

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti: MOLLAY KÁROLY

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Augusztinovicz Elemér 70 éves

Augusztinovicz Elemér 70 éves

Kónya Lajos 1973-ban megjelent posztumusz művében azt írja róla, hogy lázas lelkesedését nemigen koptatták el a nehéz évek, éppolyan lobogás él benne, mint akkor, arcra s természetre alig-alig változott. Az „akkor”, a harmincas évek végére vonatkozik, amikor Augusztinovicz Elemér mint a Széchenyi Reálgimnázium tanára óraadóként tanított a soproni tanítóképzőben is. És hogy hogyan, arról is ír Kónya: friss, nyugtalan, újért lelkesedő szellemben. Még élt József Attila, akkoriban kezdett ismertté válni Illyés Gyula, de ő már úgy foglalkozott velük, mint kész, kialakult, csaknem klasszikus költőkkel. Gyorsan, szenvedélyesen beszélt, mint aki telhetetlen az átadásban, órái lebilincselők voltak, hallgatóiban mély nyomokat hagytak.

Tanáromként találkoztam vele én is először, de jóval később, 1952-ben a Berzsényi Gimnáziumban, a volt híres líceumban. Azóta, néhány évet leszámítva, naponként találkozunk; együtt dolgozunk és dolgoztunk több munkaterületen. Csak megerősíthető: semmit sem változott. Irigylésre méltó frissességgel és energiával szervez, rendez, lelkesedik és lelkesít. Megállás nélkül tevékenykedik, állandóan ég.

Bár nem Sopronban született, soproninak vallja magát és annak is tartja mindenki, aki csak ismeri. Ezek száma pedig nem kevés bel- és külföldön egyaránt.

Augusztinovicz Elemér 1904. augusztus 5-én született a Zala megyei Páka községben. Édesapja orvos

volt. Gimnáziumi tanulmányait Zalaegerszezen végezte, itt tett érettségét is 1922-ben. 1922-től 1926-ig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának hallgatója és az Eötvös Kollégium tagja. Mint latin–magyar szakos hallgató 1926-ban bölcsészdoktori fokozatot nyer, majd az 1926/1927. tanévben a budapesti Trefort utcai gyakorló gimnázium ösztöndíjas tanárjelöltje. Középiskolai tanári oklevelét is ebben a tanévben szerzi meg.

1927–1932 között, az ÁDOB-os (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága) világban magánalkalmazásban állt; nevelői és magántitkári állást vállalt. Az 1932/1933. tanévben a nyíregyházi Kossuth Lajos gimnáziumban működik óraadó tanári minőségben, ugyanakkor ellátja az iskola internátusában a nevelő-tanári munkát is.

1933 szeptemberében kerül Sopronba. A Széchenyi István Gimnáziumba helyezik, először helyettes, majd rendes tanári kinevezést nyer. Itt teljesít szolgálatot 1946 augusztusáig, amikor is a soproni Állami Leánygimnázium (ma József Attila Gimnázium) igazgatójává nevezik ki. Első tevékenysége arra irányul, hogy a romos iskola újjáépüljön.

1949-ben a soproni Berzsenyi Dániel Gimnáziumba helyezik igazgatóhelyettesnek. Ebben a beosztásában dolgozik nyugdíjazásáig, 1965 augusztusáig. Közben 1949-1956 között az 1949. novemberétől 1957 decemberéig mint megbízott igazgató vezeti az iskolát.

Nyugdíjba vonulása nem a pihenést jelenti számára. Számtalan munkaterületen vállalt felelősségteljes megbízatásokat. Kötött munkaidejű tevékenységet az Erdészeti és Faipari Egyetem könyvtárában folytat. Erről a tudományos igényű, nagy pontosságot és nagy általános műveltséget is igénylő munkájáról máig úgy nyilatkozik, mint életének egyik legértékesebb és legszebb szakaszáról. A könyvtárosi munka sokoldalúsága kielégíti tudományos igényeit, de korántsem veszi igénybe teljes kapacitását, munkabírását.

Számos társadalmi funkciót vállalt a korábbiak mellé. 1945-től 1948-ig a Pedagógus Szakszervezet soproni csoportjának első titkára. A csoport egyik megszervezőjeként éri ez a megtisztelő bizalom. Később a soproni pedagógusok elnökhelyettese, majd elnöke lesz. Ugyancsak egyik szervezője a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elődjének, a Természettudományi Ismeretterjesztő Társulatnak (TTIT). A Társulatnak alapító tagja, 1956 után egyik újjászervezője, 1958 óta városi elnöke. Társadalmi munkában vezeti a TIT-klubot, amelyet ő szervezett meg 1956-ban. A Soproni Szabadegyetem 19. évfolyamának rendezője, hosszú évek óta vezetője a Soproni Nyári Egyetemnek, amely 1974-ben 18. évfolyamát működteti két szekcióban. Irányítja a TIT nyelviskoláját. Előadásokat tart a TIT keretében üzemekben, intézményekben, munkásoknak és fiataloknak.

Évek óta – több ciklusban – tagja a Hazafias Népfront városi elnökségének, tagja az Ókortudományi Társaságnak, a Magyar Pedagógiai Társaságnak és a Liszt Ferenc Társaságnak.

Cikkei, tanulmányai jelentek meg a Soproni Szemlében (sajnáljuk, hogy mostanában csak ritkán!) és 1926-tól a Magyar Nyelv, Magyar Csillag, Országos Tanáregyesületi Közöny, Protestáns Tanügyi Szemle, Természettudományi Közöny című folyóiratokban és más lapokban. Évekig írt a Sopronvármegye és a Soproni Hírlap című helyi napilapokban. Részt vett a Vajthó-féle „A tanítás problémái” sorozat több kötetének kiadásában (Új magyar költők I., II. kötet; Magyar írók levelei; A magyar széppróza szemelvényekben). Tanítványával és Házi Jenővel 1938-ban kiadta a Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatában Sopron a régi magyar irodalomban című kötetet.

Augusztinovicz Elemér egyike volt azoknak, akik bátran tettek azért, hogy az 1940-es években a volt soproni Kaszinóból ne „Deutsches Haus” legyen, hanem a „Magyar Művelődés Háza”. A náciellenes megmozdulásoknak akkoriban ez részét képezte. Sopron kulturális életének jelentős egyénisége.

Sopron városa 1971-ben Lackner Kristóf-emlékéremmel tisztelte meg, 1972-ben pedig Pro Urbe kitiüntetésben részesítette. Szocialista rendszerünk is magasra értékelte munkáját: 1968-ban a „Szocialista Kultúráért”, 1971-ben pedig a „Munka Érdemrend” kitiüntetést adományozta neki.

70. születésnapja alkalmából szeretettel köszöntjük és még sok eredményt kívánunk városunkat segítő, annak kultúráját gyarapító munkájához.

Hiller István

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Winkler Gábor: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről

195 Winkler Gábor: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről

1. Az építészet kiemelkedő emlékeinek védelméről az általános műemléki törvényeken túl¹⁽¹⁾ szakmai előírások, rendeletek és az Országos Építésügyi Szabályzat²⁽²⁾ megkötései gondoskodnak. Előírások rögzítik a hazai műemlékvédelem irányításának módját, megjelölik a műemléki hatóságok és a műemlékvédelemmel kapcsolatos tanácsai szervek feladatát, útbaigazítást adnak a műemléki védelem alatt álló épületek felhasználására és utasítást az emlékek fenntartására; súlyos büntető szankciókat róva ki azokra, akik a műemlékeket megrongálják, megsemmisítik, engedély nélkül átalakítják vagy karbantartási kötelezettségüket elmulasztják.

Szervezett hazai műemlékvédelmünk 1972-ben ünnepelte létrejöttének száz éves évfordulóját.³⁽³⁾ A műemlékvédelem elmúlt száz éve alatt fokozatosan megvonták és bővítették annak a körnek a határát, amelyen belül a szükséges erkölcsi és anyagi védelem elkerülhetetlen. A védett vagy védelemre javasolt épületek kiválasztásánál az épületek művészi értékén túl korukat és ritkaságértéküket is figyelembe vették, és azt a történelmi és esztétikai élményt, amelyet az épület szemlélőjének nyújtanak.⁴⁽⁴⁾ A védett épületek között mai műemlékvédelmünk bizonyos rangsort is felállított (műemlék, műemlék jellegű épület és városképi védelem). A műemléki védelmet egy-egy jelentős épületen túl kiterjesztették a műemlék közvetlen környezetére, sőt egy-egy jellegzetes utcára, térre, városrészre: Sopron teljes történelmi belvárosa védett, ún. „műemléki jelentőségű terület”.

Műemléki törvényeink régebbi értékeinkkel együtt védelmet nyújtanak a közelebbi múlt, így az elmúlt 19. század és századunk kiemelkedő építészeti emlékeinek is. Az ebből az időből származó építészeti alkotások sorsa mégis bizonyos nyugtalanságra ad okot és felveti a kérdést: vajon elég széles körre terjed-e ki védelmük és elég hatékony-e?

A korábbi századok viszonylag kevesebb megmaradt emléke közül – már koruk és ritkaságértékük következtében is – könnyebb volt kiválasztani azokat, amelyek védelmet érdemelnek. A közelebbi múlt nagyszámú építészeti alkotása maradt ránk; a kiválasztásnak itt tudatosabbnak és körültekintőbbnek kellett lenni, elvetve a kevésbé értékeset és biztos kézzel kiemelve az igazi értékeket.⁵⁽⁵⁾ Az elmúlt évszázad építészetének viszonylag feldolgozatlansága a védendő értékek kiválasztását nehezítette, ezt az értékelő

munkát akadályozta és akadályozza ma is az az általános ellenszenv, amely a 19. század építészetét historizáló [196](#) módszere és vélt vagy tényleges formalizmusa miatt elveti, anélkül, hogy felismerné a kor építészetének igazi értékeit és jelentőségét.

2. Sopron építészeti emlékeinek számontartása és korszerű védelme lényegében egyidős a magyar műemlékvédelemmel. A védelmet érdemlő emlékeket hivatalos és nem hivatalos jegyzékek formájában rögzítették.[6\(6\)](#) Hazai műemlékeink első lajstroma 1872-ben jelent meg; a felsorolt 853 építészeti emlék között hat soproni épületet is találunk.[7\(7\)](#) Az első, nem hivatalos műemlékjegyzék, a „Hazai műemlékek és régi épületmaradványok” jegyzéke csupán a védelemre javasolt emlékek felsorolása volt, közöttük is nagyrészt egyházi emlékek, templomok, kápolnák – ezen belül túlsúlyban román és gót stílusú emlékek – szerepeltek. Talán az utóbbi szemléletnek, a „stílus” és a „rendeltetés” sajátosan értelmezett védelmének tulajdonítható, hogy a felsorolásba bekerült „az apácák goth stíliu temploma” – a romantikus historizmus jegyében 1861–64 között épült Orsolya téri templom is. Gerecze Péter 1905-ben megjelent – századunk első felében általánosan használt és gyakran említett – „Magyarország műemlékei” c. gyűjteményében[8\(8\)](#) 19 régi soproni építészeti emlék kapott helyet, a 19. század építészeti alkotásaival kapcsolatos címszót azonban még abban a kötetben sem találunk, amelyet a jegyzék szerkesztője hosszú évtizedeken át újabb és újabb emlékek bejegyzésével egészített ki.

Kevésbé ismert az az 1916-ban megjelent lajstrom, „Magyarország fenntartandó műemlékei hivatalos jegyzéktervezete”[9\(9\)](#), amely kilenc soproni épületet javasolt védelemre; itt a soproni emlékek sorát időrendben a 17. század utolsó évtizedében végleges alakját nyert várostorony zárta. Heimler Károly 1936-ban megjelent topográfiaja[10\(10\)](#) Gerecze Péter munkájára támaszkodva a „városi emlékjelek és magánházak” c. fejezetében közli a helyi műemlékek és műemlék jellegű épületek névjegyzékét. A Gerecze-féle jegyzéket itt egy sor új épülettel egészítették ki; az újonnan felvett épületek közül hetet 1800 után építettek. Az emlékanyagból kiválogatott épületek névsora ma kissé önkényesnek tűnik, érdekessége azonban a lajstromnak, hogy a 19. század felsorolt emlékei között két késői historizáló épületet is találunk (az Erdészeti és Faipari Egyetem főépülete, Alpár Ignác, 1897 és a Május 1. téri József Attila Gimnázium, 1885, Hauszmann Alajos). A felsorolt néhány épület kivételével lényeges változást a 19. század építészeti emlékeinek megóvása területén csupán az 1950-es évek elején tapasztalhatunk.

A századforduló és az 1950-es évek között eltelt fél évszázad alatt jelentősen átforgalmódott építészettörténeti szemléletünk, megnőtt a távolság a vizsgálódó kor és a vizsgált kor között, megindult az a ma is tartó folyamat, amely [197](#) céljával a 19. század építészetének átfogó tárgyilagos értékelését és a kor építészeti emlékeinek hathatós megvédését tűzte ki. Az 1916 között megjelent jegyzéktervezet és Genthon István „Magyarország műemlékei” című munkájának megjelenése közötti évtizedekben szakmai köztudatunkban lassan kialakult azoknak az épületeknek a köre, amelyek a 19. század építészetén belül is különösebb figyelmet érdemelhetnek. Genthon István korszerű és előrelátó munkája 1951-ben látott napvilágot,[11\(11\)](#) felsorolása 234 soproni műemléket foglal magában, közöttük 47 olyan emléket, amely 1800 után keletkezett. Genthon munkájában egy sor olyan múlt századi emlék szerepel, amelyeknek leírásával korábban a soproni helytörténeti irodalomban nem találkozunk.[12\(12\)](#) A „Magyarország műemlékei” című kötet megjelenése annak a szervezett munkának a megindulásával esett egybe, amely 1951-ben az akkori Építésügyi Minisztérium Város- és Falurendezési Osztályának irányításával, a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának közreműködésével bontakozott ki.

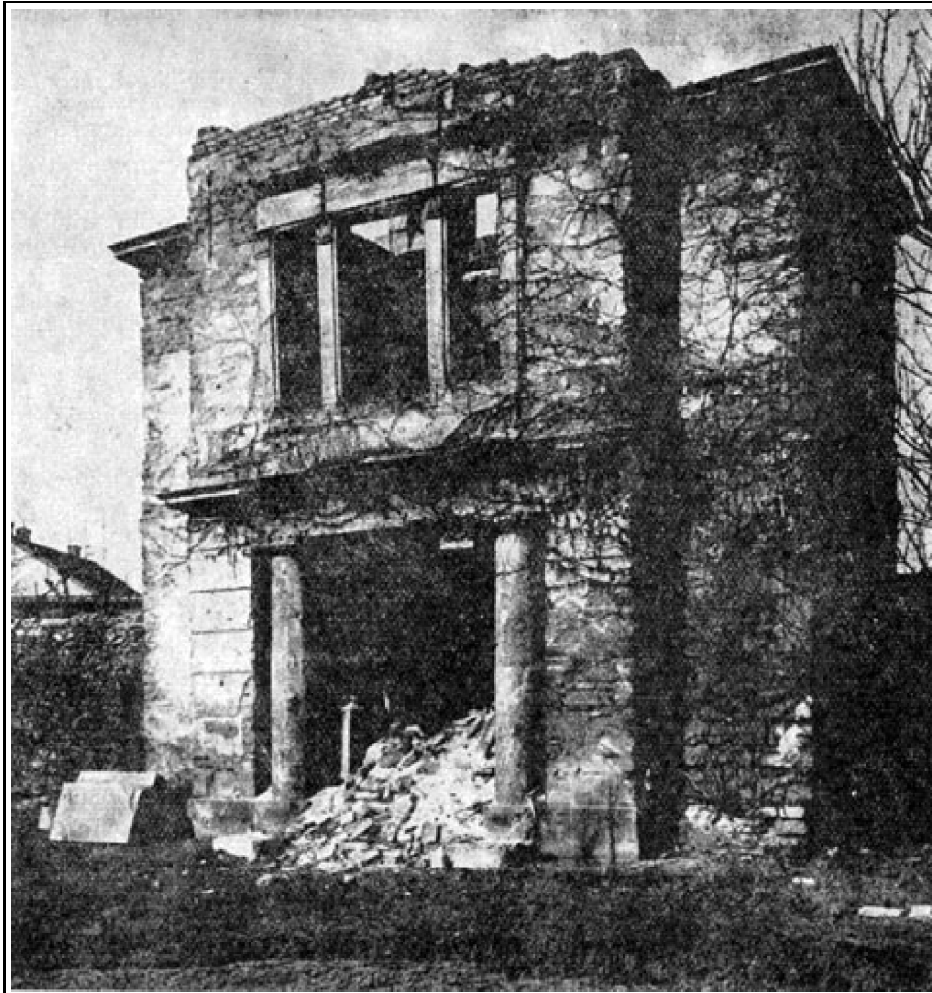
1953-ban a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának megbízására a Városépítési Tervező Vállalat elkészítette Sopron városképi és műemléki vizsgálatát.[13\(13\)](#) A tanulmány – amelynek elkészítésében soproni szakemberek vettek részt – az általános várostörténeti és szakmatörténeti

összefoglaláson túl azoknak az építészeti emlékeknek felsorolását és részletes leírását tartalmazta, amelyeknek műemléki védettsége indokoltan látszott. A leírást városképi vizsgálat egészítette ki, amely a műemléki védettségen túl javaslatot tett egyes épületek városképi szempontból való fenntartására, illetve a városkép szempontjából való átalakítására (emelet-ráépítés, átépítés, homlokzat átalakítás vagy bontás). A munka összesen 395 épületre javasolt különböző mértékű védettséget. A védelemre érdemes épületek egyharmada (165) 1800 után épült: műemléki védettséget a tanulmány csupán tizenhét 19. századi emlékre javasolt. A védelem egyébként 89 műemlékjellegű és 50 városképi védettségű épületre vonatkozott. Szembetűnő, hogy bár a jegyzékben viszonylag nagy számban szerepeltek a 19. századból származó emlékek, a historizmus építészetével – ezen belül is a század derekának egyszerűsítő építészetével és a szigorú és késő historizmus emlékeivel szemben a tanulmány inkább elutasító.¹⁴⁽¹⁴⁾ 1953 júliusában jelent meg az első hivatalos magyar műemlékjegyzék. A jegyzék összeállításánál a városképi és műemléki vizsgálat javaslatait vették figyelembe – bár az ott javasolt 115 épülettel szemben 119-et vettek fel a műemlékek sorába. Ugyanebben az évben látott napvilágot a „Magyarország műemléki topográfiája” c. sorozat II. köteteként a „Sopron és környéke műemlékei” c. munka.¹⁵⁽¹⁵⁾ A kötet a városképi és műemléki vizsgálatnál lényegesen kevesebb **198**emléket (247) ír le, a védettség feltüntetése nélkül. A leírt épületek számának csökkenése itt sajnos elsősorban a 19. század emlékeinek elhagyásából adódott (106 helyett 57), és nem változott ez az arány a topográfia második kiadásában (1956) sem. A topográfiából hiányzik egy-egy olyan 19. századi épület leírása is (Uzoda u. 33.), amely a műemlékjegyzékben szerepel,¹⁶⁽¹⁶⁾ tehát hivatalos védettséget élvez, illetve élvezett.

3. Sopron 19. századi építészetéről a legkörültekintőbb, legátfogóbb képet Genthon István 1959-ben megjelent „Magyarország művészeti emlékei” c. könyve adja;¹⁷⁽¹⁷⁾ a jegyzék a szerző korábbi munkájának felhasználásával, a „Magyarország műemlékei” c. kötet anyagának bővítésével és épületleírásokkal való kiegészítésével készült. A kötetben szereplő épületek száma alig kevesebb a korábbi városképi vizsgálatokban leírt épületek számánál (395), és ebből 142 az 1800 után épült emlék leírása, jelentősen több, mint amennyit az 1953-as vizsgálat anyaga tartalmazott (106). Az 1960-as évek második felében, megyei bontásban ismét megjelent a hivatalos „Műemlékjegyzék”¹⁸⁽¹⁸⁾, amely szervezett műemlékvédelmünknek ma is érvényes dokumentuma. A műemlékjegyzék műemléki, műemlék jellegű és városképi jelentőségű épületekre bontva 367 védett soproni épületet foglal magába. A hivatalos védelmet élvező építészeti emlékek között 138 épült 1800 után, ez a szám alig kevesebb annál, mint amit Genthon István könyvében feltüntetett. A különbség itt a 19. század olyan sajátos és fontos építészeti emlékeinek védtelenségéből adódik, amelyeknek művészi értékei mellett a „Magyarország művészeti emlékei” c. könyv hitet tett.¹⁹⁽¹⁹⁾

Ha az elmúlt század építészeti összképének értékelésében az egymástól eltérő – hivatalos és nem hivatalos jegyzékekben – jelentős változást is tapasztalunk, ezek a szemléletbeli különbségek az 1800–1840-ig tartó építészeti kor megítélésében alig mutathatók ki. Meglepő azonban, hogy már az 1840-es évek építészeti emlékeinek értékelésében jelentős eltérések tapasztalhatók. A kor jellegzetes belső művészeti-szakmai fejlődésének folyamatáról még ma sem tudunk pontos képet alkotni, az ekkor lefolyó építészeti változásoknak mégis növekvő jelentőséget tulajdonítunk. Ismert, hogy a 19. század negyvenes éveiben indul meg hazai korahistorikus építészetünkben az addig viszonylag zárt és egységes antikizáló-historizáló stílusforma, a „klasszicizmus” bomlása. A változás folyamata sokrétű és színes, az alakuló új építészeti szemléleten belül egy sor érdekes és előremutató törekvést ismerhetünk fel.²⁰⁽²⁰⁾ Magának a klasszicista-antikizáló formanyelvnek a közvetlen változása a stílusformán belül jelentkező, egyre erősödő egzotizáló-romantizáló modorban mérhető le, a folyamat ellentétjeként ugyanakkor a „szigorú stílus”, az akadémikus szemlélet korai jelentkezésével is találkozunk. A romantizáló és akademizáló törekvéseket az

egyszerűsítő építészeti felfogás térhódítása egészíti ki; az ún. „egyszerűsítő historizmus”, [199](#) az „architecture pure” fejlődése együtt halad a mérnöképítészet kialakulásával, céljával pedig – a francia forradalmi klasszicizmusra támaszkodva – az egyszerű, tömegszerű és síkszerű, ún. „kubista” architektúra megvalósítását tűzte ki, vállalva az ezzel járó, kevésbé hatásos építészeti nyelv kialakításának feladatát.



1. kép: Kerti ház az Újteleki utcában (1840 körül, Hild Ferdinánd?). Az Országos Műemléki Felügyelőség felvétele

Az építészeti változást sajátos ízű emlékek egész sora jelzi Sopronban. Az 1840-es évek építészeti emlékeinek legtöbbje első pillanatra talán kevésbé tetszetős és esztétikus, mint a század első felében keletkezett épületek architektúrája, jelentőségük mégis nagy, szakmai szerepük pedig nagyon fontos. Az 1840-es épületek közül mindeddig nagyon keveset vontak be a városképi és építészettörténeti vizsgálatba. Talán az e korra vonatkozó elméleti kutatások [200](#)hiánya is közrejátszik abban, hogy ezek az emlékek ma alig kapnak védelmet, megítélésükkel kapcsolatban sok a bizonytalanság. Jellemző, hogy irodalmunkban ezekkel az emlékekkel kapcsolatos a legtöbb rosszul megadott évszám, bizonytalan stílusmeghatározás is. [21\(21\)](#)

A legaggasztóbb a 40-es évek egyszerűsítő historizmusának szellemében fogant épületek sorsa. Pusztulásuk, úgy tűnik, elkerülhetetlen. Az egyszerűsítő historizmus, az „architecture pure” szinte

egyidőben, Európa minden országának építészetében jelentkezett. A mozgalom merőben új építészeti szemléletével és új gondolataival a francia forradalmi építészet továbbélését jelzi a 19. században, hivatva a 18. század forradalmi építészeti elképzelései, a 20. század építészetét megújító mozgalmak, így elsősorban a húszas évek „protokubizmusa” közé.²²⁽²²⁾ Az egyszerűsítő historizmusnak eddig hazai építészetünkben különösebb jelentőséget nem tulajdonítottunk, a kevés megmaradt emléket művészettörténetünk megpróbálta kevésbé jellemző jegyeik alapján a „klasszicizmus”, „romantika” vagy „eklektika” körébe sorolni.

4. Az irányzat legjellegzetesebb, kiemelkedően érdekes emléke Sopronban a bécsi származású „mérnöképítész”, Salzman Károly hajdani kurucdombi lakóháza volt. Az épület sorsa valószínűleg már a 19. század második felében megpecsételődött. A jellegzetes formájú, különös épület kemény, geometrikus tömegének, a lapostetős kubusokból formált épületegyüttes eredeti hatását a magastető ráépítésével elvesztette, részleteit az 1950-es években átalakították. Az épület eredeti képét ma csupán Steinacker Károly soproni festőművész egyetlen vázlata őrzi.²³⁽²³⁾ Salzman másik érdekes terve – amely ugyancsak a francia forradalmi építészet sajátos formai jegyeit viselte – a szélmalomépület volt, amely valószínűleg meg sem valósulhatott az eredeti elképzelések szerint. Műemlék jellegű védettsége ellenére nem kerülhette el az emeletráépítést Handler József Széchenyi tér 20. számú háza (1855) sem, az emeletráépítés itt az újszerű, vázas épületszerkesztéssel kísérletező egyszerűsítő historizmus egyik legkövetkezetesebb helyi emlékét fosztotta meg eredeti, egységes megjelenésétől.²⁴⁽²⁴⁾

Az egyszerűsítő historizmus körébe sorolhatnánk azt az érdekes kis házat, amelyik néhány éve még állt az Újteleki utca páros számú házsora mögött. A kisméretű épületet az új lakótelep építése során bontották le – csupán egy fénykép maradt főhomlokzatáról (1. kép). A fénykép tanúsága szerint egyemeletes, közel négyzet alaprajzú ház volt, tömegformálása érdekesen tükrözte a [201](#) „bécsi kubizmus” közvetlen hatását, az épület tömege ugyanakkor Salzman lakóházának jellegzetes tömegformájával volt rokon. A ház részleteiben mégsem hasonlított a kurucdombi lakóházhoz; a földszint fölkébe szorított oszlopai és az emelet egyetlen, háromrészes kökeretes ablaka az 1800-as évek haladó német építészeti törekvéseinek közvetlen hatását tükrözi.²⁵⁽²⁵⁾ Tudomásunk szerint csupán a ház faragott köveit sikerült megmenteni.

5. Közel sem megnyugtató az 1840-es évek klasszicizmusán belül jelentkező egzotizáló-romantizáló architektúrájú épületek sorsa sem, pedig ezek festőiségükkel, szép építészeti részleteikkel és az alkalmazott anyagok gazdagságával, igényességével a beavatlan szemlélő figyelmét is gyakran magukra vonják. Az egzotizáló-romantizáló klasszicizmus a stílusforma romantikus szemléletének hangsúlyozásával,²⁶⁽²⁶⁾ sajátos módon igyekezett feloldani a korai klasszicizmus egyszerűbb kompozíciós sémáit és újratervezni az elterjedt és gyakran alkalmazott építészeti formákat. A mozgalom – az egyszerűsítő historizmushoz hasonlóan – nem csupán a romantikus neogótika felé nyitotta meg az utat, hanem egy sor építészeti gondolat ártékelésével és újszerű alkalmazásával (homlokzati üvegfal, loggia, homlokzati raszter stb.) a 20. század építészetének jól alkalmazható ötleteket adott.

Különösen érdekesek ebből a szempontból azok az új, „kötetlen” és „szokatlan” rendeltetésű épületek, amelyeknek építése szinte csábított a megszokott sémáktól való elszakadásra (ipari épületek, műhelyépületek, sportlétesítmények, közlekedési épületek). Az egzotizáló-romantizáló klasszicizmus emlékeinek gyors pusztulása jelzi, hogy – az egyszerűsítő historizmus emlékeihez hasonlóan – ezeknek az épületeknek az igazi értékeit sem ismerjük vagy nem ismerjük el jelentőségüket.

Egyetlen korábbi vizsgálatban sem szerepel Hild Károly kőfaragó mester lakóházának és kőfaragó műhelyének épülete. A Kossuth Lajos utca 8. számú ház engedélyezési terveit Hild György építőmester írta

alá.²⁷⁽²⁷⁾ Az utcai lakószárny földszintes, az udvari műhelyépület kétszintes. A műhely épületének jellegzetes, emeletes, kővázás architektúráját talán maga az építető, a század második felének legjelentősebb helyi épületszobrása, Hild Károly fogalmazta meg. A kőoszlopos kőgerendás homlokzati váz könnyű homlokzati üvegfalai mögött mindkét szinten nagyterű kőfaragó műhely volt, a két szintet igényes, kétkarú lépcső kötötte össze. Az udvart *L* alakban keretező vázas-üvegfalas architektúra önmagában is szép és érdekes, így szinte érthetetlen, hogy az épület még ma sem rendelkezik megfelelő védelemmel (2. kép).

Mostoha és gyakran reménytelen a soproni belvárosi „kerti házak” sorsa is. Ilyen típusú épületeket Sopronban már a 18. században is építettek. Jellemző, hogy nem alakult ki jellegzetes, helyi „kerti ház” típus, ahogy azt a városi lakóházaknál látjuk. Az építető egyéni igénye itt általában az építőmesterek sajátos formáló kedvével találkozott. A kis épületek már mértéküknél fogva is a bátrabb, kísérletező szemléletnek kedveztek, megépítésük után sok-sok éven át a városi lakóházakat egészítették ki. Az életforma és a belvárosi lakóházak ²⁰³tulajdonosainak változásával sajnos ezek az épületek elvesztették eredeti rendeltetésüket: a kevés fennmaradt épületet ma inkább raktárnak, tüzelőtárolónak használják.



2022. kép: Kossuth Lajos utca 8: Hild Károly kőfaragó műhelyének homlokzata (1849, Hild György). Persa András felvétele



3. kép: Kerti ház az Uszoda u. 33. sz. kertjében (1845 körül). OMF felvétele

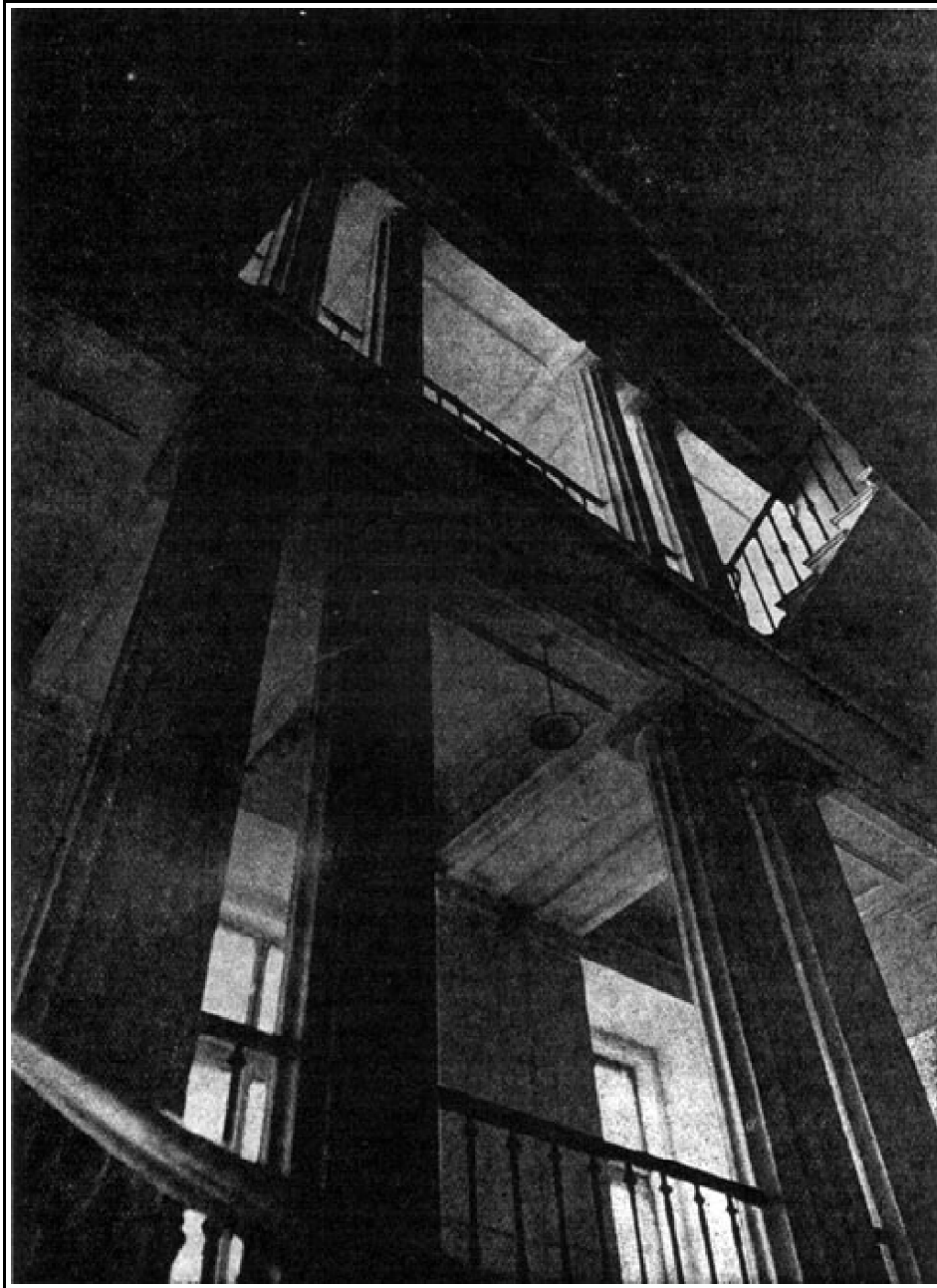
Ilyen kerti ház volt az előbb leírt Újteleki utcai épület. A kevés fennmaradt kis ház közül csupán a Templom utca 16. számú épület udvarában álló íves alaprajzú épület szakszerű helyreállításáról tudunk.²⁸⁽²⁸⁾ Az egyik legjellegzetesebb emlék az Uszoda utca 33. számú lakóház kertjében álló szabálytalan, nyolcszög alaprajzú emeletes kerti ház (3. kép) pusztulásáról nemrég szereztünk tudomást. Az épület a Hild építész-szobrász műhely jellegzetes alkotása volt,²⁹⁽²⁹⁾ külső lépcsővel, emeletén nyitott tornáccal; a tornác sás fejezetű oszlopai nyolcszögletű, tömör épületmagot kereteztek. Az épületnek egyszerűsége mellett különös ízt éppen a megszokott tömegformától és arányoktól való eltérés, a tömör talpazati és az árnyékot adó emeleti tornác érdekes, szokatlan ellentéte adott; a hatást az építészeti részletek gazdagították. Az épületet műemlékjellegű védettség ellenére ²⁰⁴– engedély nélkül – bontották le, faragott kőveit alapozáshoz használták fel, szép, gótizáló emeleti rácsa elveszett.

6. Az 1840-es évek emlékeinek védelmét tovább nehezíti, hogy nem tisztázott még kellőképpen hazai építészettörténetünkben a „szigorú stílus”, az akadémikus historizmus kialakulásának folyamata sem. Az építészet általános képét 1860-ig a romantikus historizmus szabadabb szemlélete határozta meg, ebben az időben európai építészetünkben kevés még az olyan törekvés, amely a tudatosabb historizálásban, a történelmi stílusok elemeinek szigorúbb, pontos alkalmazásában látta volna az építészet formai kérdéseinek megoldását. Ugyanakkor nem véletlen, hogy az ókori építészet felelevenítésével kapcsolatban formálódott meg először a „stílustisztaság” építészet-alakító ideológiája, hiszen az európai építészet ennek a korszaknak

emlékeit tárta fel legkorábban és legalaposabban. Szinte törvényszerű, hogy a szigorú historizmus törekvései a klasszicizmus építészetén belül jelentkeztek először, az erre vonatkozó, ismert építészeti példák hazai építészettörténetünkben azonban viszonylag ritkák.

Nem került mindeddig a védett épületek sorába a Rákóczi Ferenc utca 14. számú ház (4. kép). Az 1953-as városképi és műemléki vizsgálat bevezetője hivatkozik az épületre,³⁰⁽³⁰⁾ a javaslatban azonban hiába keressük a lakóházzal kapcsolatos leírást. Az épület külső megjelenése az egyszerűsítő historizmus szellemét tükrözi, architektúrája tömör, egyszerű megfogalmazású, talán túl száraz is. Az épületnek igazi jelentőséget a főlépcsőház kialakítása ad. A lakóház tervei 1847-ben készültek, az engedélyezési rajzokat Handler József készítette, a tervek írásos része azonban Leopold Walter építész közreműködésére utal.³¹⁽³¹⁾ Leopold Walter a negyvenes évek egyik legfoglalkoztatottabb osztrák építésze volt, aki több jelentős bérházat tervezett Bécsben. Építészeti stílusát Peter Nobilehez fűződő szakmai kapcsolatai határozták meg: Leopold Walter annak a Nobilenek volt tanítványa, aki az elsők között hirdette meg Európa építészetében a „stílustisztaság” elvét és a „purizmus” propagálásával egyengette a „szigorú stílus”, az akadémikus historizmus kibontakozásának útját.³²⁽³²⁾

A tervezésben közreműködő bécsi építész személye ad magyarázatot a lépcsőház sajátos kialakítására: a háromemeletes lépcső-architektúra megfogalmazásában már nem a klasszicizmus antikizáló, alapjában romantikus történelemszemlélete érvényesül, hanem a szigorú, akadémikus historizmusé. A lépcsőház feszített monumentalitásával és építészeti formáinak tisztaságával és pontosságával az akadémikus historizmus szellemét idézi. Mindez nem csupán Sopron építészetének új eleme, hanem viszonylag ritka jelensége egész hazai építészetünknek. Az elhanyagolt lépcsőháztér szakszerű restaurálást, az olajfestékekkel bevont kőoszlopok tisztítást igényelnek, az újonnan helyreállított homlokzat elhagyott építészeti tagozatait pedig sürgősen pótolni kell.



2054. kép: Rákóczi Ferenc u. 14. sz. lakóház lépcsőháza (Leopold Walter, 1847). Persa András felvétele

7. Az ötvenes évek a kiteljesedő romantikus historizmus, ezen belül a romantikus neogótika évei európai és hazai építészetünkben. A korszak helyi építészete viszonylag egységes képet alkot, nagy mennyiségű, méretében és rendeltetésében egyaránt figyelemre méltó épület keletkezik ebben az időben. Az alkotások színvonala szembetűnően egyenletes, a város építői, így elsősorban a 206Handler család tagjai, József és Ferdinánd, a korábbi építőmestereknél nagyobb tekintélyt vívnak ki maguknak és ezzel együtt építészetüknek is. Talán ennek is köszönhető, hogy az 1850–1860 között keletkezett épületek

építéstörténete általában ismert, leírásukat a városképi felmérések tartalmazzák, legtöbbjük védeltséget élvez, ha helyreállításuk napjainkig csak részben történt is meg. Az épületek – egy-egy takaratlan tűzfal kivételével – a történelmi városkép egységét nem veszélyeztetik, városképi jelentőségük elismert.

Az 1850–60 között épült házak szakszerű helyreállítását elősegíti, hogy építészeti eszközeik viszonylag egyszerűek, épületszerkezeteik kevésbé bonyolultak, az épületek jól és könnyen korszerűsíthetők. A helyreállításnál sajnos esetenként nem használják fel a levéltárban található terveket, pedig az eredeti engedélyezési tervanyag Sopronban szinte teljes és választ ad minden olyan kérdésre, amely az eredeti állapot visszaállításával kapcsolatban felmerülhet. Az átalakítás vagy lebontás veszélyének ma csupán a műemlékjegyzékben nem szereplő földszintes lakóépületek, a kisebb lakóházak és a Lőverek épületei vannak kitéve. A földszintes lakóházak sorsának tipikus példáját a Jókai utca 18. számú épület története adja.

Kurz Endre polgármester házának engedélyezési terveit Handler József írta alá 1858-ban, a terveket azonban valószínűleg fia, Ferdinánd készítette,³³⁽³³⁾ és az ő közreműködésével készült az épület kivitelezése is. A gazdag, plasztikus kőkeretezésbe foglalt *H. F.* monogram a tehetséges helyi építész soproni munkásságával kapcsolatban az első hitelesíthető adatot adja. Az épület különösen becses emléke Sopron építészetének. A ház egy részét a második világháborúban bombatalálat érte, az épület megmaradt részét azonban helyrehozták. Az 1960-as évek elején a ház tulajdonosa kisebb átalakításra szánta rá magát: a gazdag és értékes kőarchitektúra megbontásával és a tagozatok egy részének eltávolításával a meglévő ablakszerkezetnél alig nagyobb típusablakot helyeztek a homlokzatra.

A népi építészet sajátos alkotói módszereit idézi a másik védetten romantikus emlék, a Mező utca és a Ferenczy János utca sarkán álló „gombócvár” (Knedelburg).³⁴⁽³⁴⁾ A lakóház terveit Handler József adta be engedélyezésre, az építető és kivitelező kőműves-mester azonban több helyen eltért az eredeti elképzelésektől. A tervezett architektúra arányait megtartották ugyan, a tagozatokat azonban kézi formázású égetett agyagelemekkel egészítették ki. Az átfogalmazott architektúra kedves esetlegességet, ízes zamatot áraszt, amelyet a főhomlokzat és a Mező utcai kapupillér fali fülkéiben elhelyezett naivan megformált kőszobrok egészítették ki. A lakóházat, amely magántulajdonban van, nemrégén felújították; a felújítás, a helyreállítás alacsony műszaki színvonala ellenére megőrizte a ház eredeti hangulatát. Súlyos veszteség, hogy az épületet díszítő szobrok egy része a helyreállítás során eltűnt.

8. A Lőverekben épített kisebb-nagyobb nyaralóépületek és villaépületek pusztulását az utóbbi időben fellendült löveri építkezések, a löverek beépítésének gyökeres átalakulása gyorsítja. Itt nem csupán egy-egy épület, hanem a jellegzetes „löveri” életforma átalakulásának, illetve eltűnésének vagyunk tanúi. A Lőverek beépítése a romantikus historizmus, ezen belül a romantikus **207**neogótika elterjedésével egyidőben kapott különös lendületet, a 19. század második felében, de még a századfordulón épült löveri házak nagyobb része is a romantikus historizmus szellemének továbbélését bizonyítja. Az épületek között egy sor figyelemre méltó, érdekes alkotást találunk, sajátos arculata van egy-egy löveri utcának is,³⁵⁽³⁵⁾ ezen túl érdekes a jellegzetes helyi típus kialakulásának és fejlődésének útja is. Sajnos a löveri épületek közül ma még egyetlen ház sem élvez védeltséget – a városképi és műemléki vizsgálat sem terjedt ki a városnak erre a területére. Az épületek egy részét így szakszerűtlenül bővítették, mások állaga a gyakran és szívesen alkalmazott faanyagok gyorsabb avulása következtében gyorsan romlik.

9. Nem mindig megnyugtató a romantikus historizmus késői emlékeinek sorsa sem. Hazai szakirodalmunk bizonyossága szerint – elsősorban természetesen vidéki építészetünkben – a szigorú stílussal párhuzamosan a 20. század elejéig tovább éltek a romantikus historizmus alkotó módszerei is, és ezzel együtt a

stílusirányzat kötetlenebb szerkesztési szabálya és a stílusban megnyilvánuló szabadabb történelemszemlélet és építészeti szemlélet.³⁶⁽³⁶⁾ A jelenség önmagában talán kedvezőtlen képet ad építészetünkről; a késői romantikus historizmus építészeti eredményei valóban gyakran vitathatóak, néhány alkotásnál a szabadabb építészeti szemlélet mégis alkalmat adott olyan építészeti gondolatok korai megvalósítására, amelyek gyakran megelőzték az európai fejlődés általános alakulását. Elsősorban Handler Ferdinánd életművének késői emlékeire gondolunk. Handler életművét eddig jobbra az 1850-től 1865-ig tartó korszak romantikus neogótikus és neoromán alkotásai alapján értékeltük, teljes életműve azonban a jelzett időszaktól bővebb és terjedelmesebb. Handler Ferdinánd építészetének jellegzetes vonása, hogy teljes építészetét végigkíséri az 1850-es évek szabadabb, romantikus szemlélete. Ennek tudatában érthetőbbek és indokoltabbak késői neoreneszánsz és neobarokk kísérletei. A Templom utca 3. sz. ház meglepően korai (1873), romantikus-neobarokk architektúráját városképi védettség óvja, valószínűleg ennek is köszönhető az épület hozzáértéssel és gonddal végrehajtott helyreállítása.³⁷⁽³⁷⁾ Handler életművének két legkésőbbi alkotása azonban védetlen.

A Lenin krt. 86. számú épület „korcs és agyonzsúfolt padlásterének” lebontását az 1953-as városképi vizsgálat javasolta,³⁸⁽³⁸⁾ mégis hazai építészetünk egyik korai, ösztönös kísérlete, amely a történelmi stílusok eszközeit sajátosan új, impresszionista hatások elérésére használta fel. Handler architektúrája már csak méreténél fogva sem befolyásolhatja kedvezőtlenül a Lenin körút középső szakaszának városképi egységét, a kis épület éppen jellegzetes dekoratív törekvései alapján érdemel védelmet (5. kép).



2085. kép: Lenin krt. 86 (Handler Ferdinánd, 1877). Persa András felvétele

Handler másik késői alkotása a Szent Mihály u. 37. számú ház (1884)³⁹⁽³⁹⁾ szokatlan, síkszerű, íves-vonalas kompozíció, amely nem homlokzatának plasztikájával, inkább grafikus felületi megoldásával vonja magára figyelmünket. ²⁰⁹A földszintes, domború-homorú, pártázatos-oromzatos épület csupán sajátosan átértékelt téglamentikájával utal a történelmi stílusok építészeti részleteire, homlokzati rendszere egészében inkább a 20. század szecessziós építészetének grafikusabb, szabadabb törekvéseire emlékeztet. Természetesen nem tisztázott, hogy ez a vélt vagy tényleges kapcsolat milyen elképzelésekben

gyökerezik és mennyire mély. Kétségtelen azonban, hogy az architektúra önmagában is friss és érdekes, így a Lenin körút 86. sz. házhoz hasonlóan legalább városképi védelmet érdemelne.

10. A továbbélő romantikus historizmussal párhuzamosan az 1860-as években több olyan építész is működik már a városban, aki többé-kevésbé a szigorú historizmus akadémikusabb formai szabályainak és kompozíciós eszközeinek birtokában tervez és épít. A század végéig egy sor fontos középület és nagyméretű lakóház épül, legtöbbször a szigorú neoreneszánsz szellemében. A méreteik és ma is meglévő használati értékük miatt is jelentős és fontos építészeti emlékek fenntartása és helyreállítása speciális kérdések sorát veti fel műemlékvédelmünkben. Sopronban a 19. század utolsó harmadában épült házak aránya kisebb, mint más hazai városunkban. A fennmaradt emlékek ritkaság- és régiségértéke természetesen a város építészetében is csekélyebb, mint az előző korok emlékei.⁴⁰⁽⁴⁰⁾ Különösebb művészettörténeti jelentőséget helytörténeti kutatásunk nem tulajdonít ezeknek az alkotásoknak; ezt a szemléletet tükrözi az 1953-as városképi vizsgálat és a műemlékjegyzék összeállítása is, amely csupán egy-egy fontosabbnak vélt városképi elem városképi védeltségét biztosítja.⁴¹⁽⁴¹⁾ Még az utóbbi évek szakmai ítélete is „semleges” és „tartózkodó”, és ez a szemlélet határozza meg egész közgondolkodásunkat is. Kétségtelen, hogy az emlékek legtöbbször hiányzik az igazi alkotóerő és az eredetiség, az azonban tagadhatatlan, hogy az épületek nagyobb része jó szakmai szándékkal, szakértelemmel, fegyelmezett, hozzáértő és szakértő munkával készült, így a homlokzatok többsége – ha gyakran formalista vagy túlonatú dekoratív hatású is – egységes kompozíciójú, arányai mérlegeltek, plasztikai hatása meggondolt. Mindez önmagában is nagyobb tiszteletre és megfontoltságra int, még akkor is, ha az épületek művészi értékének, esztétikai színvonalának megítélése esetenként vitára adhat okot.

Az akadémikus, szigorú historizmus építészettörténetét Sopronban az 1869 és 1872 között felépített Liszt Ferenc Művelődési Központ épülete nyitja meg (Kolbenheyer Mór és Wächtler Lajos), a jelentősebb középületek tervei ebben az időben már általában budapesti vagy bécsi tervezők irodájában készülnek (Hauszmann Alajos, Alpár Ignác, Hinträger Mór, Wágner Gyula stb.).

A szigorú stílus első, korai helyi képviselője Sopronban Schármár János volt, az ő munkásságához kapcsolódik később Ullein József, Schneider Márton, Schiller János, Spach Ferdinánd építészete. Különös színt ad a soproni szigorú neoreneszánsznak a bécsi „nagyépítész” két képviselőjének, Schöne Lajosnak és a soproni születésű Hofer Ottónak kiterjedt helyi munkássága. A soproni Boór Gusztáv és Schármár Károly építészete már a későhistorizmusba nyúlik és a szecesszióban folytatódik.

²¹⁰A felsorolt építészek nagyszámú alkotása közül csupán öt emlék élvez védeltséget. A Liszt Ferenc Művelődési Központ épületét az elmúlt években építették át és bővítették. Sajnos, az átépítés nem tudta megőrizni a nagyterem 19. századi architektúráját; az épület külső megjelenése megtartotta városképi jellegét; az egyes építészeti részletek indokolatlannak tűnő átdolgozása (a földszint félköríves záródású nyílásainak egyenes záródású nyílásokra való átalakítása) szegényessé tette a Széchenyi téri főhomlokzatot. Sajnos nem műemlék az evangélikus temetőben a Lenck család pusztuló síremléke (6. kép; Hoffer Ottó, 1887), a 19. század utolsó harmadának tiszta fogalmazású neoreneszánsz épülete.⁴²⁽⁴²⁾ Nem szerepel a hivatalos műemlékjegyzékben Hoffer Ottó másik kivételes egyszerűségű alkotása, a Liszt Ferenc Múzeum (volt Lenck Emil villa) Május 1. téri épülete, pedig itt nemcsak a főépület, hanem a hozzá csatlakozó üvegház és a park fenntartása is fontos lenne.⁴³⁽⁴³⁾

Védeltséget kívánnak Schármár János fontosabb lakóépületei: a jó arányú Május 1. tér 15. és 19. számú házak talán elkerülhetnék az emeletráépítést és a homlokzatnak az emeletráépítéssel járó átdolgozását. Nem élvez városképi védeltséget a Május 1. tér 31. számú lakóháza sem, amely részleteinek túlzott bősége

ellenére sajátos alkotása a század soproni építészetének; az épület tömegalakítása a szigorú neoreneszánsz túlfokozott monumentalitásra és tömörszerűsége való törekvését jelzi, jó városképi ellenpontja a Liszt Ferenc Művelődési Központ épülettömegének. A szigorú stílusirányzat kivételes ízű képviselője Ullein József Színház u. 16. sz. háza (1885), amely homlokzatának darabossága ellenére is jellegzetes városképi alkotója a Színház utcának. A Rákóczi utca, Köztársaság utca és Május 1. tér határolta tömbbelső kiépítésével válhat a városkép kiemelkedő elemévé a ma még védetlen Állami Zeneiskola épülete. A Russ család hajdani palotája két ütemben épült, a Május 1. tér felé néző szárnyát Handler Ferdinánd 1879-ben tervezte (7. kép), kupolás, timpanonos főhomlokzata Schöne Lajos alkotása (1893). Az épület – egymástól eltérő felfogásban megfogalmazott építészeti részletei ellenére – ma is egységes hatású, monumentális együttes, kertje pedig egykor a város legszebb magánparkja volt.[44\(44\)](#)



[2116](#) kép: A Lenck-mauzóleum a soproni evangélikus temetőben (1887, Hoffer Ottó) Winkler Gábor felvétele



2127. kép: Május 1. tér: az Állami Zeneiskola épülete (Handler Ferdinánd, 1879; Schöne Lajos, 1893). Winkler Gábor felvétele



2138. kép: Köztársaság u. 1. számú lakóház (Schiller János, 1898). Varga Ferencné felvétele

11. A felsorolt épületek védelmét sürgeti az az állandó veszély, amely a szigorú és késő historizmus idején, pontosabban az 1860–1910 között épült házakat fenyegeti. A veszély elsősorban abból ered, hogy utóbbi

stílusirányzatok építészeti formálása igen gazdag, esetenként indokolatlanul bonyolult, ugyanakkor a tagozatok egy része kevésbé időálló építőanyagból készült. A homlokzatok és belsők helyreállítása így igen költséges, és a helyreállítás szakszerű munkát, fokozott szaktudást követel. Az e korból származó lakóházak – így a földszintes házak nagyobb része – magántulajdonban van, ezzel tovább szűkül a szakszerű helyreállítás lehetősége. A homlokzattatarozások egy részére tervek sem készülnek, a helyreállításnál, mivel nem védett épületekről, de még nem is műemléki jelentőségű területről van szó, elmarad az Országos Műemléki Felügyelőség magas szintű tanácsadása is; általában maga a tulajdonos, esetleg az építést [214](#)irányító műszaki ellenőr vagy a kivitelező dönt, melyik tagozatok felújítására kerülhet sor és melyikre nem. Ez a helyreállítási módszer érthetően a legtöbb esetben nem vezet megnyugtató esztétikai megoldáshoz: az esetlegesen elhagyott és átformált tagozatok az egész homlokzati architektúra egyensúlyának értelmetlen felbomlásához vezetnek (Köztársaság u. 1. sz.; 8. kép).[45\(45\)](#)

A helyreállítás legjellegzetesebb hibái közé tartozik a tagozatok szakszerűtlen – a homlokzat kompozícióját figyelmen kívül hagyó vagy a tagozatok szerepét rosszul értelmező – színezése, a színhatárok rossz megválasztása. Bár már régen bebizonyosodott, hogy a historikus épületek építészeti díszzeitől való megfosztása vagy a tagozatok túlzott leegyszerűsítése – éppen a homlokzati nyílások jellegzetes aránya miatt – az esetek többségében elfogadhatatlan, mégis gyakoriak az ilyen jellegű átalakítások is.[46\(46\)](#) Az egyre gyakoribb emeletráépítések zavart okoznak az építészeti kép alakulásában; az újonnan épített szint megbontja a homlokzatok jellegzetes arányvilágát, a kiegészítés szegényes és igénytelen architektúrája az esetek többségében furcsa feszültséget teremt az épület homlokzati rendszerében.[47\(47\)](#)

A rossz helyreállítás, a szakszerűtlen átalakítás egy-egy historikus épület történelmi hitelét csorbítja, megjelenését károsítja. Nem lebecsülhető azonban az a városképi változás sem, amely a szakértelem hiányából és építészeti igénytelenségből ered és az egész városkép súlyos esztétikai károsodáshoz vezet. Ez pedig – ha egy-egy épület építészeti formájának változásába esetenként bele is törődhetnénk – a városkép alakulása szempontjából elfogadhatatlan. Az ezzel kapcsolatban elkövetett vétségek száma Sopronban talán kevesebb, mint más középvárosunkban, az egyre gyakrabban előforduló hibák azonban óvatosságra intenek. Ha az épületek helyreállítása kapcsán tovább nő az eltorzított, jellegükből kiforgatott, rosszul egyszerűsített épületek száma – ez előbb-utóbb az egész város arculatában érezteti hatását és a városkép elértéktelenedéséhez és a meglévő harmónia bomlásához vezet – és itt nem csupán a városképileg védett városmag épületeire gondolunk, hanem Sopron egész városképére. A nagyszámú 19. századi emlék védelme így – a teljes városkép színvonalának megóvása érdekében is – elkerülhetetlenül fontos.

12. A pusztuló, illetve közvetlenül veszélyeztetett építészeti emlékek megmentése gyors és hathatós intézkedést igényel. A század teljes építészetén végigtekintve kétségtelen, hogy a legnagyobb veszélyt és a legfájóbb veszteséget az 1840-es évek „átmeneti” stílusának építészeti emlékei pusztulása jelentheti, hiszen ezek az épületek egy sor, a 20. század építészetének kialakulása szempontjából is figyelemre méltó új építészeti gondolatot tartalmaznak, olyan építészeti újításokat, amelyeknek ismerete nélkül századunk építészetének kialakulása aligha magyarázható. Ha ezeknek az épületeknek védelmét továbbra sem biztosítjuk, úgy elveszíthetjük az utolsó láncszemeket is, amelyek a két század építészetét összekötik. Az 1840-es évek fontosabb emlékeire okvetlenül ki kell terjesztenünk a műemléki védettséget – számolva azzal is, hogy ez bizonyos terhet ró a használókra és műemléki szerveinkre. Városképi védettséget igényelnek a 19. század második felében keletkezelt jelentősebb középületek; az akadémikus [215](#)historizmus és a későhistorizmus emlékeinek felújításával és átalakításával kapcsolatban fokozni kell építési hatóságaink ellenőrző tevékenységét; a helyreállítások bonyolítóitól, tervezőitől és kivitelezőitől a műemlék-helyreállítással megegyező szakmai gondosságot és hozzáértést kell megkövetelni. A hivatalos

védettségen és a hatósági intézkedéseken túl építészeti múltunk értékeinek fokozott ütemű feldolgozása és népszerűsítése bizonyos társadalmi védettséget is adhat. Mindezekhez segítséget szeretnénk nyújtani a Soproni Szemlében közreadandó topográfiai jellegű épületleírásokkal is.⁴⁸⁽⁴⁸⁾ A lebontott, elrontott és eltorzított épületek, szakszerűtlenül helyreállított házak és házsorok sietségre és gyors cselekvésre ösztönöznek.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Winkler, Gabriel: Vom Schutz der Ödenburger Baudenkmäler des 19. Jahrhunderts

Winkler, Gabriel: Vom Schutz der Ödenburger Baudenkmäler des 19. Jahrhunderts

Das Verzeichnis der Baudenkmäler, das die Basis des organisierten Baudenkmalsschutzes bildet, wurde seit dem Jahre 1872 allmählich erweitert. Der offizielle Schutz wurde im Jahre 1953 auf die Baudenkmäler des 19. Jahrhunderts ausgedehnt; die Zahl der geschützten Gebäude ist trotzdem ziemlich gering und auch das Schicksal der im Verzeichnis angeführten Bauten ist keineswegs beruhigend.

Die Wertung der von 1800 bis 1830 erbauten Werke ist ziemlich einheitlich, die in den Jahren 1830–1850 entstandenen hingegen scheinen mehr Schutz zu verdienen. Die Ödenburger Bauten des „vereinfachten Historismus“, der „architecture pure“ können wir nicht mehr in ihrer ursprünglichen Form finden; die Werke Karl Salzmanns, des bedeutendsten Vertreters des „Wiener Kubismus“ wurden umgebaut und das Gartenhäuschen in der Neustiftgasse mit seiner einfachen, geometrischen Form ist leider vom Stadtbild auch verschwunden (Abb. 1). Von den ungebundenen, malerischen Werken des „romantisch-exotischen Klassizismus“ genießt z. B. das Haus Kossuth-Gasse Nr. 8 (Abb. 2.) nicht den geringsten Schutz; das im Garten des Hauses Schwimmschulgasse Nr. 33 erbaute Häuschen mit achteckigem Grundriss wurde gleichfalls abgetragen (Abb. 3). Die bedeutende, dem frühen, sog. „strengen Stil“ angehörende Treppenhaus-Raumgestaltung des mehrstöckigen Wohnhauses Rákóczi Gasse Nr. 14 ist sogar den Fachleuten wenig bekannt (Abb. 4).

Von den Baudenkmalern der „romantischen Neogotik“ muss man sich besonders um die eingeschossigen Wohnhäusern und den Landhäusern im Löwerviertel sorgen, und mit wenig Ausnahme stehen auch die Häuser des „späten romantischen Historismus“ ohne Schutz, z. Beispiel am Lenin-Ring Nr. 86 (Abb. 5). Von den Bauten des „strengen Stils“ werden die bedeutendsten nicht einmal als wichtige Teile des Stadtbildes gewertet, so z. B. das Gebäude der Staatlichen Musikschule am Platz des 1. Mai (Abb. 7). Das Mausoleum der Familie Lenck im evangelischen Friedhof sieht ebenfalls dem Verfall entgegen (Abb. 6).

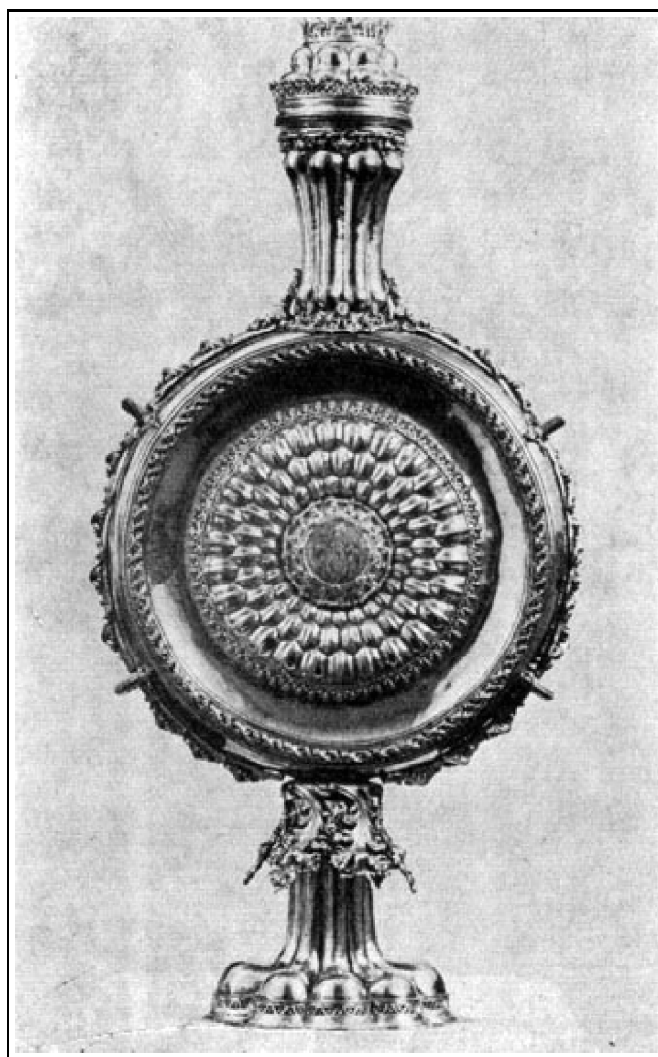
Die Abhandlung will auch auf die typischen Fehler der oberflächlichen, nicht immer fachgemässen Herstellung hinweisen (Abb. 8), was die Entwertung des Stadtbildes zur Folge haben kann. Wir haben die Absicht, im Interesse des Schutzes der Baudenkmäler des 19. Jahrhunderts die bedeutendsten und den gehörigen Schutz entbehrenden Bauten Ödenburgs in dieser Zeitschrift fortlaufend zu besprechen, um einesteils die Aufmerksamkeit der zuständigen Kreise und auch des Publikums auf den Wert dieser Gebäude zu lenken, anderenteils ihre ursprüngliche Form für die Zukunft festzuhalten.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Katona Imre: A fraknói kincsek

216 Katona Imre: A fraknói kincsek I. rész

1. Az elmúlt években a budapesti Nemzeti Múzeumban és az Iparművészeti Múzeumban több kincskiállítás nyílt. Ezek közül is kiemelkedett a leggazdagabb magyar főúri család, az Esterházyak kincseit bemutató, dokumentáló kiállítás.¹⁽⁴⁹⁾ Kevesen tudják – s ez a kiállítás címéből sem tűnik ki félreérthetetlenül –, hogy e gazdag kincseket évszázadokig az egykori Sopron vármegyei Fraknón (ma: Forchtenstein) őrizték. A figyelmes újságolvasó még emlékezhet azokra a híradásokra, melyek az Esterházy-kincsek kalandos sorsáról tájékoztattak. Az alábbiakban nemcsak a kincsek felbukkasásának körülményeit, hanem a kincstár kialakulásának történetét is megpróbáljuk a rendelkezésre álló irat- és levéltári anyagok segítségével rekonstruálni.

A gyűjtemény keletkezése, kialakulása legalább olyan izgalmas, érdekes, mint újkori története. A kincstár alapjait különböző hazai és külföldi főnemesek példái nyomán a családalapító Esterházy Miklós (1583–1645) vetette meg a XVII. század első felében. Királyaink, főuraink tulajdonában már a középkorban is található féltve őrzött műkincsek, mint ezt végrendeleteik, adományleveleik adatai tanúsítják. Az Árpád-ház kihalása következtében azonban a kincsek nagy része megsemmisült vagy külföldre vándorolt. Az Esterházyak szinte fejedelmi gazdagságú gyűjteménye pótolta a magyar királyok elpusztult kincstárai helyett a nagy nemzeti kincstárat. A kincstár nemcsak családi emlékeket foglal magában, hanem olyan – már korábban is jelentős értékeket képviselő – arany, ezüst és egyéb tárgyakat is, melyek hadizsákmányként vagy vétel útján kerültek az Esterházyakhoz. A féltve őrzött gyűjteményt az ország egyik legnyugatibb várában, a nehezen megközelíthető Fraknón tartották, melyet Esterházy Miklós a Weisspriach család 1590-ben történt kihalása után, 1626-ban adományként kapott a királytól.²⁽⁵⁰⁾ Az évtizedes hányattatás és a Bocskay–Bethlen-féle hadjáratok miatt megrongálódott kastélyt Esterházy Miklós 1635 és 1640 között újjáépítteti. Ekkor alakul ki a várkastély mai formája és épül fel a fellegrvár,³⁽⁵¹⁾ melyben évszázadokon át őrizték a kincseket, törökkel, tatárral és kuruccal dacolva. Esterházy Miklós csak ritkaságokat és családi emléktárgyakat ²¹⁷gyűjtött, fia, Pál herceg (1635–1713), aki maga is írogató és festő, már a korabeli képző- és iparművészet hazai és külföldi remekeit is felkutatja, megszerzi. A művészet iránti lelkesedését mutatja, hogy számos családtag és nemzetség-ős portréját megörökítette a fraknói arcképcsarnoknak. A „Tropheum Estorasiae” c. családi album rézmetszetei (1700-ban Leopold Voigt bécsi nyomdász adta ki) nagyrészt Pál herceg arcképeinek felhasználásával készültek.⁴⁽⁵²⁾

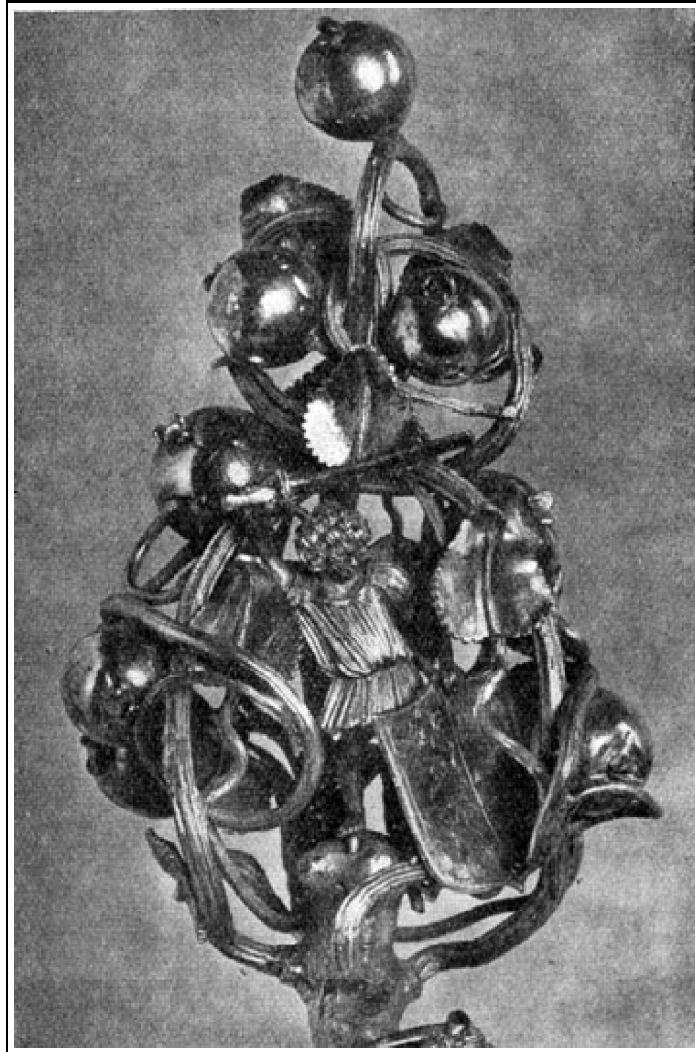


Mátyás-kulacs (XV. sz. második fele)

A kincstáron kívül Fraknón őrizték a család nagy értékű fegyvergyűjteményét is. Később, a XVIII. században, Esterházy „Fényes” Miklós és fia idején, azonban a fegyverek egy részét a pottendorfi és a kismartoni (ma: Eisenstadt) kastélyokba szállították. A kétségtelenül legértékesebb gyűjteményt, a kincstárt viszont, változatlanul Fraknón őrizték a Rákóczi-szabadságharc és az ezt követő évtizedekben is. Tulajdonképpen a XVIII. század első felétől indul meg a kincstár és a gyűjtemények kialakulása.⁵⁽⁵³⁾ 1719-ig az Esterházy-birtokok egy része, a kapuvári és a szentmiklósi uradalmak zálogbirtokosok kezében ²¹⁸vannak, csak ekkor kerül sor visszaváltásukra és a hasznot hozó majorgazdaságok kifejlesztésére. A birtokok egyik központja a korábban ugyancsak zálogban lévő szentmiklósi uradalom egyik faluja, a Süttör mellett épülő Eszterháza (ma Fertőd) lesz, ahol a család új rezidenciája épül.⁶⁽⁵⁴⁾ Nemcsak a birtok egyesítése, illetve centralizálása történik meg a század 20-as, 30-as éveiben, hanem a különböző várak, kastélyok ingóságainak szakosítása is erre az időre esik. A képeket, könyveket, porcelánokat Eszterházában helyezik el a XVIII. század második felében. Fényes Miklós halála után, az udvartartás átköltöztetésével a képtár és a könyvek egy része Kismartonba, majd Pottendorfba kerül, csak a XIX. század első felében

szállítják a bécsi Mariahilfer Strasse-n lévő volt Kaunitz-féle palotába. Innen Budapestre, előbb a Tudományos Akadémia épületébe, majd 1871-ben a Szépművészeti Múzeumba kerül, miután az állam 1 000 000 pengőforintért az Esterházyaktól megvásárolta.⁷⁽⁵⁵⁾

2. Fraknó változatlanul a kincs, fegyver és hadianyag gyűjtőhelye marad. Fejlesztése ugyanúgy a családtagok kötelessége, mint a XVII–XVIII. században. A családi levéltárban számos olyan leltár van, mely a különböző Esterházy-kastélyok és várak, köztük a fraknóinak ingóságait, műkincseit tartalmazza. Az Esterházy-kincsek első, 1645. évi leltárát már publikálták a Történelmi Tárban.⁸⁽⁵⁶⁾ Noha az 1725-ös, itt részletesen ismertetendő leltár nem a legelső, de kétségtelenül az első, mely a fraknói kincstár akkori teljes anyagát tartalmazza. Ugyanis az 1645. évi leltárát Esterházy Miklós halála (nov. 2.) után vették fel, s az ebben foglalt műtárgyakat az örökösök elosztják, ugyanúgy, mint Miklós nádor birtokait, majorságait. Az örökségen, így a műtárgyakon is elsősorban Esterházy Miklós két legidősebb fia, Pál, a későbbi herceg és Ferenc, Thököly Katalin férje, a grófi ág megalapítója, osztozkodott. Persze emellett Esterházy Miklós többi fiainak is jutott nemcsak a birtokokból, hanem a kincsekből is. Ennek is tulajdonítható, hogy az 1645-ös leltárban csak alig egy-két olyan tárgy van, mely az 1725-ös leltárban is megtalálható. Az 1645-ös és 1725-ös leltárak összevetése is mutatja, hogy a fraknói kincstár tulajdonképpen a XVII. század második felében, Pál nádor idejében⁹⁽⁵⁷⁾ alakult ki, hiszen 1725-ben már számos olyan műtárggyal találkozhatunk, melyek 1645-ben még nincsenek az Esterházyak birtokában. Ez a körülmény egyben arra is rávilágít, hogy a kincstár a XVII. században kötött házasságok révén gyarapodott, elsősorban a különböző rokoncsaládok hagyatékaiból, ugyanúgy, mint a család hatalmas birtokai. Az 1725-ös leltár eredeti példányát az Iparművészeti Múzeum Adattára őrzi,¹⁰⁽⁵⁸⁾ de a leltárnak feltehetően még több példánya lappang az Esterházyak és rokon családjaik levéltáraiban. Thaly Kálmántól tudjuk, hogy 1883-ban, az 1645-ös leltár felfedezésekor például a család cseszneki ágának pozsonyi levéltárában 25–30 db olyan leltár volt,¹¹⁽⁵⁹⁾ melyek a család későbbi kincstárának, a fraknói várkastély gyűjteményének darabjairól készültek. E leltárak túlnyomó részben a családtagok halálakor készültek, hogy a műtárgyhagyatékot a leltár erejével az **219**örökösökre átruházhassák. E leltárak példányainak meg kell lennie azon szervek levéltárában is, amelyek a végrendeleti végrehajtást lefolytatták. Az Esterházyak birtokai az ország számos megyéjére kiterjedtek. Ennek következtében az Esterházyak különböző helyeken, vármegyék közgyűlései előtt és káptalanok hiteles helyein végrendelkezettek. Ha figyelembe vesszük, hogy a család a XVIII. században Eszterházán, majd Kismartonban székel, ahol lakhelyül szolgáló kastélya állt, a végrendeletei végrehajtásakor felvett ingóleltárakat elsősorban Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek vagy a Sopron megye területén hiteles helyi tevékenységet végző káptalanok levéltárának végrendeletei között kell kutatnunk. Sopron megye területére három káptalan hiteleshelyi tevékenysége terjedt ki bizonyos fokig még a XVII–XVIII. században is: a győrié, a csornai premontreieké és a vasvár–szombathelyi társaskáptalané. Érthető, ha e helyeken még kerülhetnek elő az Esterházyak kincseiről felvett leltárak. E megfontolásból kiindulva néztük át a győri káptalan hiteleshelyi levéltárának mutatóit. Az eredmény megfelelt a várakozásnak, mert éppen a legkérdésesebb, **220**az 1645 és az 1721-es évek közötti időszakból, 1661-ből találtunk adatot arra, hogy ekkor is vettek fel leltárt Fraknó emlékeiről. A leltározást a győri káptalan rendeli el Esterházy Pál kérésére.¹²⁽⁶⁰⁾ A leltározást mindig nádori vagy hiteleshelyi parancs előzi meg, attól függően, hogy kitől kérték a családtagok az utasítás kiadását. Az 1725-ös leltár elkészítését is megelőzte Pálffy Miklós 1721. ápr. 13-i nádori mandátuma, mely részletesen indokolja a leltár készítésének szükségességét. E mandátum másolata a bekötött leltár első oldalain található, a leltározás végrehajtását bizonyító oklevéllel együtt. Ezt Sopron megye szolgabírája és esküdt ülnökei ápr. 21-én adták ki a közgyűlés megbízásából.¹³⁽⁶¹⁾



A Szapolyay-kehely része Szapolyay István címerével

Eszerint a leltározást s egyben az örökhagyó végakarati kívánságának módosítását az tette szükségessé, hogy néhai Esterházy Pál idősebb fivére, Mihály herceg, a végrendeleti örökös váratlan halála miatt Esterházy Pál ingatlanai és ingói fiára, Esterházy Józsefre szálltak. Esterházy Pál végrendelete szerint ugyanis a végrendeleti örökös váratlan halála esetén a majorátus örökösödési rendje értelmében Esterházy Józsefé a hitbizomány. Bár – mint a nádori mandátum kiemeli – Esterházy Pál végrendelete és intézkedéseinek jegyzéke magában foglalja „fiainak öröklési rendjét”, mégis: az okleveleket, a kincseket, a tüzérségi felszereléseket, s egyéb ingóságokat, részben örökösei teljes jogvédelmére „törvényes úton és leltár segítségével akarja birtokba venni”. Esterházy József, akire a családi birtok, köztük Fraknó is száll, jelentős szerepet játszott a család XVIII. századi történetében. Az ő idejében és irányításával kezdi építeni 1720–21-ben Anton Martinelli a később a család rezidenciájaként szolgáló eszterházi kastélyt (hőzavetőlegesen a mai középésztt).

Az 1720–21-ben megindult eszterházi építkezéseknek azonban váratlan haláleset vetett véget. Nemcsak Mihály, Eszterházy Pál közvetlen végrendeleti örököse, hanem az örökösödés sorrendjében őt követő József gróf is váratlanul elhunyt, ezért a Pálffy által 1721. április 13-án Esterházy József özvegyének kívánságára lefolytatott hatósági leltározás tulajdonképpen csak az öröklési sorrendben Józsefet követő Pál Antal javára történő ingóanyag-átruházás céljait szolgálhatta. Valószínűleg a közvetlen végrendeleti örökös váratlanul bekövetkezett halála miatt késlekedhetett az ingóanyag leltár szerinti átruházása s ezért került a kéziratos leltár felzetére: „készült az 1725. évben”. Ugyanis a leltározás a nádori mandátumot követő nyolc nap múlva kezdődött meg, mint ezt Sopron megye szolgabírája és esküdt assessora nyilatkozatának dátumából kitérjük (1721. ápr. 21.). Azonban nemcsak az ingók és ingatlanok leltározása volt a megyei bírák és ülnökök feladata, hanem minden olyan eljárás lefolytatása, mely a majorátus eligazítására és jogbiztosítására irányult, ők adták ki az intő, eltiltó és visszakövetelő leveleket, és ha a szükség úgy kívánta, kihallgatásokat eszközöltek, bejelentéseket továbbítottak és az ezekre adott válaszokat felvették, mint a Tripartitum II. részének 27. és 28. cikkelye ezt előírja.



Oláh Miklós esztergomi érsek gyermekkori kabátja (XVI. sz.)

3. A magyar nyelvű leltár tehát közhitelű személyek munkája, s mint ilyen a talált állapotok pontos és hű kifejezője. Miután a leltározásokkal szemben a törvény pusztán a közhitelűség és megbízhatóság követelményeit állítja egyetlen kritériumként, hozzáértést nem követel, ezért a leltározó a tárgyak utólagos

azonosítása érdekében a családtagok bemondásaira támaszkodik, minden olyan [221](#)családi hagyományt feljegyez, mely a tárgyak egykori tulajdonosaira utal, vagy igyekszik a címereket, feliratokat feoldani. Számos családi hagyományt őrzött meg ennek következtében a leltározó. A 11–12. sz. szekrény 2. számú darabja például egy aranyozott ezüstfoglalatú terra sigillata pohár, melyet – családi hagyományok szerint – „a Budaj vezér adott Esterhás Miklós Palatinusnak ajándékol”. Ugyancsak családi hagyományt jegyzett fel a leltározó akkor [222](#)is, amikor az 54–55. számú kettős szárnyú szekrény 37. számú darabjával, egy szép fekete olvasóval kapcsolatban megjegyzi, hogy XI. Ince pápa küldte Lipót császárnak; a 70–80. sz. szekrény egyik darabjánál (24. sz.): „III. János lengyel király nyári mentéje”. Soproni szempontból is figyelemre méltó összefüggést sejtet a leltár egy másik bejegyzése. Az 51–52. sz. almárium 6. tétele „Egy kicsiny Szerü olvasó”-t említ, mely „mint a rajta levő irás mutattya Üdvözült Eszterhás Ursula Palatinusné Olvasója vala”. Kérdés, mit mond ez a rövid, néhány szavas leltári bejegyzés és milyen összefüggésre derít fényt?

Esterházy Pál feleségei közül inkább a másodikat, Thököly Évát ismeri a közvélemény, kevésbé az elsőt, Esterházy Orsolyát. Esterházy Orsolya Esterházy Miklós nádor legidősebb fiának, Esterházy István pápai várkapitánynak a leánya volt. István Esterházy Miklós nádornak Dersffy Orsolyával kötött, első házasságából született; Orsolya férje, Esterházy Pál viszont, Miklósnak Nyáry Krisztinával kötött második házasságából való. Esterházy Pál tehát édestestvére volt apósának, Esterházy Istvánnak, és első unokatestvére feleségének, Esterházy Orsolyának.”[14\(62\)](#) Bennünket elsősorban az a körülmény érdekel, hogy Esterházy Pálnak Esterházy Orsolyával kötött házasságával Esterházy István értékei, aranyai, ezüstjei bekerültek az Esterházyak fraknói kincstárába. Esterházy Pált családi érdekek vezették, amikor Esterházy Orsolyát elvette. Már Esterházy Miklós megpróbálta a Thurzó-birtokok egy részét megkaparintani azzal, hogy Dersffy Orsolya halála után, 1624-ben Thurzó Imre özvegyét, Nyáry Krisztinát vette feleségül. Miután azonban a birtok nagy része a Thurzó-árvákat s nem Nyáry Krisztinát illette, az Esterházyak a továbbiakban ezektől próbálták házasság révén a Thurzó-birtokokat megszerezni, így lett az egyik Thurzó-árva: Erzsébet a nádor legidősebb fiának, Esterházy Istvánnak a felesége. Ekkor lett az Esterházyaké a Thurzók volt semptei uradalma. Esterházy Miklósnak Nyáry Krisztinával kötött házasságával vagy Thurzó Erzsébettel került Esterházy István, majd ennek korai halála miatt Esterházy Orsolya kincstárába az a feliratos, Thurzó-címeres födeles ezüst kanna is, mely az 1721-es leltárban az 5. és 6. almárium 3. tételeként szerepel. Ugyanis Thurzó Ferencnek – a kanna egykori tulajdonosának – a fia volt Thurzó György, Thurzó Imrének, Nyáry Krisztina első férjének apja. Thurzó Imre egyedül volt fiú Thurzó György gyermekei között. Érthető tehát, ha ő volt a Thurzó-vagyon örököse.

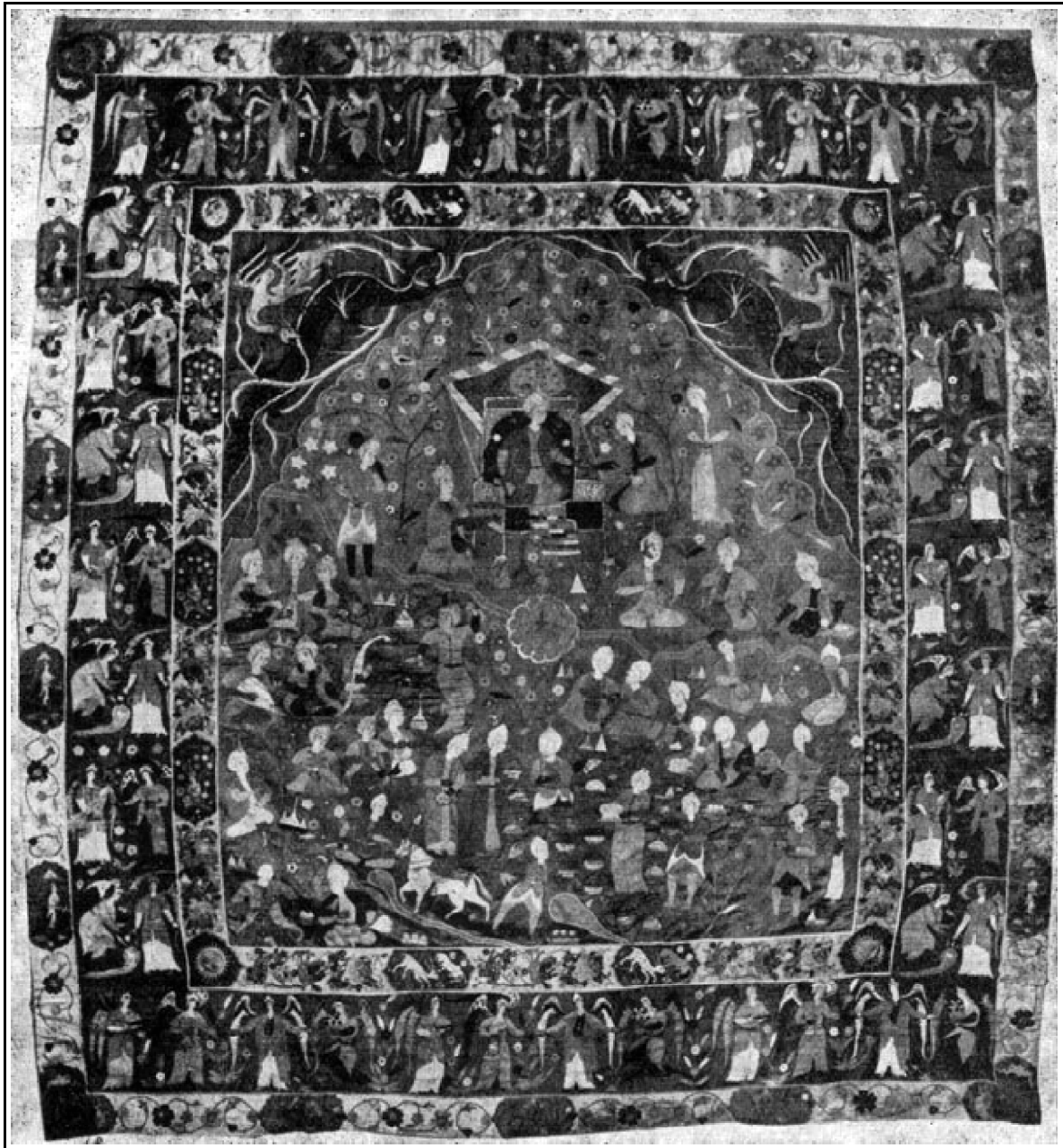


223A kincstáralapító Esterházy Miklós vőlegényi dolmánya (XVII. sz.)

Tudjuk, hogy Lackner Kristóf Sopron polgármestere számos tárgyát, eszközét hagyta végrendeletileg Esterházy Istvánra.¹⁵⁽⁶³⁾ Miután Esterházy Orsolyának – István lányának – hagyatéka is bekerült a család fraknói kincstárába, nem érdektelen, ha Esterházy István és Lackner Kristóf kapcsolatait is elemezzük. Esterházy István – mint a nádor legidősebb fia – tudatosan készült apja örökébe, a majorátus átvételére. Apjával vagy egyedül többször megfordul Sopronban, ²²⁴melynek iskolájában számos nemesifjú tanul

ebben az időben. Sopronban tanult és Lackner Kristóf főtéri házában lakott Révay Péter koronaőr fia, Révay Pál is. A Nádasdyak hozzák ide és taníttatják Sopronban, hiszen néneje, Révay Judit a kiváló mezőgazdának, Nádasdy Pálnak a felesége volt. Lacknernak végrendelete szerint Nádasdy Pál tartásdíj fejében 250 tallérral tartozott.¹⁶⁽⁶⁴⁾ Nádasdy Pál és Lackner kapcsolatai jóval a Bethlen felkelése előtti évekre nyúlnak. Lackner *Electio Trigoniana* c. iskoladrámáját, melynek előszava 1617. június 22-én Sopronban kelt, Nádasdynak, viszont másik drámáját, az „*Actus Oeconomicus*” címűt (1619) Révay Péter koronaőrnek, Turóc megye főispánjának, kir. tanácsosnak és étekgómeesternek ajánlotta. Érdekes, hogy Lackner 1631. november 19-én Sopronban kelt végrendeletében Sopron megye főurai közül Nádasdy Pálon kívül a leendő Esterházy utódot, Istvánt emlegeti. Esterházy István ekkor mintegy 15–16 éves ifjú volt, akire – lévén a teljhatalmú nádor – feltekintettek nemesek és városi polgárok egyaránt. Tehát annak, hogy Lackner Kristóf végrendeletében Esterházy Istvánnak adandó tárgyak, eszközök szerepelnek, alig van különösebb jelentősége, más kérdés, hogy Lackner miért éppen ötvösmunkáit hagyja rá végrendeletileg. Az aranyműves Lackner feltehetően arany és ezüst tárgyait becsülte legtöbbszörre, hiszen az is elképzelhető, hogy egyiket-másikat éppen ő készítette. Bár erre vonatkozólag egyetlen biztos támpont sem található végrendeletében. 1923-ban az Iparművészeti Múzeumnak letétbe átadott kincsek csupán az Esterházy családi kincseknek csak egy részét alkotják. Nem azért, mintha a család nem fordított volna kellő gondot megőrzésükre, hanem, mert a kincseket többször szelektálták, s a nem reliquiákat a család más jellegű gyűjteményeibe sorolták. A Lackner által Esterházy Istvánnak adott tárgyak is erre a sorsra jutottak-e, vagy eleve nem kerültek Fraknóra, a rendelkezésre álló adatok alapján alig dönthető el. Mindenesetre a Lackner végrendeletében szereplő aranyozott tál, hegyikristály-váza, sótartó, úti íróeszköz jelenleg nem található az Esterházyak kincsei között.

Folytathatnánk a példák felsorolását, de az idézetekből is kitűnik a leltározónak az az igyekezete, hogy a tárgyakat úgy írja le, hogy azonosításuk bármikor megtörténhessen. Ha a tárgyról a családi hagyomány nem tud semmit, akkor a leltározó minél pontosabb leírásra törekszik. Nemcsak a tárgy formáját, színét írja le, hanem anyagát, technikáját is. A kincstár igen tekintélyes számú olvasót is őrzött. Ezek felismerhető és később is azonosító leírása fejtörést okozott a leltározónak. Ezért nemcsak az olvasó színét, anyagát, hanem tokját vagy az olvasón lévő feliratokat is feljegyezte, így például az 51–52. sz. szekrényben lévő egyik tiszta ezüst szemű fehér olvasónál megjegyzi, hogy „Nyári Krisztina Esterház Miklósnée volt, az mint rajta levő írásból is ki tetszik”.



Az ún. Esterházy-kárpit. Perzsa munka (XVII. sz.)

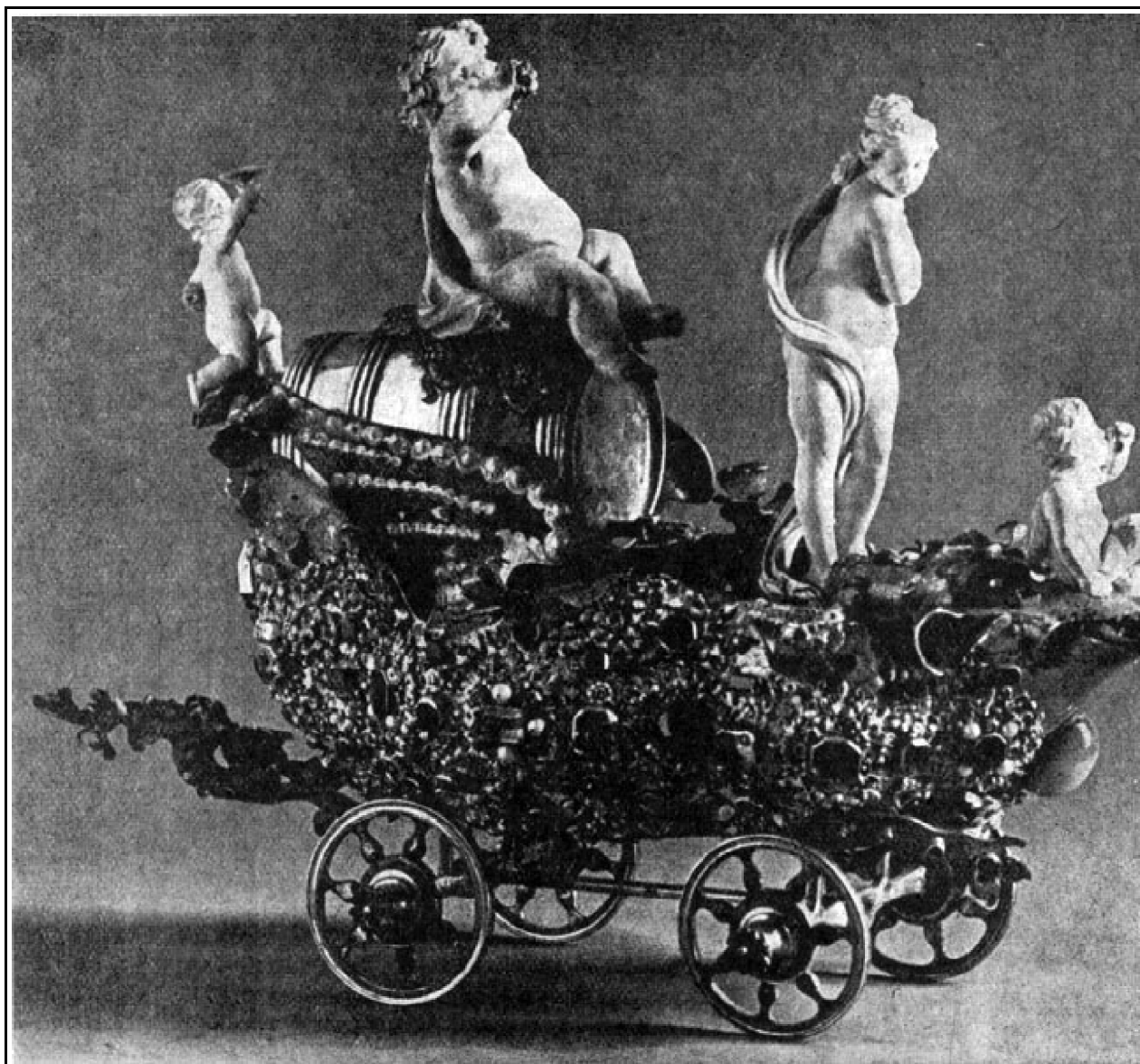
Bár az 1725-ös leltár – más leltárakhoz hasonlóan – statikus adatokat, pusztán leírásokat tartalmaz, esetenként mégis akadhatunk olyan megjegyzésekre, melyek a tárgyak egykori tulajdonosaira, viselőire utalnak. Az 1725-ös leltár őrizte meg azokat az adatokat is, melyekből a Mátyás-kori, vagy Mátyásnak tulajdonított darabokat ismerjük.¹⁷⁽⁶⁵⁾ Sajnos a leltárból nem tűnik ki, hogy e tárgyak honnan és mikor kerültek az Esterházyakhoz. Egyébként ismeretes, hogy a Mátyáshoz fűződő, illetve neki tulajdonított tárgyak egy része problematikus: nemcsak az úgynevezett „Mátyás kabát” XV. századi eredete vonható kétségbe, hanem az ún. „Mátyás gyűrű” XV. századi eredete is. A Mátyás serleg ^{225a} hólyagos serlegek

típusába tartozik és alapformájában kétséget kizáróan már a XV. század hetvenes, nyolcvanas éveitől ismeretes.¹⁸⁽⁶⁶⁾ A serleg típusával már Dürernél találkozunk a XVI. század első éveiből származó egyik rajzon. A Szépművészeti Múzeum gyűjteményében található „Ismeretlen festő: Királyok imádása” c. egyik hajdani szépehelyi oltárról származó, 1480–90 körüli időből való táblaképén is ott található az Esterházy kincstár Mátyás serlegének egyik rokon ²²⁶darabja. A serlegen lévő, dús akantusz levéldísz viszont kétségtelenül a barokk stíluskorszak idejéből való. Tehát a serleget a XVII. század közepe táján átalakították, amit egyébként a serlegen lévő Esterházy feliratos embléma is tanúsít. Számunkra elsősorban a leltár azon adatai érdemelnek figyelmet, melyek az egyes darabok Fraknóra kerülésének körülményeiről tanúskodnak, illetve utalnak. Említettük már, hogy a gyűjtemény legjelentősebb gyarapodása Pál nádor idejében, a XVII. század második felében mehetett végbe. Ez az időszak a család vagyoni emelkedésének és gazdagodásának az ideje. Ebben az időben vált ketté a család. A legidősebb testvér, Pál nádor, a hercegi, öccse, Esterházy Ferenc pedig a grófi ág megalapítója. Ugyancsak abban az időben szerzik meg az Esterházyak a Zrínyi–Frangepán–Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétele miatt törvényellenesen kivégzett Nádasdy Ferenc országbírónak majdnem a fél Dunántúlt kitevő birtokait. A birtokok megszerzésével egyidejűleg a Nádasdy-kincsek, ingóságok egy része is az Esterházyakhoz vándorol. Sőt nemcsak a Nádasdy-ingatlanok lesznek Esterházy tulajdonná, hanem a Nádasdyakhoz más családoktól került ingó értékek is. Így például Fraknón, az Esterházy-ösgalériában több olyan kép volt, mely még Nádasdy Ferenc országbíró egykori galériájának darabjait alkothatta. A sárvári Nádasdy-vár dísztermének Pápa 1600-as ostromát, illetve felszabadítását ábrázoló freskójának egyik kartonja még az 1910-es években is Fraknón volt, az Esterházyak tulajdonában.¹⁹⁽⁶⁷⁾

Kőszeg várát 1693-ban szerzi meg vétel útján a Kéryektől és a Széchyektől Esterházy Pál.²⁰⁽⁶⁸⁾ Kőszeg korábban e két család közös tulajdona volt, s mint az Esterházy-levéltár egyik okmánya bizonyítja, a súlyos anyagi válságba kerülő két rokon család nyolcvanezer forintért adta el Esterházy Pál nádornak, aki a megállapodott összegben túlmenően a Sopron megyei Kaboldot adta cserébe a Kéryeknek, illetve a Széchyeknek. Valószínűleg a csere idején került az Esterházyak fraknói kastélyába Széchy Mária „a szépséges, Marssal társalkodó Murányi Vénus” életnagyságú olajfestménye.

Az erdélyi fejedelmek portréi közül Bethlen Gábor, Bocskay István és I. Rákóczy György olajfestményei emelkednek ki. Valószínűleg Thököly Éva, Esterházy Pállal kötött házasságakor hozományaként kerültek e portrék az Esterházyak fraknói ösgalériájába. Így került Fraknóra Lórántffy Zsuzsanna, I. Rákóczy Györgyné skófiomos ágyterítője, valamint más, egykor kétségtelenül a Lórántffyak kincstárában lévő darab. Egyik Lórántffy-pecsétgyűrű azoknak a násfáknak egyikét díszíti, mely az ún. násfás serlegen nyert a későbbiek során elhelyezést. Köztudomású, hogy a serleget 17 db XVI–XVII. századi násfa díszíti. Ezek csak akkor kerültek a serleg felületére, mikor rendeltetésszerű használatuk a korizlés változásával csökken. Ez az időszak a XVII. század vége, a XVIII. század eleje. A szóbanforgó pecsétgyűrű segítségével a serleg készítésének a közelebbi időpontja is meghatározható, hiszen a násfát megelőző időszakban a család címerét ábrázoló metszett követ szabályos pecsétgyűrűként használták és csak a használat után alakították át násfává, majd a násfát a serleg díszítéséül használták fel. A násfa csak Esterházy Pálnak Thököly Évával történt házassága után került az Esterházyakhoz, így a násfa készítését a XVII. század végére, a XVIII. század elejére tehetjük.

(Folytatjuk)



227 Az ún. Bacchus-kocsi. Állítólag a Nádasdyak sárvári kastélyából került a XVII. sz. végén Fraknóra

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Varga Gyula: Pusztacsalád és gondjai (1945-1972)

228 Varga Gyula: Pusztacsalád és gondjai
(1945-1972)

1. 1945 megrendítő nagycsütörtökén szakadt vége Pusztacsalád nagyböjti nehéz napjainak. A menekülő németeknek csak „vacsorázni” való idejük maradt. Ez a böjti vacsora az iskola, a magtár felgyújtásával, a patakon át Csapod felé vezető út hídjának felrobbantásával és a vasúti híd megrongálásával járt.

Viselkedésükkel csak kárt okoztak, de a szovjet hadsereg előnyomulását nem akadályozhatták meg.

A falu felszabadításáért folyó harc 1945. március 29-én zajlott le. Felszabadult a falu. Ezzel új élet kezdődött. 1945 áprilisában megalakult a pusztacsaládi Nemzeti Bizottság. A 321 lélekszámú felnőtt lakosságból (1949-ben az összlakosság 630 fő) Pusztacsaládon a Kisgazdapártnak 32, a Parasztpártnak 15, a Szociáldemokrata Pártnak 6 és a Kommunista Pártnak 20 tagja volt. Ezek a pártok képviseltették magukat a Nemzeti Bizottságban. A gazdasági és politikai helyzet még nem stabilizálódott. Jöttek a pártoskodások, volt ugyan mit egyeztetni a Nemzeti Bizottsággal, de az éppen összetételénél fogva nem volt képes feladatainak ellátására.

A felszabadulás pillanatában kevés önálló gazda, zsellér és uradalmi cseléd lehetett ebben az országban, aki ne érezte volna, hogy itt valami végérvényesen lezárult, és valami egészen másnak, újnak kell elkezdődnie. Ezt az általános hitet a kialakuló demokratikus államhatalomnak gyors intézkedése tette meggyőződéssé: megszűnt a mintegy évezredes nagybirtok rendszer. Ez egyébként azon kevés demokratikus törvények közé tartozott, amit a parasztság – egy vékony réteget kivéve – egységesen helyeselt.

2. A földosztásról szóló 600/1945 Me. sz. rendelet a Magyar Közlöny 1945. március 18-i számában jelent meg, mely a szegényparasztok számára nem rendelet volt a sok közül, hanem a Rendelet. A szegényparasztok csakhamar betéve tudták a rendelet legfontosabb tételeit. Ez elengedhetetlen volt számukra már csak azért is, mert a földreform végrehajtását az érdekelt szegényparasztokra bízta.

Pusztacsaládon az első földosztó bizottság is – a bizottság egyik volt tagjának, H. J.-nak adatközlése szerint – 5 tagból állt. Ez a bizottság nem volt szerencsés összetételű. Jól gazdálkodó középparasztnak és az uradalmi „gazda” is tagja volt az első földosztó bizottságnak. Amint az 1945 előtti birtokmegosztásból is kiténik,¹⁽⁶⁹⁾ Pusztacsaládon három 200 holdon felüli birtokos volt. Az Újhelyi birtok Madarasi Endréné Újhelyi Edit és Újhelyi Tibor tulajdonában, azonkívül báró Berg Tasziló birtoka Szolgyayörben, amely közigazgatásilag Pusztacsaládhoz tartozik.

Először báró Berg Tasziló birtokát mint 1000 kataszteri holdat meghaladó mezőgazdasági birtokot teljes egészében igénybe vették. Az első földosztó bizottság ²²⁹szolgyayőri tevékenységével szerette volna a földosztást elintéztetnek tekinteni. A helyi uraságok földjeinek szétosztásakor elbizonytalanodtak, aminek oka a politikai érettség hiánya, a régi uraságokat tisztelő magatartás, az új társadalom létében való ingadozás és a bizottság összetétele volt. Mivel az első földosztó bizottság a fentiek miatt „válogatott” – igyekezett a jobb földeket a régi uraságnak meghagyni – az öntudatosabb földigénylők új földosztó bizottságot alakítottak, amelyet a bíró háza elé vonulva jelentettek be. Az új földosztó bizottság tagjai: Gazdag Ferenc (egyedül a régiből), Gazdag József, Kozák Antal, Kozák István és Parrag Béla voltak. Ezután, 1945 áprilisában, illetve május első hetében került sor az Újhelyi birtok felosztására is. Az Újhelyi birtok fiúági részének felosztásánál, mivel Újhelyi Tibor a fasizmus áldozataként közvetlen a felszabadulás előtt Balfon mártírhalált halt, a rendeletnek megfelelően jártak el. Madarasi Endrénének 150 kat. holdat, özv. Újhelyi Tibornénak 200 kat. hold földet hagytak meg. A rendelet szerint a 100 kataszteri holdon felüli birtokot földhözjuttatás céljára megváltás ellenében kellett igénybe venni. Pusztacsaládon néhai Újhelyi Tibor örökösei kaptak kártalanítást, de ezt Madarasi Endrénétől mint osztályidegentől végül is megvonták.

A felosztásra kerülő birtokokat elsősorban a volt gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások és részben birtokuk kiegészítésére a törpebirtokosok között osztották szét, birtokba helyezésükkel egyidőleg az erről szóló okiratot részükre kiadták. 1945 június végén az igénybe vett ingatlanok juttatása és kiosztása megtörtént. Soproni Eleknek „A kultúrsarok gondjai” c. szociográfiájában (1940) Pusztacsaládon

kedvezőnek minősített birtokmegoszlás ezzel átrendeződött.

A volt Újhelyi birtok megmaradt része is 1949-ben a Dénesfai Állami Gazdasághoz került. 1950–1953 között mint Pusztacsaládi Állami Gazdaság szerepelt. Később különböző – Kistölgyfai, Soproni – állami gazdaságok erdőlaki üzeméhez tartozott. Az Állami Gazdaság üzemtani okból Pusztacsaládon a gazdálkodást javarészt feladta, csak 26 kataszteri hold van az Uraiújfalui Állami Gazdaság kezelésében jelenleg is.

3. A pusztacsaládi parasztság minden rétege induláskor megfogalmazódott céljai szerint haladt 1948–1949-ig, a proletárdiktatúra megvalósulásáig, illetve megszilárdulásáig, 1949–1950-ben azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. Az egyre nagyobbodó beszolgáltatási kötelezettség a pusztacsaládi parasztságnak is kedvét szegte, a munka üteme lelassult, így a kezdeti virágzás után a középparaszti és kisparaszti úrgazda réteg az 1950-es évek elejére alacsonyabb színvonalra süllyedt. Legnagyobb részüknek még az egyszeri újratermelés is alig-alig sikerült. A családok egyes tagjai otthagyták a mezőgazdaságot, felszívódtak az iparba.

Előbb azonban lássuk, milyen változások történtek a felszabadulás után a pusztacsaládi parasztság életmódjában, világszemléletében, gondolkodásában. A parasztság tudatára természetesen nemcsak az anyagi alap és a termelési célok változása hatott, hiszen a földtulajdon, illetve a gazdasági remény mellett jogokat, szabadságot, tanulási, művelődési lehetőségeket is kapott. Az államhatalomnak nem volt érdeke, hogy feudális elmaradottságban tartsa. A katolikus egyház többé nem tudta megakadályozni a polgári demokráciákban már régen közkinccsé lett felvilágosult nézetek terjedését. Javult a közegészségügy, az iskolák államosítása után fokozatosan megvalósult a nyolcosztályos oktatás.

Mindezek azonban önmagukban csak lehetőségek voltak, melyeket a parasztság kezdetben korántsem használt ki komolyan. Legkevésbé azok a rétegek, [230](#) amelyeknek legjobban szükségük lett volna rá. A lehetőségek jogi, anyagi biztosítása mellett tehát az érdeklődés, az igények felkeltése volt a legfontosabb. Ennek érdekében az első években a gyűlések tették a legtöbbet. A felszabadulás után a politikai pártok gyűléseken szóltak az addig elhanyagolt parasztokhoz.

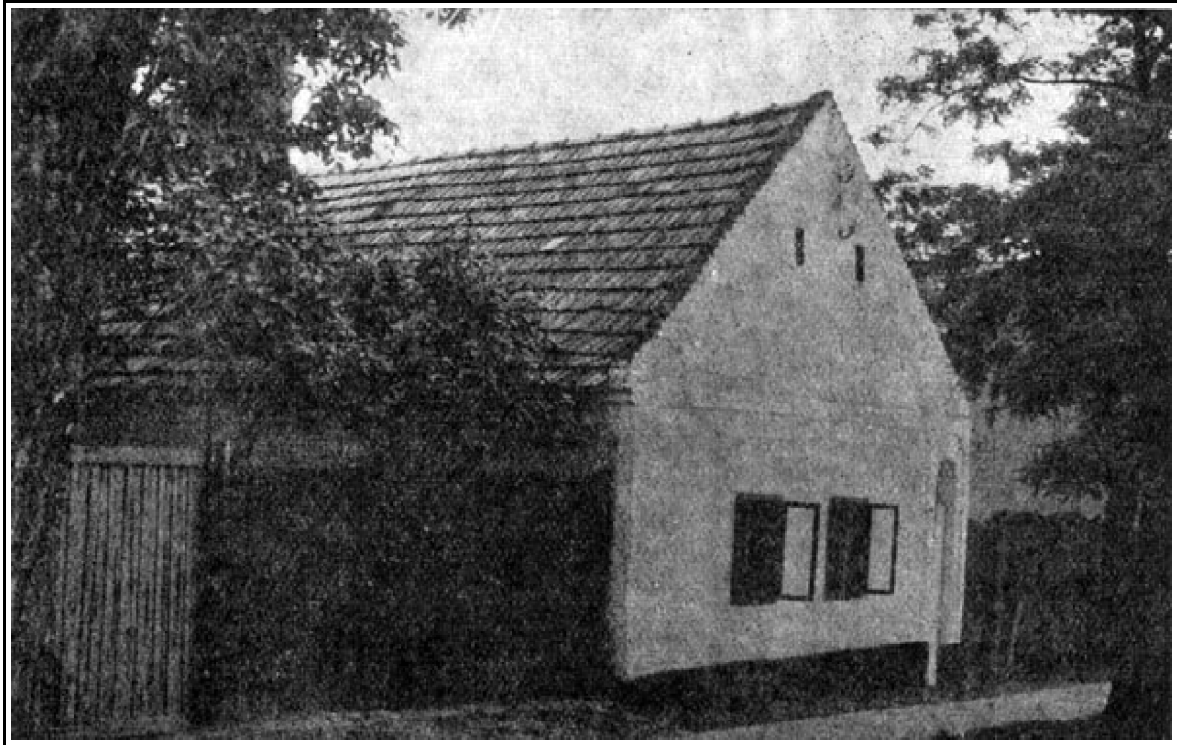
Az öntudatra ébresztés második tényezője a sajtó lett. Divat lett újságot járni, sőt újságot olvasni. Ebben az időben Pusztacsaládon a Soproni Újságot, Soproni Hírlapot, a Szabad Földet és a Szabad Népet olvasták. Az olvasás után egymás közt az újságot elcserélték, majd megbeszélték a politikai eseményeket, így alakult, formálódott, politizálódott át a pusztacsaládi parasztság. Kezdte felfogni az új értelmét. Új igényeket (önművelés, szakmai képzés) támasztottak önmagukkal, társaikkal, a társadalommal szemben. Voltak a hat osztályt végzettek közül, akik elvégezték a nyolc általánost, így kezdték betölteni társadalmi szerepüket.

A pusztacsaládi parasztság eleinte ferde szemmel nézte az Állami Gazdaságot, mert a nagybirtok újrafeltámadását látta benne. Éppen ezért kevesen vállaltak itt munkát, mint mondták, nem akarnak újra cselédnek menni. Viszont az itt elhelyezkedettek viszonya a gazdasághoz, a munkához alig változott meg. Jóformán semmiért sem feleltek és évi bért kaptak, függetlenül attól, mennyit dolgoztak. 1949-ben azonban bevezették a normarendszert, melyhez az alapot a mezőgazdaság erőteljesen kezdődő gépesítése szolgáltatta. Több munkáért több pénz járt. Senkinek sem volt mindegy, hogy egy év alatt 12 000 Ft-ot keresett vagy 24 000 Ft-ot. A többleteljesítés vágyából és akarásából következett, hogy a fizikai dolgozók azon igyekeztek, miképpen lehetne többet teljesíteni. A gépekre kerülő vagy gépekkel összedolgozó volt cselédnek az általános jellegű kultúrálódáson, önművelődésen túl, szakmai kérdésekkel is foglalkozni

kezdték, amit cselédsorban ősidők óta nem tettek.

Az 1949-től számított 2–3 év alatt Pusztacsaládon a dolgozó parasztság egyéb rétegeiben is jelentős, az 50-es évekre szóló változások játszódtak le, bár ezek korántsem hatottak olyan egyértelműen a szocialista gazdasági fejlődés, s szocialista ember kialakulásának irányában, mint az állami gazdasági alkalmazottaknál. Az önálló paraszti út, az egyéni gyarapodás céljai kezdtek végképpen irreálissá válni a középparasztnál, a kisparasztnál és az újgazdák szerencsésebb rétegeinél. A szegényebb rétegek lényegében elérték az 1945-ben kitűzött célt, az emberi életmódot, ilyenformán kezdett formálódni az egységesebb paraszti osztály. A forradalmi fejlődés eredményeképpen az 1950-es évek végére, 60-as évek elejére már kibontakozik az új társadalmi erőter. Haladjunk e folyamat ábrázolásában a volt társadalmi rétegek szerint. A három földbirtokos földje földosztás után 0–200 holdra csökkent, majd 1949-ben – mint személyi tulajdon – ez sem maradt meg. A kuláklista először – a túlkapások idején – hét főt tartott nyilván, ez később három főre csökkent. Ezzel a pusztacsaládi felső, osztályidegennek nyilvánított csoport gazdasági ereje megszűnt, politikai, társadalmi befolyása minimálisra csökkent. A pusztacsaládi nagygazdák – sok más községbeliekhez hasonlóan – a passzív ellenálláson túl szinte semmit sem tettek a rendszer ellen. A pusztacsaládi parasztság megmaradt egy tömbben, földjét még a legreménytelenebb években is bevetette, megművelte. A fogcsikorgatva termelés mellett erre a középparaszti csoportra a másik legjellemzőbb a csend, a lapulás volt. Hallgattak a második pótbeszolgáltatáskor is. Hallgattak, mert a kulákság után ők voltak a következő módbeliek és végig szentül meg voltak győződve arról, hogy sorra is kerülnek. Hallgattak 1956 október 23-án végén is, csak a Himnuszt énekelték el. Pusztacsaládon nem volt semmi ezekben a napokban.

Másként alakult a 10-20 holdasok – 23 család – helyzete. Közülük a 15–20 holdasok állásfoglalásban és magatartásban egyre jobban a középparaszti csoporthoz közeledtek, hiszen a nagy beszolgáltatás még őket is érzékenyen érintette. Ezért ők is egyre elkeseredettebbek és egyre csendesebbek lettek. E kisparaszti csoporttal megerősített középparaszti réteg nem szakadt el a földtől, mert nem tudott magának más életformát elképzelni. A kisparaszti réteg másik csoportjának majdnem a fele megtette ezt az elhatározó lépést, mégpedig annál inkább, minél inkább a holdak számában lefelé haladunk. Ahogyan valakinek a múltban egyre kevesebb reménye volt arra, hogy valaha is módbeli legyen, úgy annál könnyebben tudott elszakadni a földtől, az ősi életformától és lett vasutas, építő- vagy gyárimunkás, állami gazdasági traktoros vagy esetleg tisztviselő. E csoportnak mintegy háromnegyed része nem volt hajlandó feladni a paraszti életet. Önmagukban nem tudtak leszámolni az önálló gazdai lét illúziójával. Ezek voltak 1953–1956-ban a pusztacsaládi elégedetlenség hangadói. A kulákság távol volt, a középparasztság riadtan lapult, hallgatott, a kisparaszti csoport felső része a középparasztság mellé húzódott, akik meg elmentek dolgozni, azok kikerültek a mindennapokból. Ez a földnél maradt törpebirtokos csoport viszont szól, valójában az egész pusztacsaládi parasztság társadalmi gondjainak, bajainak adott hangot.



Tornácos parasztház a pusztacsaládi Bika-szeren

Persze szó sem volt arról, hogy ez a csoport valami horthysta, feudálkapitalista vagy akár 1945–1946-os kiscgazdapárti fogalmakkal operált volna, hiszen nem csupán a földosztást ismerték el. Nemcsak a demokratikus változásokat [232](#)igenelték, hanem vállalták és szükségesnek tartották a szocializmust is. Az új társadalmi rendről alkotott fogalmaik természetesen nem voltak tiszták. A pusztacsaládi volt szegények többsége kezdetben túl magasnak, ön maga addigi fogalomrendszerébe be nem illeszthetőnek találta a felszabadulás után szőnyegre került témákat. Egy kis részük beletüzesedett az osztályharcba és az igazságtevésbe, míg egy tömör és egységes csoportjuk nemcsak gazdaságilag törekedett, hanem művelődésben is igyekezett legyűrni a több évszázados elmaradást, és így az 50-es évek végére társadalmi, gazdasági, politikai kérdésekben községük egyenrangú polgárai lettek. A helyi társadalom átrendeződött, az új értékrendet a község egész közönsége az 50-es évek legvégére értette meg és fogadta el. A pusztacsaládi nagy forduló, a szövetekezeti átalakulás idején a kisparaszti és középparaszti rétegek többé nem a nagygazdákra, hanem a társadalmi, gazdasági súlyban helyretolódott proletárságra figyeltek. Amit az 50-es évek elején nem sikerült megvalósítani, az most reális lett.

1957-től kezdődően a pusztacsaládi élet minden területén felismerhető a fellendülés. Az első és legfontosabb a közhangulat megnyugvása, a közélet megélénkülése. Ez annál csodálatosabb, mert igen gyorsan jött az 1956-os megrázkódtatás után. A megrázkódtatás lényegét abban találjuk, hogy az új értékrendet, melyet a többség akkor még nem értett meg és nem fogadott el, felborulni látta. Az igen hamar, mintegy két-három év alatt bekövetkezett megnyugvás, sőt fellendülés fő okát abban látjuk, hogy a megingani látszó új értékrend nem borult fel. A termelőszövetekezeti mozgalom egyre közeledett.

A pusztacsaládi paraszt már nagyon jól tudta, melyek a szövetekezeti előnyei, melyek a benne rejlő lehetőségek, hogy az egész világ mezőgazdasága a nagyüzem felé halad. Tudta az eszével, lelkében pedig

egyre inkább érezte, hogy nincs kiút, csak éppen az érzelmei tiltakoztak. Pusztacsaládon ekkorra ért be a vetés, melyet a felszabadulás, a földosztás, a demokratikus élet virulása hintett el bennük, de amelyet az 50-es évek elején jócskán visszavetettek a fejlődésben. A reális gondolkodás, a szükségszerű és a felismert célszerűség fogalmai jártak. Egyúttal ezek voltak a legeredményesebbek. Pusztacsaládon is beérett a 14 éves demokratikus szocialista fejlődés gyümölcse.

1959. február 12-én megalakult a termelészövetkezet. A szervező munkát a Beledi Cementgyár agitátorai végezték. A jobb, módosabb gazdákat az iskolába hívták. A törpebirtokosoknak és volt cselédeknek a tsz-be való belépéséhez nem kellett felvilágosító munkát végezni. Ez a réteg már megértette a termelészövetkezet szükségességét. Viszont a középparasztok meggyőzéséhez egy egész éjjelre volt szükség. Hajnal lett, mire az iskolában beleegyeztek a tsz-be való belépésbe. Ezért nevezték el a pusztacsaládi tsz-t Hajnalcsillagnak. A Hajnalcsillag TSZ első elnöke Lökös János volt. Három hónapi elnöksége után Kozák Imre hét hétig, majd Szarka József szinte addig, míg hazaért, vállalta az elnökséget. Ezután Szász János, a volt tanácselnök lett a Hajnalcsillag TSZ elnöke és maradt az egyesült Kellner Sándor TSZ elnöke egészen 1972 decemberében bekövetkezett haláláig. A pusztacsaládi Hajnalcsillag Mg. Tsz. összes területe 2240 kh, a tagok által bevitt saját földterület 1194 kh, a közös művelés alatt álló földterület kataszteri tiszta jövedelme 10 384 aranykorona volt. A bevitt saját földterület kataszteri tiszta jövedelme 6214 aranykorona, a földjáraadék szempontjából figyelembe vehető kataszteri tiszta jövedelem 6214 aranykorona. A közgyűlés határozata értelmében földjáraadék címén egy aranykoronára megállapított búza kg: 5 búza kg. Földjáraadék címén megállapított összes búza kg mennyisége 31 070 búza kg.

233A földjáraadék forint értéke 80 782 forint. A tagok természetbeni és pénzbeni részesedésének együttes értéke 1 389 000 Ft. Az összes részesedés értékéből az összterület 1 kataszteri holdjára jut 620 Ft. A tagok között kiosztható részesedés értékéből a tagok által bevitt saját földre jut 740 280 Ft. A tagok között kiosztható részesedés bevitt földekre eső részének földjáraadékként kiosztható

legfeljebb 25%	185 070 Ft
A földjáraadék meghatározott összege	<u>80 872 Ft</u>
Különbözet	104 198 Ft

A pusztacsaládi „Hajnalcsillag” TSz. önálló tíz évének (1959–1969) gazdasági életét a zárszámadásokról láthatjuk, melyeknek adatai évenként némi változással az alábbi átlagképet adják:

Összterület	2242 kh
Termőterület	2218 kh
Szántóterület	1464 kh
Összterület aranykorona értéke	10450 ar. k.
Szántóterület aranykorona értéke	8446 ar. k.
Összterület szántóegységben	1600 sz. e.
Tagok száma	151 fő
Az év folyamán a közös gazdaság munkájában részt vett családok száma	92 cs.
Tagok száma	140 fő
Családtagok száma	18 fő

Egy dolgozó tagra jutó részesedés	10415 Ft
Egy családra jutó jövedelem	14580 Ft
Az évi átlagos közös állatállomány	320 sz. á.
Az év végi számos állatban	327 sz. á.

Az egy kh. termőterületre jutó:

közös vagyron	4042 Ft
beruházott vagyron	2255 Ft
tiszta vagyron	3062 Ft
halmozott termelési érték	3130 Ft
halmozatlan termelési érték	2591 Ft
szövetkezeti bruttó jövedelem	877 Ft
üzemviteli állami támogatás	644 Ft
az egy szántóegységre jutó szövetkezeti bruttó jövedelem	1217 Ft

A pusztacsaládi Hajnalcsillag TSz. évenként 700–1000 MFt támogatásban részesült. Még az egyesülés évében is kapott 740 MFt állami dotációt. Az érvényes rendeletek alapján önállósága esetén jelenleg is mint gyenge adottsággal rendelkező tsz állami támogatásban részesülne. Továbbá a földadó fizetési kötelezettsége [234](#)alól is mentesülne, tekintettel arra, hogy az összterületének átlag kat. tiszta jövedelme 4,7 aranykorona.

A kedvezőtlen adottságok és a mostoha viszonyok közötti gazdálkodás teszi értékelhetőbbé a pusztacsaládi Hajnalcsillag termelőszövetkezet munkáját a jellegzetesen rossz, kavicsos talajú Cseren.

5. 1970. január 1-től Pusztacsalád, Iván, Répceszemere három termelőszövetkezet „Kellner Sándor” néven egyesült. Az egyesülés célja a nagyüzemi gazdálkodás biztosítása. Ez az anyagi eszközök összevonásával, fejlett technikai eszközök alkalmazására ad lehetőséget, amit mint önálló, kis szövetkezet nem tudott volna megvalósítani.

Az egyesült tsz. összes területe 7676 kat. hold, termőterülete 6925 kat. hold; ebből 4598 kat. hold szántóterület. A tsz. tagjainak száma 623 fő, ebből 446 fő dolgozó tag. Az alkalmazottak száma 64 fő. Évi csapadékmennyiség 650 mm; melyből 370 mm a tenyészidőszakban hullik le. Termelési eszközökkel való ellátottsága alacsony színvonalú. Egy kat. hold területre 4841 Ft bruttó állóeszköz érték jut (az országos átlag 5636 Ft). Az üzem gazdasági eredményei szintén alacsony színvonalúnak minősíthetők, mélyen az országos átlag alatt.

Néhány fontosabb eredménymutató:

	tsz.	országos
1 kh. termőterületre jutó Ft:		
halmozott termelési érték	4758	6390
halmozatlan termelési érték	1986	4280
szöv. bruttó jövedelem	1584	2721

saját erőből származó bruttó jöv.	1350	2411
alaptevékenységből származó árbevétel	3577	4301

A felsorolt eredményeket a tsz. viszonylag magas költségek mellett tudja elérni. Egy kat. hold termőterületre 3443 Ft anyagköltség, 4469 Ft összes költség jut. Ennek következménye, hogy a munka után járó jövedelem kedvezőtlenül alakult. Egy tagra évente 12 686,- Ft jövedelem jut, ami mintegy havi 1000,- Ft kereseti lehetőséget biztosít átlagosan.

Egy ledolgozott munkanap után 66,- Ft-ot fizet a tsz., ami szintén kedvezőtlen eredménynek ítélné meg. Az alacsony szintű személyi jövedelmek mellett a fejlesztés lehetőségei is erősen korlátozottak. Egy kat. hold termőterületre 436,- Ft fejlesztési alap jut, szemben az országos átlag 547,- Ft/kat. holddal. Ha figyelembe vesszük az évenként képződő amortizációs alapot is, amely 170,- Ft/kat. hold, az üzem termelőeszközeinek pótlására és fejlesztésére évenként mintegy 600,- Ft/kat. hold összeggel rendelkezik. Ennek nagy része azonban csak az elhasználódott termelési eszközök pótlására szolgál.

Az üzem kedvezőtlen gazdasági helyzeténél fogva kevésbé tudja az állami támogatások nyújtotta lehetőséget kihasználni. Egy kat. hold termőterületre 82,- Ft beruházási állami támogatás jut, szemben az országos átlagban kialakult 205,- Ft/kat. hold összeggel. Az üzemviteli állami támogatás összege egy kat. holdra 234,- Ft-ot tett ki, melyből 52,9% megkülönböztetett állami támogatás volt. Az üzemviteli állami támogatások fajlagos összege országos átlagban 235,- a beruházási állami támogatásokhoz hasonlóan – kedvezőbben alakult, mint a tsz.-ben (Az országos átlag 310,- Ft/kat. hold.) A tsz. gazdasági színvonala alacsony, a termelési feltételei (a termelő kapacitások, pénzeszközök) is kedvezőtlenül alakultak. A legfontosabb feladat a fejlesztés szempontjából olyan gyorsan ható, a befektetések legjobb hatékonyságát biztosító, hozamnövelő, ill. költségtényező intézkedések foganatosítása, amelyek a lehető leggyorsabban térülnek meg, és lehetőleg egy gazdasági éven belül pozitív hatást eredményeznek az üzemben. Ilyen intézkedések részben a szerkezet átalakítására, részben a kapacitások növelésére kell hogy irányuljanak. Erre vonatkozólag a keszthelyi Termelésfejlesztési Intézet a következőket javasolta:



Az utolsó pusztacsaládi zsúpfödeles ház lebontása (1972)

„A szántóföldi növénytermelés jelenlegi szerkezetére a nagymérvű szétaprózottság a jellemző. Közel húsz növénnyel foglalkozik a szövetkezet, viszonylag alacsony terméshozamokkal, így például kenyérgabona 9,9 q; búza 11,4 q; takarmánygabona 9,9 q; ebből ősziárpa 12,7 q; tavaszi árpa 9,9 q; zab 7,9 q; kukorica 11,9 q; borsó 1,6 q; cukorrépa 130,3 q; zabos bükköny 25,3 q; lucerna 32,9 q; vöröshere 23,7; silókukorica 110,7 q; takarmányrépa 227,6 q.

A viszonylag alacsony terméshozamok és szétaprózottság nem teszik lehetővé a teljes gépesítést, illetve nem jövedelmezőbb a teljes gépesítés. A szövetkezet kényszerülve van viszonylag sok élőmunkát felhasználni és ezt szervezett formában megoldani kevésbé tudja. Szántóföldi növénytermesztés szerkezetében lényeges egyszerűsítést javasolunk, olyan irányban, hogy az elsősorban az állattenyésztést szolgálja ki. A növénytermesztés szerkezetébe olyan növényeket javasolunk, melyek termesztése teljes egészében gépesíthető és nagyjából azonos 236erő- és munkagépeket igényelnek. Ami az állattenyésztés kiszolgálását illeti, javaslatunk az, hogy az abraktermő területeket növeljük olyan mértékben, hogy az üzem abrakszükségletét biztosítani tudja saját erőforrásból, tekintve a jelenlegi igen nagy (tervszerint több mint 8 millió Ft) költségekre. Fenti szempontoknak megfelelően az 1970. évi őszi vetéstől 1976-ig fokozatosan az alábbi növénytermelés szerkezet kialakítását javasoljuk:

	kath.	q/kh.	össztermelés/q
kenyérgabona	1500	13	19.500
abraktakarmány	1500	15	22.500
ebből kukorica	1000		
pillangósok	750	25	18.750

egy nyári szalmas tak. (nagyreszt siló)	504	160	80.600
egyéb különböző árun.	500		
	<hr/>		
	4754		
rét	239	12	2.868
legelő	1021	12	12.252

Ez a termelési szerkezet biztosítaná a tervezett állatállomány teljes takarmányellátását és bizonyos szintig a háztáji állatállomány ellátást is. A kenyér- és takarmánygabonának azonos gépsora van, speciális gépet nem igényel, így a szövetkezet teljes gépesítésre törekedhet. Az árunövények megválasztásánál figyelemmel kell lenni a repcetermesztésre, amelynek ugyancsak azonos gépsora van a kenyérgabonával és jól beilleszthetők a vetésváltásba is. Így a szántóterület közel 75%-a max. gépesíthető és kevés kézi munkát igényel. A pillangósoknál megfontolandó a jelenleg alkalmazott sokféle pillangós. Inkább különböző herefűvesek termesztésével kell foglalkozni, amitől nagyobb hozamokat lehetne várni. A tömegetakarmány termesztésénél kettős termesztés bevezetése indokolt, amely lehetne őszi takarmánykeverék után egy tavaszi vetés is, napraforgókeverék, a szárazabb részeken egy szudánfűves keverék, melynek modern változatát hibar 301. fajtáját javasoljuk. Az állatállomány jelenlegi szerkezete ugyancsak elaprózódott, ami a korábbi különálló TSZ-ek önálló gazdálkodására vezethető vissza. A TSZ-nek az állattenyésztés területén is törekednie kell bizonyos szakosodás felé, mert jelenleg a szarvasmarhától a házinyúl minden állatfajta megtalálható. Az állattenyésztés jelenlegi szerkezetét csak fokozatosan lehet a szakosodás irányába vinni, egyrészt a korlátozott férőhelyek, másrészt a beruházási nehézségek miatt.

Kisebbszagosítást lehet eszközölni a baromfitartás irányában, erre a célra legmegfelelőbbnek tartanánk a húscsirke nevelés bővítését, amely gyorsan nagy jövedelmet biztosíthat. Az állattenyésztési szerkezet kialakítására következő a javaslatunk:

237	1970. évi terv	1970/71. évi javaslat
szarvasmarha	1 163 db	1 120 db
ebből tehén	410 db	400 db
sertés	1 400 db	1 400 db
ebből koca	100 db	100 db
juh	474 db	1 100 db
ebből anya	450 db	500 db
ló	60 db	60 db
húscsirke éves	109 000 db	400 000 db
pecsenyekacsa	45 000 db	–
nyúl	1 200 db	–

A fejlesztési javaslat a pecsenyekacsa növelését, a nyúl és pecsenyekacsa megszüntetését irányozza elő. A szakosítás továbbfejlesztése az állattenyésztésben a TSZ anyagi megerősödése után történhetne meg. Felvetődött az üzem részéről szarvasmarha szakosító telep létesítése is, 500 férőhelyes nagyságrendben, de ennek beruházási igénye nem teszi lehetővé, hogy ezzel jelenleg foglalkozzunk, ezt a későbbiek folyamán

indokolt napirendre tűzni. Takarmányszükséglet állatfajtánként számításunk szerint a következő:

	abrak	széna	lédús	zöldtakarmány
	q	q	q	q
szarvasmarhatenyésztés	7 200	11 600	42 800	32 000
sertéstartás	6 000	42	–	970
juhtartás	600	700	1 150	6 500
lótartás	600	108	–	1 800
baromfi	16 000	–	–	–
összesen	30 400	12 440	43 950	41 270

Az ismertetett növénytermelési szerkezet az állattenyésztésben megjelölt takarmányszükségletet ki tudná elégíteni, az abrak kivételével. A mutatkozó hiányt a baromfitartás következményeként azonban meg lehet oldani azáltal, hogy a baromfialmot takarmányozási célra felhasználjuk. A 400 000 db baromfi után megfelelő előkészítéssel mintegy 100 vagon abrakot lehet nyerni, amit a jelen számításainkban figyelembe veszünk, így a szövetkezet kisebb felesleggel is számolhat, amit a háztájin keresztül hasznosítani tudunk, ill. a későbbiek folyamán a fejlesztésnél számításba vehetünk.

A szövetkezet jelenleg mintegy 8 millió forint értékű különböző tápot és abrakot vásárol, mely a javasolt szerkezet kialakítás mellett már szükségtelen lesz. Az ismertetett szerkezet kialakításához a fejlesztéshez gyors beruházásokra lesz szükség. A beruházási szükségletek a következők:

2381 db istállópadlás átalakítása	550 000,- Ft
2 db csibehízlaló istálló megépítése	2 800 000,- Ft
1 db szárítóberendezés	200 000,- Ft
1 db agregátor	400 000,- Ft
Összesen:	3 950 000,- Ft

A felvázolt koncepció szerint kialakított üzem a következő árbevételeket biztosítja évente:

gabonatermelés	5 100,- m/Ft
árunövénytermelés	3 000,- m/Ft
egyéb növénytermelés	400,- m/Ft
Növénytermelés összesen :	8 500,- m/Ft
Szarvasmarhatartás	10 000,- m/Ft
Sertéstartás	3 000,- m/Ft
Juhtartás	500,- m/Ft
Baromfitartás	12 000,- m/Ft
Állattartás összesen:	25 500,- m/Ft
Segéd- és melléküzem	3 400,- m/Ft
Egyéb melléktevékenység	1 600,- m/Ft

Összesen:

39 000,- m/Ft

A becsült költségszintek alapján a dolgozó tagok és alkalmazottak évi jövedelme a környező TSZ-ek szintjéhez alakítható. Becslésünk szerint kihozható jövedelem, mintegy 12 000,- m/Ft, kifizetését tenné lehetővé, szemben az elmúlt évi 7929,- m/Ft-tal. Javasoljuk a TSZ kérje illetékes szervek segítségét:

a) program végrehajtásához szükséges pénzeszközök időben történő biztosításához; b) építőkapacitás biztosításához; mert csak az oldhatja meg az üzem jövedelmi viszonyainak pozitív irányú változását, amely alap lehet egy további fejlesztési program megvalósításához, és a gazdasági megszilárdításhoz.”²⁽⁷⁰⁾

Aki nem ismeri a tsz-ek helyzetét, gondolhat arra, hogy az eltelt 13 év miatt nem volt elég a bajok orvoslására. Rossz földeken nehéz kielégítő eredményeket elérni. Az átlagosnál jóval magasabbak a termelési költségek és az átlagosnál jóval alacsonyabba a hozamok. Viszont közismert, hogy mezőgazdasági felvásárlási áraink a közepes adottságú gazdasági helyzetet veszik figyelembe. Vagyis a közepes és annál jobb termelési feltételek között gazdálkodó üzemek termelési költségei térülnek meg a felvásárlási árakban. Azzal tehát, hogy az illetékes kormányzati szervek a mezőgazdasági felvásárlási árakat ilyen elvek alapján állapították meg, tulajdonképpen betervezték a támogatást is, melyet az átlagos termelékenységi szint alatt lévő gazdaságok kapnak (évi 1 milliárd Ft támogatás). Hazánkban különféle gazdasági és társadalmi okok teszik szükségessé a kedvezőtlen adottságok között – az átlagos termelési szint alatt – folytatott földművelést is. Ebből a tényből következik az említett állami ²³⁹támogatás nélkülözhetetlensége. Bizonyosan sokan gondolnak azonban arra, hogy a kedvezőtlen adottságú tsz-ben is van mód a lehetőségek jobb kihasználásával javítani az eredményeket. A belső tartalékok mozgósításával és az állami támogatással együtt érhetnek el csak ezek a gazdaságok, így a Kellner Sándor TSZ is megfelelő haladást.

A kedvezőtlen adottságú tájak, tsz-ek problémái hosszú távon oldhatók meg. Ehhez nagy anyagi erőfeszítések, nagyszabású talajjavítások, termelési szerkezetváltozások, új munkaalkalmak is szükségesek. A mezőgazdaság egymagában képtelen erre. Fontos társadalompolitikai kérdés a kedvezőtlen adottságú tsz-ek helyzetének javítása. Ennek megoldása, a gyenge és a jó tsz-ek termelési és jövedelmi különbségeinek enyhítése az elkövetkezendő évek jelentős feladata.

6. A népesség megoszlása és rétegződése.

A falu 1945-től 1972-ig nagy változáson ment keresztül. A változás elsősorban nem a küllemben van, bár az sem elhanyagolható. 1945-ben 121 ház volt Pusztacsaládon, az 1970-es adatok szerint 125. A számszerűleg jelentkező különbözetnél jóval több az újonnan épült ház. Nem egy régi, vályogból készült házát kellett lebontani. Ezek helyett is új házakat építettek. Az újonnan, 1945 után épült házak mind külalakban, formában, mind beosztásban különböznek a régi falusi házaktól. A régi falusi ház téglalap alakú, általában szoba, konyha, kamra és istálló van benne, tornáccal épült, az új házak négyzet alakúak, és a belső beosztásból többnyire nem hiányzik a második szoba és nem egynél a fürdőszoba sem; e házak verandásak.

A fentiekre vonatkozóan az alábbi táblázatok adnak részletes tájékoztatást.

A pusztacsaládi lakóépületek főbb adatai:³⁽⁷¹⁾

Összesen	személyi tulajdon	állami	földszintes	1	2 lakásos	3–x	egylakásos lakóépület a lakóép. %-ában
125	116	9	125	120	5	–	96

Lakó összesen	100 lakóépületre jutó lakás	369 lakó	Tégla	Beton, kő	Vályog, sár, vertföld	Vályogos stb. ter. Tégla, beton, kő alapozás	Alapozás nélküli	Villany	Víz	S...
461	104	369	107	–	18	13	5	113	7	

240A pusztacsaládi lakások építési év szerint: [4\(72\)](#)

Összesen	1849	1850–1899	1900–1919	1920–1944	1945–1959	1960–1969	–1899	1900–1944	1945–1959	1960–1969
133	1	11	20	38	25	38	90	436	183	268

százalék

A lakások rendeltetése, nagysága és helyiségei: [5\(73\)](#)

együtt	Lakás			Egyéb		Lakók		100 lakott lakásra jutó lakó
	lakott	nem lakott	csak nyári	lakásegység	lakásokban	egyéb lakás-egységekben	lakásokban	
133	130	3	–	–	466	–	–	364

Lakások szobák szerint			Lakóhelyiség							
1	2	3–x	Egyszobás lakás a lakások %-ában	Lakások helyiségek összesen	együtt	szobák együtt	szoba	félszoba	konyha	Fürdőszoba, mosdófülke
48	75	10	361	676	390	228	227	1	162	17

Egyéb helyiségek	Vertföldes összesen	szoba lakásra jutó	100 szobára jutó lakó	
			szoba	lakás közül fürdőszoba
269	18	171	204	13

A tárgyilagosság kedvéért megemlítem, hogy a felszabadulás előtt kb. annyi volt az ún. tiszta szoba, mint ahány fürdőszobával rendelkező lakás van most. Az utolsó zsúppos házat 1972-ben bontották le.

Az új Pusztacsalád képéhez illeszkedik be az ideiglenes fahíd helyén 1949-ben készült vasbeton lemezhid. A németek által megrongált vasúti híd helyett 1945 második felében szintén ideiglenes jellegű vastartós provizorion épült. Az új, 10 m nyitású köracélbetétes vasbeton hidat 1964. május 2-án kezdték építeni, 1966-ban a műtárgy medrét is burkolták, mert az árvíz megrongálta. A hidak újjáépítésével Pusztacsalád utolsó háborús sebe is begyógyult.

241 1960-ban a villany bevezetése nagy változást hozott a falu életében. Megjelentek a háztartási gépek, a hűtőszekrény és a televízió.

1966-ban az iskolák körzetesítésekor indult meg a buszjárat. Jelenleg rendszeresen napi két járat közlekedik, Sopron–Pusztacsalád–Iván–Répcelak útvonalon.



Hidroglobusz Pusztacsaládon

1970-ben hidroglóbuszt kapott a tsz. Ez az állattenyésztésben az önitató-berendezés vízszükségletét elégíti ki. A községben nincs már olyan utca, ahol betonjárda ne lenne. Mindez azonban messze elmarad az emberi változásoktól. Vegyük először itt is a külsőt. Az öltözet városias, anyaga jó, szabása modern. A szélsőségeket Pusztacsalád sohasem kedvelte. Az öltözködést, a házakat és a lakberendezést nézve ma már alig találhatunk különbséget. A társadalmi csoportok azonban jelen vannak, és ha a fenti mutatókkal nem foghatók meg, akkor jellemzőek a vágyakban, a tervekben, a sorsok alakulásában. A volt módos gazda-csoport a tsz-ben nem kapott vezető szerepet – nem is igen vállalta volna –, de jelentős posztok jutottak neki olyan helyeken, ahol szaktudását, tapasztalatát, tekintélyét a szövetkezet jól hasznosíthatja. A volt középparaszti réteg 242közül a rátermettek, a tsz. jelentősebb, de nem a legfelsőbb posztjait foglalták el. A foglalás azonban nem teljes, úgyhogy maradtak helyek a többi csoportnak is. Ez a térhódítás sem a tsz. gazdálkodására, sem a pusztacsaládiakra közérzetére nem előnytelen. A volt kisparaszti réteggel beszélgetve úgy tűnik, mintha presztízsvesztést szenvedtek volna. Nagyobb szerepre vágytak, nagyobb gazdasági, közeleti súlyra a szövetkezetben és a községben. Jó páran az iparban, a közlekedésben találtak helyet. Ha ma vasutas, buszkalauz, gépkocsivezető pusztacsaládival találkozunk, akkor az legtöbbször volt kisparaszt vagy annak a gyermeke. Aki bejárással meg tudja oldani munkaügyi problémáit, az marad a faluban. Az ingázók zöme a GYSEV-nél pályafenntartásnál dolgozik. A vonzási körzet Sopron. A volt járási székhely, Kapuvár csak kilométerekben van közelebb, más vonatkozásban változatlan a „távolság”. A „távolság”-ban a közvetlen közlekedés hiánya is közrejátszott.

*A falu kereső lakossága foglalkozás szerint*⁶⁽⁷⁴⁾ (1960-, ill.. 1970-ben)

Év	A kereső férfiak		ebből					kereső férfiak	férfiak
	száma	mg.	ipar	épip.	közl.	ker.	egyéb	%	összker. %
1960	191	125	9	4	29	1	23	69	75,8
1970	147	81	19	6	36	2	3	61,5	58,5
	Kereső nők							kereső nők %	nők össz. kér. %
1960	61	36	8	–	3	2	12	21,4	24,2
1970	104	77	13	–	4	2	8	45,8	41,4
1960	252	161	17	4	32	3	35		
1970	251	158	32	6	40	4	11		

Keresők a népesség %-ában:

1960-ban	44,8
1970-ben	51,2

100 keresőre jutó eltartott:

1960-ban	123 fő
1970-ben	95 fő

A nem mezőgazdasági keresők népgazdasági áganként foglalkozási viszony szerint⁷⁽⁷⁵⁾:

243 Ipari alkalmazásban álló és tsz- tag:

Év	szakbetanított munkás	egyéb fizikai dolgozó	szellemi dolgozó	együtt	önálló és segítő cs. t.	Összesen
1960	13	2	1	16	1	17
1970	23	6	2	31	1	32
<i>Építőipari alkalmazásban álló és tsz-tag:</i>						
1960	2	2	–	4	–	4
1970	6	–	–	6	–	6
<i>Közlekedési alkalmazásban:</i>						
1960	15	14	3	32	–	32
1970	34	1	5	40	–	40
<i>Kereskedelmi alkalmazásban:</i>						
1960	3	–	–	3	–	3
1970	1	–	3	4	–	4
<i>Egyéb népgazdasági ágakban:</i>						
1960	1	10	10	21	–	21
1970	–	1	10	11	–	11

Nyugdíjas: 1970-ben 14 fő. Az önálló magánkisiparosok száma 3 fő.

A kiskereskedelem adatai Pusztacsaládon⁸⁽⁷⁶⁾:

Bolt és gyógyszerár	Vendéglátó hely	Boltok összesen	Vendéglátóhely alapter. m ²	Bolti kisker. hálózati szám	Vendéglátó
1	1	3	87	1	1
Bolti élelmiszer	Ruházati cikkek	Vegyes iparcikkek	Bolti kiskereskedelem	vendéglátás	Kisker. össz.:
1281	253	280	1814	456	2270

244 Az egy személyre jutó bolti kiskereskedelmi vásárlás évi 3720 Ft, vendéglátó helyiségben történt vásárlás pedig 1 főre évi 930,65 Ft.

A volt szegények lakást vettek, új házat építettek téglából, cseréptetővel, nagy ablakkal. Jobban táplálkoznak, kinyitották az ablakokat a fénynek és a levegőnek. A társadalmi változás hozta meg a sikert.

Legnagyobb változást a tsz-mozgalom, az egészségügyi ellátásban a társadalombiztosítással hozta. Másrészt az emberek gondolkodása is megváltozott, most már nem a földre gyűjtik a pénzt, hanem keresetüket a lakásra, bútorra, ruházzkodásra, egészséges táplálkozásra fordítják. A lakásban ott a szőnyeg, az új bútor, a mosógép és a centrifuga is. Náluk is, mint a volt módos, ill. középparaszt családnál, ott a megrendelt napi- és hetilap, rádió és televízió. Ez a rétegek és csoportok egymáshoz való viszonyának képlete. A fő tendenciák nagyon ritkán különböznek az egyes falvakban. Vannak azonban lényeges eltérések is. Ezek között az első, hogy Pusztacsalád lélekszáma rohamosan fogy. Pusztacsalád népessége, népsűrűsége, a nemek aránya, népszaporodás, a Győr-Sopron megyei személyi és családi adatok szerint 1949–1960-ig⁹⁽⁷⁷⁾:

Terület		A népesség sz.		Nép- sűrűség 1 km ₂	Népesség		1000 férfit jutó nő
kh	h	1949	1960 január 1.		férfi	nő	
4181	2406	630	562	23,4	277	285	1029
Tényleges szaporodás, ill. fogyás		Vándorlási különb. oda-vissza elvánd.		Term. szaporodás, ill. fogyás			
szám		szám		szám		%	
68		-136		-68		-10,8	
%		%		%		%	
10,8		-21,6		-10,8			

Itt kívánom megjegyezni, hogy az elvándorlási folyamat folytatódik zömében Sopronba, részben Budapestre és még Ivánba is.

Pusztacsalád népességének alakulása, népszaporodás az 1970. évi népszámlálás adatai alapján¹⁰⁽⁷⁸⁾:

Népesség száma	Terület hektár	Népsűrűség 1 km ² -re	Tényleges szaporodás, ill. fogyás		Term. szap., ill. fogy.	Állandó vándorlási különb.	Ideiglenes vándorlási különb.	Tényleges szap., ill. fogyás
			szám	százalék				
490	2406	20,4	-72	-12,8	32	-88	-48	-104

²⁴⁵Ok és okozat összekapcsolódnak, egymást erősítik. A felsőbb szervek a nagy lakosságcsökkenést látva, elhatározták a körzetesítést. Az önálló tanácsapparátus fenntartását el nem bíró községek helyzetébe került Pusztacsalád is. A közös tanács község székhelye Iván lett. A közös községi tanácsok rendszerének kialakításakor nagy gonddal igyekeztek megoldást találni. Létrehozták a kirendeltségeket, így Pusztacsaládon is. Ám a gyakorlat azt mutatta, hogy a kirendeltségek nem váltak be. Alig-alig tudtak intézkedni valamiben, nem állíthattak ki bizonyítványokat, a panaszokat is legfeljebb felvették, de elintézésükre az ügyfélnek mindenképpen a székhelyre kellett utaznia, mivel nemcsak a közös tanács székhelye, hanem az egyesült tsz. központja is Iván lett, néhány család Ivánba költözött.



A felszabadulás után épült házak

Minden faluban, így Pusztacsaládon is van tevékeny, a hivatali ügyekben is jártas, tekintélyes tanácstag, akit hivatalos rangra kellene emelni. Hivatalosan is jogot kapna (pl. mint tanácstagi csoportvezető), hogy a sürgős ügyek gazdája legyen. Vállalja a falugyűlések, más tanácsai és kulturális rendezvények, társadalmi munkamegmozdulások szervezését, legyen gondja a fejlesztési feladatok felügyeletére stb. Talán ez is biztató megoldás lenne, hogy Pusztacsalád is mint „tanácstalan” község ne maradjon tanácstalan egyik értelemben sem.

7. Hogy a tanulási lehetőséggel mennyire éltek a pusztacsaládiak, azt az alábbi táblázat mutatja. A 7 éves és idősebb népesség a legmagasabb iskolai végzettség szerint az 1960-as, ill. 1970-es népszámlálási adatok alapján.[11\(79\)](#)

	2467 éves és idősebb férfiak sz.	Nem ír, nem olvas	Ír-olvas isk. végzettség nélkül	1–5 oszt. végz.	6–7. oszt. végz.	8. oszt. végz.	Középisk. 1–4. oszt.	Éretts. biz.	Egyetemr jár
1960	246	3	1	32	147	57	2	–	2
1970	226	3	–	25	95	85	7	5	2
nők száma									
1960	251	2	1	38	147	55	2	5	–
1970	217	2	–	25	108	67	6	8	–

Összesen:

1960	497	5	2	70	294	112	4	5	–
1970	447	5	–	50	203	152	13	13	2

Százalékban: 0,2% 30,3% 2,7%

A művelődésügy adatai Pusztacsaládon:

Óvoda	Általános iskolai			Rádió előfizetők száma	TV
	tanuló	tanerő	oszt. terem		
–	30	1	1	107	80

A körzetesítés bevezetésével Pusztacsaládon csak alsó tagozatú általános iskola működik. A felsőbb tagozatúak jelenleg Ivánba járnak. Az Ivánba bejáró felső tagozatúak létszáma 28 fő, amely a répceszemerei, csáfordjánosfai és pusztacsaládi felső tagozatú általános iskola tanulóit foglalja magába. Ha minden felső tagozatú bejáró diák pusztacsaládi volna, akkor is az 1949–50-es tanév adataival összehasonlítva kedvezőtlen képet kapunk. Az 1949–50-es tanévben Pusztacsaládon az általános iskola két tantermes volt, két képesített tanítóval. Mégpedig alsó tagozatú diák 58 fő; ebből I. oszt. 15 fő; II. oszt. 11 fő; III. oszt. 12 fő; IV. oszt. 20 fő, felső tagozatú diák 56 fő; ebből V. oszt. 16 fő; VI. oszt. 15 fő; VII. oszt. 16 fő; VIII. oszt. 9 fő. összesen 114 fő.

Örvendetes a rádió és TV elterjedése, hiszen 1930-ban Pusztacsaládon egy rádió sem volt. 1970-ben, amint már fentebb közöltem, 107 rádió- és 80 TV-előfizető van. Van a községnek a tanács által jelenleg még fenntartott művelődési otthon jellegű intézménye, területi feladatok ellátására és közművelődési könyvtára. Könyvtári egységeinek száma 1726, 116 beiratkozott olvasója volt, akik évenként 2242 művet kölcsönöztek. Az általános iskola nevelői könyvtárának 247567, ifjúsági könyvtárának 290 kötete van.¹²⁽⁸⁰⁾ Pusztacsalád 1962-ben olvasó falu lett és példája nyomán verseny kezdődött a többi falvakban. A községi könyvtárnak minden házból volt beiratkozott olvasója. Az akkori 1200 kötetből 1 olvasóra évi átlagban 14 kölcsönzött könyv jutott. A siker egyik oka, hogy villany mellett könnyebb olvasni, mint petróleumlámpánál. Ma persze ez már nem lenne érv, de Pusztacsaládon csak 1960-ban lett villany. Segítette az elért eredményt az is, hogy 0,2% volt analfabéta, nem voltak olyan egyedül álló öregek, akikre mint olvasóra semmiképpen sem számíthattak volna.

Ma 10 év után 123 olvasó van, de nem valamennyi házból, hanem hetven-nyolcvan házból. A dolog természeténél fogva először elmaradtak azok, akik annak idején csak a verseny kedvéért léptek be és néhány olyan is, akik nemcsak maguk olvasnak, hanem a felnőtteknek is viszik a könyveket. A SOTEX – Soproni Szőnyeggyár – háromműszakos üzemet létesített a faluban, ez az itt dolgozó asszonyok szabadidejét osztotta be másként. A televízió is megváltoztatta a szabad idő eltöltésének szokásait.

Az 1962-es olvasómozgalomnak volt értelme. A könyvtárral való törődésen azóta is meglátszik ez. Az évi beszerzési keret 1500 Ft-ról 2700 Ft-ra emelkedett, a könyvvállomány 1972-ben már 1800 db. A könyvtár

szabadpolcos lett, a volt kastélyból új helyre költözött. A Népszabadságra 38-an, a Szabad Földre 35-en, a megyei lapra (Kisalföld) 59-en fizetnek elő.

8. Az új átrendeződéssel jelentkeznek a gondok, ezért nagyon fontos, hogy a községi tanácsok, tsz-ek pontosan ismerjék a falu lakosságának, köztük a falu fiatalságának foglalkozási megoszlását is. Csak így lehet felismerni a fiatalok problémáit. Lakóhelyükön rendszerint nem találják meg a nekik megfelelő művelődési, szórakozási, sportolási lehetőségeket. A helyi adottságoknak megfelelően Pusztacsaládon is össze kell fogni minden erőt a fiatalok igényeinek kielégítésére, művelődési, szórakozási lehetőségeik megteremtésére. A fiatalabb emberek eleinte csak munkahelyet, kereseti lehetőséget látnak a tsz-ben és fokozatosan jutnak el oda, hogy a tsz-t mint termelési, vagyoni és társadalmi közösséget is maguknak érzéik. A fiatalok, akik a múltat nem is ismerik, előítélet-mentesek. A jobb anyagi lehetőségek segítik őket abban, hogy a házasság után mielőbb önálló életet teremtsenek. A megváltozott körülmények hatására a szülők és a gyermekek kapcsolata is módosult. A fiatalság is önálló keresettel rendelkezik, nem vár az örökségre, és így nincs az a roppant függőségi viszony a szülő és gyermek között, mint az egyéni gazdálkodás idején volt.

Pusztacsalád népe is kilépett a tegnaptól és a holnapra készül. Ezt a készülődést jelzik az egyéb szokás- és életmód-változások is. A divat mondja meg, milyen bútort vásárolnak, milyen függönyt tesznek az ablakra, hogy fürdőszobát építenek a házba. Közvetlenül a felszabadulás után a gyűlések, majd röviddel később a sajtó a fő hírközlő, ma pedig a TV. Kitágult a világ.

Nem kell a pénzüket félteniük, mehetnek az orvoshoz. Valamikor bizony csak már a legvégső esetben fordultak hozzá. Más lett a falu élete. A község életéhez tartoznak a bálók, rendezvények és a régi falusi népszokások is. Ezeket Soproni Elek idézett, 1940. évi munkájában ismertette. Mi itt csak a december 13-i lucázás mondókájának pusztacsaládi változatai közöljük:

248Luca, luca kity-koty
üljön meg a tikjok,
pénzüik annyi legyen,
mint pelyvakutyóban a pelyva
kolbászuk akkora legyen, mint
a falu hossza,
szalonnájuk olyan vastag legyen,
mint a mestergerenda, zsírjok
annyi legyen, mint kútban a víz.

A betlehemesek köszöntőjükben ezt mondják: „Kívánjuk, hogy több karácsony napját is megérhessék és erőben, egészségben el is tölthessék. Adjon Isten bort, búzát, békességet!”

Nagy nap a búcsú. Pusztacsaládon június 24–29-e közötti vasárnap tartják. Szabad a tánc beléptidj nélkül. A búcsúi táncot általában délután szokták megkezdeni. A táncot fából ácsolt, ágakkal díszített színben tartják. Vigad az egész falu.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Környei Attila: A nagyecenki Széchenyi István Emlékmúzeum kiállítása

Környei Attila: A nagyecenki Széchenyi István Emlékmúzeum kiállítása

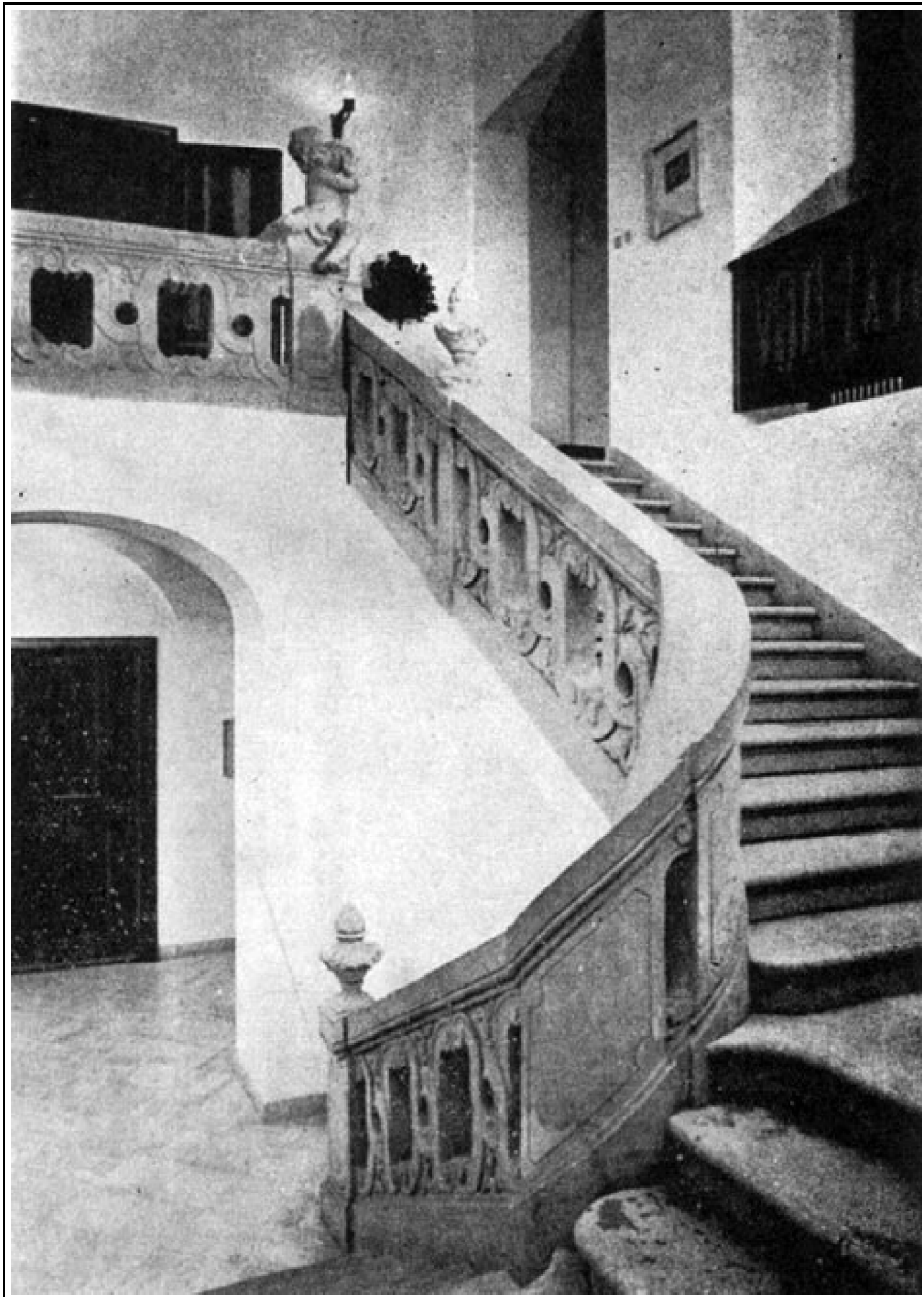
1. Új kulturális létesítménnyel gazdagodott Sopron környéke, a nagyecenki Széchenyi kastély újjáépített központi épületében elhelyezett Széchenyi István Emlékmúzeummal, amelynek kiállítását 1973. szeptember 21-én nyitotta meg dr. Csanádi György miniszter, akadémikus, magas rangú vendégek és nagy ünneplő közönség jelenlétében.¹⁽⁸¹⁾ A kiállítás megnyitása esemény nemcsak megyénk kulturális életében, a magyar muzeológia történetében, hanem egyáltalán a magyar történettudományban és közművelődésben is. A Széchenyi-kultusz, Széchenyi István értékelésének történetében ez a kiállítás a történettudománynak első kísérlete, hogy a nagyközönség előtt marxista módszerrel objektíven és konkrétan mutassa be Széchenyi István történelmi szerepét és korát:²⁽⁸²⁾ Úttörés tehát a tartalom, de úttörés a módszer is. Ez az első terjedelmes és részletes múzeumi kiállítás Széchenyiről, de egyben eddig ez a legnagyobb és legrészletesebb magyarországi múzeumi kiállítás is, amely egyetlen ²⁴⁹személynek állít emléket. A magyar muzeológia történetében jelentős kiállítás ismertetése megkívánja, hogy néhány sorban megemlékezzünk elődeiről is. Az első, Széchenyi István munkásságát bemutató kiállítás Magyarországon a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi emlékszobája volt a század elején.³⁽⁸³⁾ Az Akadémia igen jelentős Széchenyi-gyűjteménye után a legjelentősebb múzeumi Széchenyi-kiállítást a Soproni Városi Múzeum, illetve annak jogutóda, a Liszt Ferenc Múzeum mutatta be 1938-tól. Az ekkor megnyílt Széchenyi-emlékszoba gyűjteménye az első évben 301 db tárgyat számlált, s ez a gyűjtemény az azóta szakadatlanul folyó módszeres gyűjtés következtében igen jelentőssé fejlődött, olyannyira, hogy jelenleg a Széchenyi István Emlékmúzeumban elhelyezett eredeti tárgyak zömét ez a gyűjtemény szolgáltatta.⁴⁽⁸⁴⁾



A Széchenyi kastély romosan (1953). Nováki Gyula felvétele



250Az újjáépített homlokzat (Adorján Attila felvétele)



251 A múzeum lépcsőháza (Adorján Attila felvétele)

252 Ezek a kiállítások azonban csak kísérletek az Emlékmúzeum kiállításának, méreteihez képest, így annak vitathatatlan úttörő jellege.

A megnyitás óta eltelt fél év szakmai és közönségsikere bátorít fel bennünket, hogy leírjuk: az úttörő kísérlet ellenére a kiállítás igen sikeresnek, értékesnek mondható. Tehetjük ezt annál is inkább, mert a kiállítás nem saját munkánk, az sok más intézmény és azok vezetőinek, szakembereinek összefogásából

született.⁵⁽⁸⁵⁾

A múzeumhoz és kiállításához a keretet a Széchenyi kastély helyreállítása adta, amelynek színvonalas, mindenki által megcsodált kivitelezése az Országos Műemléki Felügyelőség és soproni építésvezetősége gondos munkáját dicséri.⁶⁽⁸⁶⁾ Mind a gondosan és színvonalasan helyreállított épülethez, mind Széchenyi István történelmi nagyságához méltó a kiállítás technikai és művészi színvonala is.⁷⁽⁸⁷⁾

2. A kiállítás rövid ismertetése

A földszinti termekben a kastély jellegének megfelelően főúri enteriőröket alakítottunk ki. Ezekben a bútoregyüttesekben szép számmal szerepelnek eredeti Széchenyi-bútorok, de a bútorzatnak mintegy fele a győri Xántus János Múzeum gyűjteményéből, a dénesfai Cziráky kastélyból való. Az enteriőrökben elhelyezett képekkel és az asztali tárlókban kiállított eredeti dokumentumokkal nagyon vázlatosan mutatjuk be a család történetét és részletesebb képet adunk Széchenyi Ferenc és Széchenyi István életéről, munkásságáról. Az 1. szobában a család gazdasági és politikai hatalmának megalapozójáról, Széchenyi György érsekről (1592–1695), a magyarországi ellenreformáció kiemelkedő alakjáról és a Széchenyi család felemelkedéséről emlékezünk meg. Széchenyi György vásárolta a Sopron megyei birtokokat is, így egyszerre jelenik meg a család az ország és Sopron megye színpadán. A 2. szobában vázlatos képet kapunk a Széchenyiek gazdálkodásáról, amely gazdasági alapot, hátteret adott politikai hatalmukhoz, szereplésükhöz. E hatalmat a család kiemelkedő tagjai más-más formában, de mindig az ország és egyben az uralkodó javára igyekeztek felhasználni. Ha nem is a legnagyobb, de a központi Széchenyi birtok megyénkben terült el, így a kiállításnak ez a része a helytörténethez is kapcsolódik azzal, hogy bemutatja: a Széchenyiek mindig racionálisan gazdálkodtak, a maguk javára tudták kihasználni a második jobbágyság jogi és a majorsági gazdálkodás gazdasági viszonyait.⁸⁽⁸⁸⁾ Széchenyi Ferencről, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítójáról, emlékezik meg a következő terem, gyűjteményeiről és titkáráról Hajnóczi Józsefről, aki a tudatosság irányába befolyásolta a gyűjtő Széchenyit.

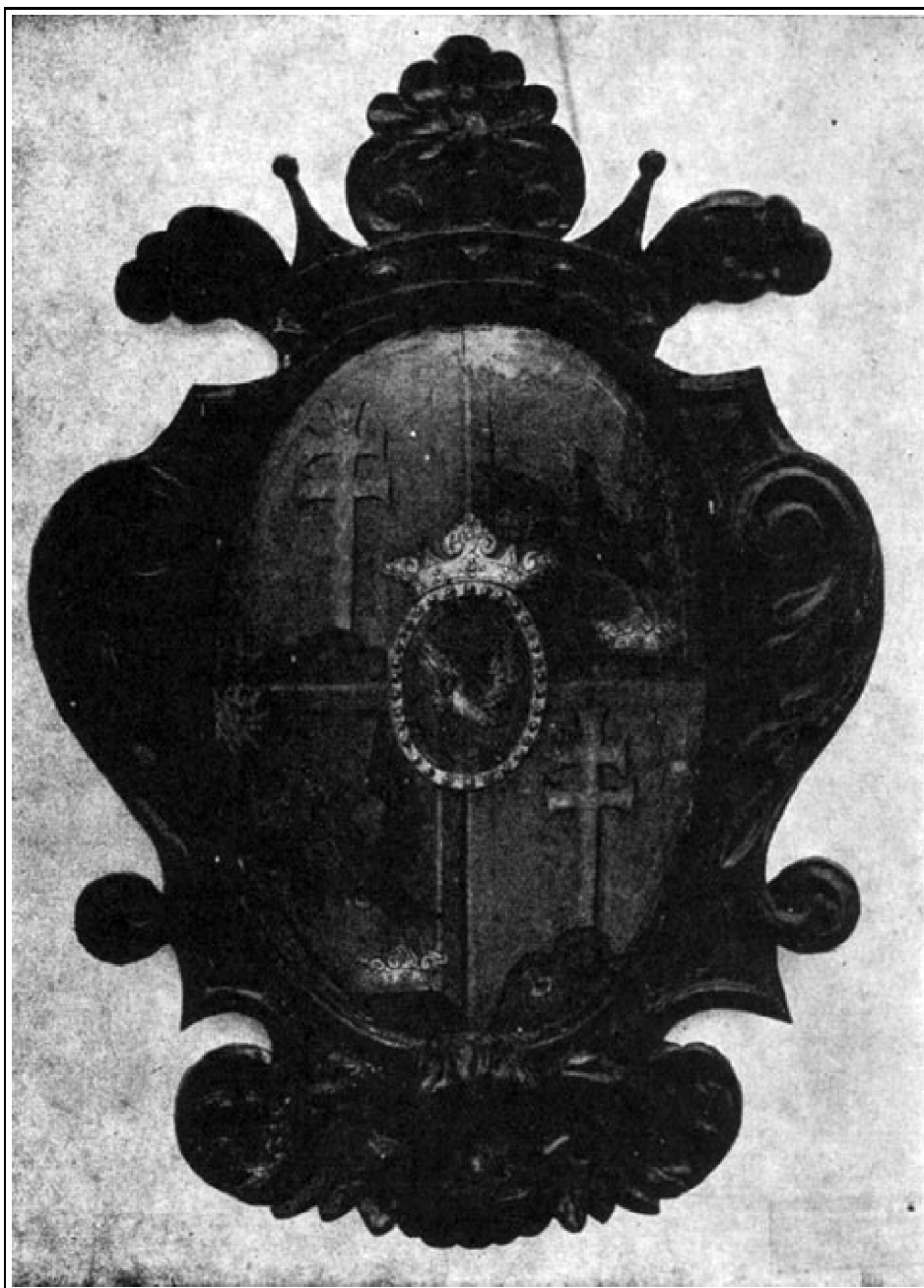
253A földszinti előcsarnok után következő 4. szobában Széchenyi István ifjúkorát és elméleti munkásságát illusztráljuk. Bemutatjuk nyugati tanulmányútjainak érlelő hatását nézetei kialakulására és azt az alaposságot, ahogyan Széchenyi nemcsak a technikai, életszínvonalbeli különbséget veszi észre az itthoni és a nyugati viszonyok között, hanem felismeri azoknak mély gazdasági és társadalmi okait is. A kiállításban láthatjuk, hogy angliai útjairól nemcsak műszaki, hanem politikai, alkotmányjogi könyveket is hozott magával, ismerte a polgári közgazdaságtan és államelmélet legalapvetőbb munkáit is. Ezen az úton vált politikussá, a magyar polgári átalakulás politikai programjának és ideológiájának legelső kimunkálójává. Első kiadásban láthatjuk fő műveit és megismerhetjük azt a szellemi-politikai közeget is, amelyben ezek a művek hatottak. Bemutatjuk vitáit a jobb- és baloldallal egyaránt (Dessewffy József, illetve Kossuth), a polgári átalakulás kétfajta programját, amelyek között nem az a legfontosabb különbség a kiállítás szerint, hogy Széchenyi forradalomellenes lett volna, hanem Széchenyinek az a tragikus tévedése, hogy – magából indulva ki – a polgári átalakulás vezetésére saját osztályát, az arisztokráciát látta elhivatottnak, nem akart és nem tudott az alsóbb osztályokra támaszkodva azokkal együtt haladni (Kossuth szintén saját osztályában, a középnemességben az átalakulás valóságos vezetőerejét ismerte fel, de az alsóbb rétegekkel együtt haladva erről az osztályalapról még továbbfejlődni is tudott, tudta a forradalmat is vállalni).

Az 5. szoba a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására emlékeztet és úgy mutatja be az intézményt, mint a polgári nemzet kialakulását szolgáló legfontosabb tudományos-kulturális tényezőt.

Széchenyi István miniszterségét, az 1848-as polgári forradalmat mutatja be a következő, a 6. szoba

kiállítása. 1848 márciusában a nemzet a polgári átalakulás kossuthi útjára, forradalmi útjára lépett. Széchenyi – nem vívódások nélkül ugyan – üdvözölte a forradalom eredményeit és mint miniszter is a polgári átalakulás szolgálatába állott. Miután azonban a császári reakció megtámadta a forradalmi nemzetet, bekövetkezett a szakadás, a kibékíthetetlen ellentét robbanása a nemzet és az uralkodó között, a császárhű Széchenyi nem tudott a szükségszerűen balra tolódó nemzeti politikával együtt haladni, összeroppant és 1848. szeptember 5-én a döblingi tébolydába került.⁹⁽⁸⁹⁾ Az 1848-as események szereplőinek képei mellett Széchenyi minisztériumának néhány iratát látjuk kiállítva. Ebben a szobában állítottuk ki Széchenyi dolgozószobájának bútorait is.

Széchenyi közel 12 döblingi évről a közvélemény csak az utóbbi időben kapott ismereteket. Kiállításunk a földszinti 7. szobában kiemelten mutatja be Széchenyi politikai olvasmányait, műveit és barátait. Bemutatjuk, hogy nemcsak a bécsi rendőrség, de az akkori politikai közvélemény is úgy értékelte ezt, mint balra tolódást, mint a harc vállalását az osztrák központosító önkénnyel szemben. Ebből az értékelésből logikusan következik a népek az a hite, hogy Széchenyi politikai gyilkosság áldozata lett. Külön tárlóban mutatjuk be Széchenyi ruházatát, amelyet öngyilkosságakor viselt.¹⁰⁽⁹⁰⁾ A könyvtárszobában a Széchenyi irodalom mellett Széchenyi István könyvtárának maradványait gyűjtjük egy valamikori közel teljes rekonstrukció reményében.¹¹⁽⁹¹⁾



254A Széchenyi család fából készült címere (18. sz. eleje) Adorján Attila felvétele



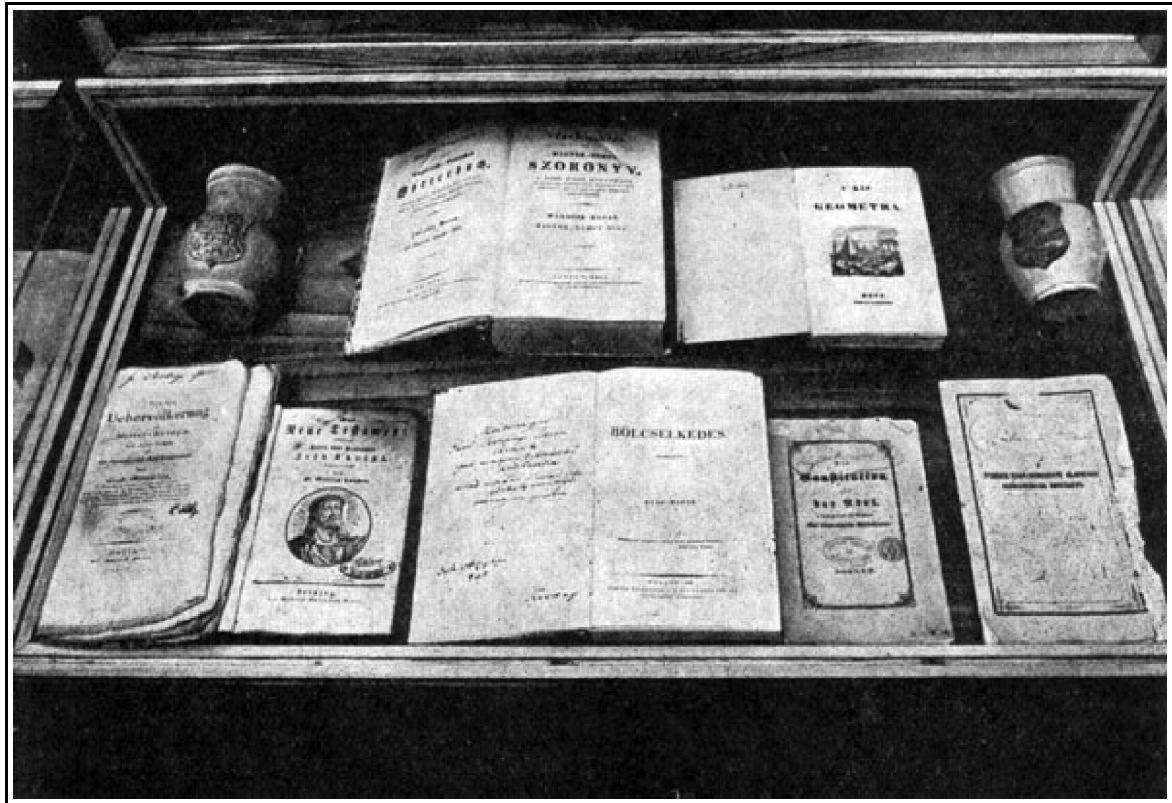
255 Széchenyi István íróasztala (Adorján Attila felvétele)



256 Barokk szekrény a Széchenyi család tulajdonából (Adorján Attila felvétele)

257 A folyosói benyílóban a Széchenyi-kultusz kialakulásának Sopron megyei dokumentumait mutatjuk be, bizonyítva ezzel, hogy a kultusz születése pillanatában az ellenállás kultusza volt, forradalmi kultusz, hasonló a mi mai Széchenyi-képünkhöz.

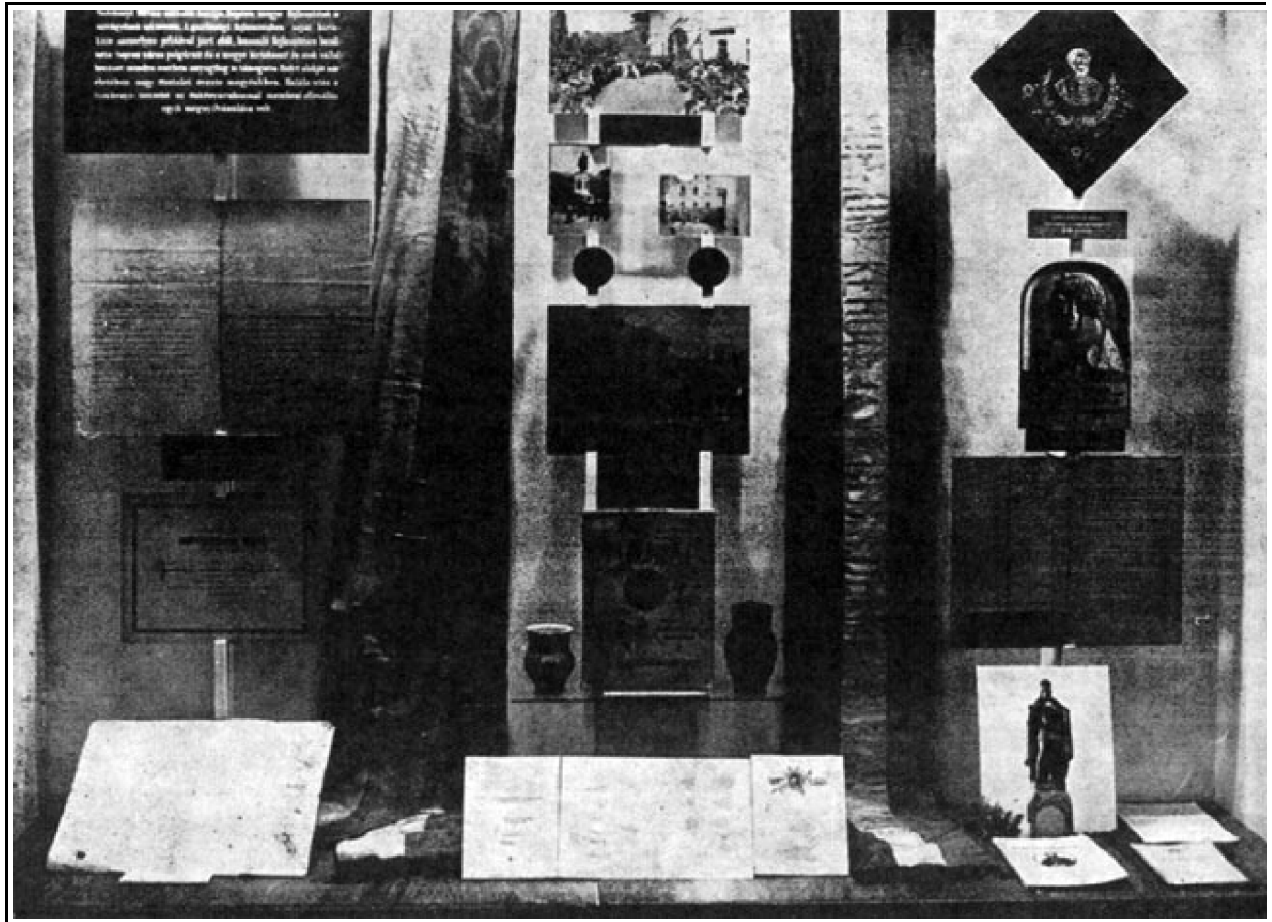
Innen a ragyogóan rekonstruált lépcsőn az emeletre jutunk. Az emeleti termekben Széchenyi István gyakorlati közgazdasági tevékenységének legfontosabb vonásait és kiemelkedő alkotásait mutatja be a kiállítás vitrines múzeumi módszerrel. A kiállításnak ez a része gazdasági, műszaki területre kalauzolja a látogatót. Míg a földszinti kiállítás elsősorban történelmi, politikai, ez inkább gazdasági, technikatörténeti ismereteket nyújt és kiterjed a természettudományok és a műszaki ismeretek nagyon sok ágára.



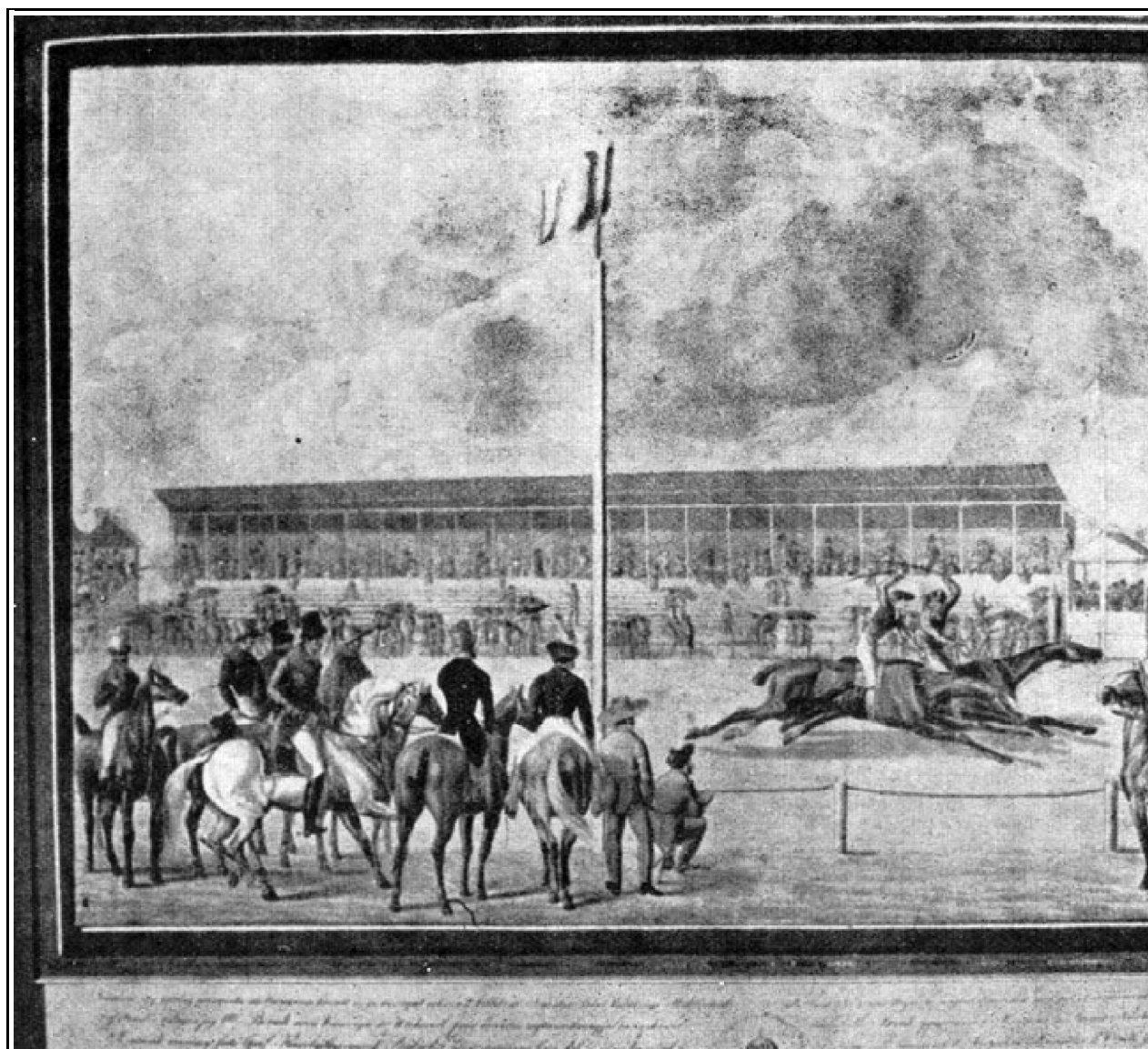
Könyvek Széchenyi István könyvtárából. (Adorján Attila felvétele)

A folyosói benyílóban Széchenyinek a magyarországi lótenyésztés minőségi javítása érdekében kifejtett úttörő tevékenységét láthatjuk, az általa kezdeményezett első pesti lóversenyek ábrázolásait, azoknak díjait, valamint Széchenyi ez irányú elméleti munkáit és gyakorlati szervező munkájának dokumentumait.

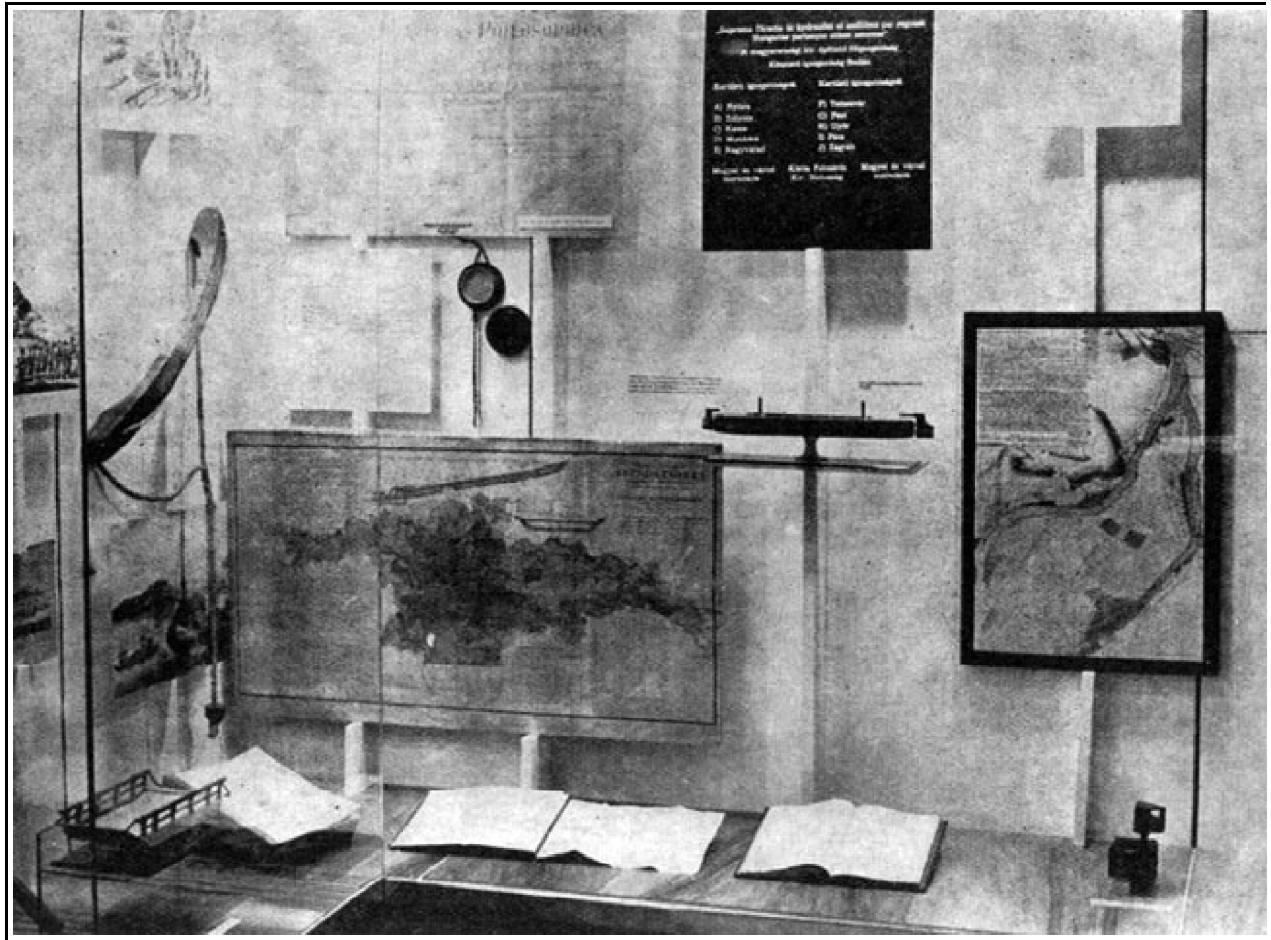
Az 1. teremben a mezőgazdász Széchenyi Istvánt mutatjuk be. Számunkra nemcsak azért jelentős ez a téma, mert a földbirtokos Széchenyi politikai-közgazdasági tevékenységére is rányomta bélyegét agrárius volta, hanem azért is, mert mezőgazdasági újításait megyénkben, nagycenki birtokán vezette be. Megtudhatjuk a kiállításból, hogy a kor mezőgazdaságában a nagycenki birtok példamutató szerepet játszott, megismerhetjük a gazdaság vezetőinek, elsősorban Hajnik Jánosnak kiemelkedő munkásságát. A 2. terem már a közlekedés területére vezet bennünket. Magyarország közlekedési állapotát láthatjuk itt részletesen bemutatva Széchenyi fellépése pillanatában.



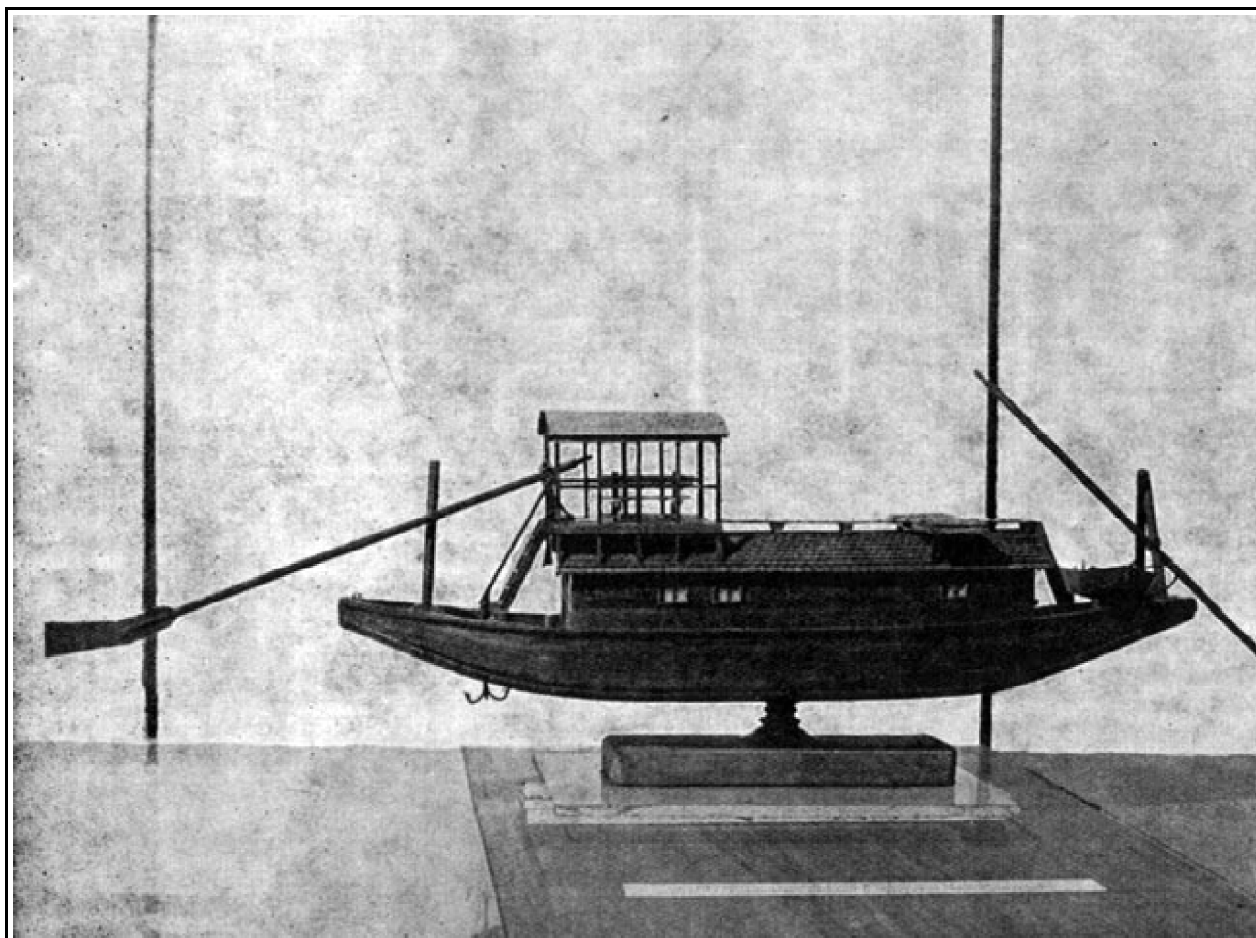
258A Sopron megyei Széchenyi-kultusz emlékei (Adorján Attila felvétele)



[259](#)Az első pesti lóverseny (1827). Adorján Attila felvétele



260A folyami közlekedés helyzete a 18. sz. végén. (Adorján Attila felvétele)



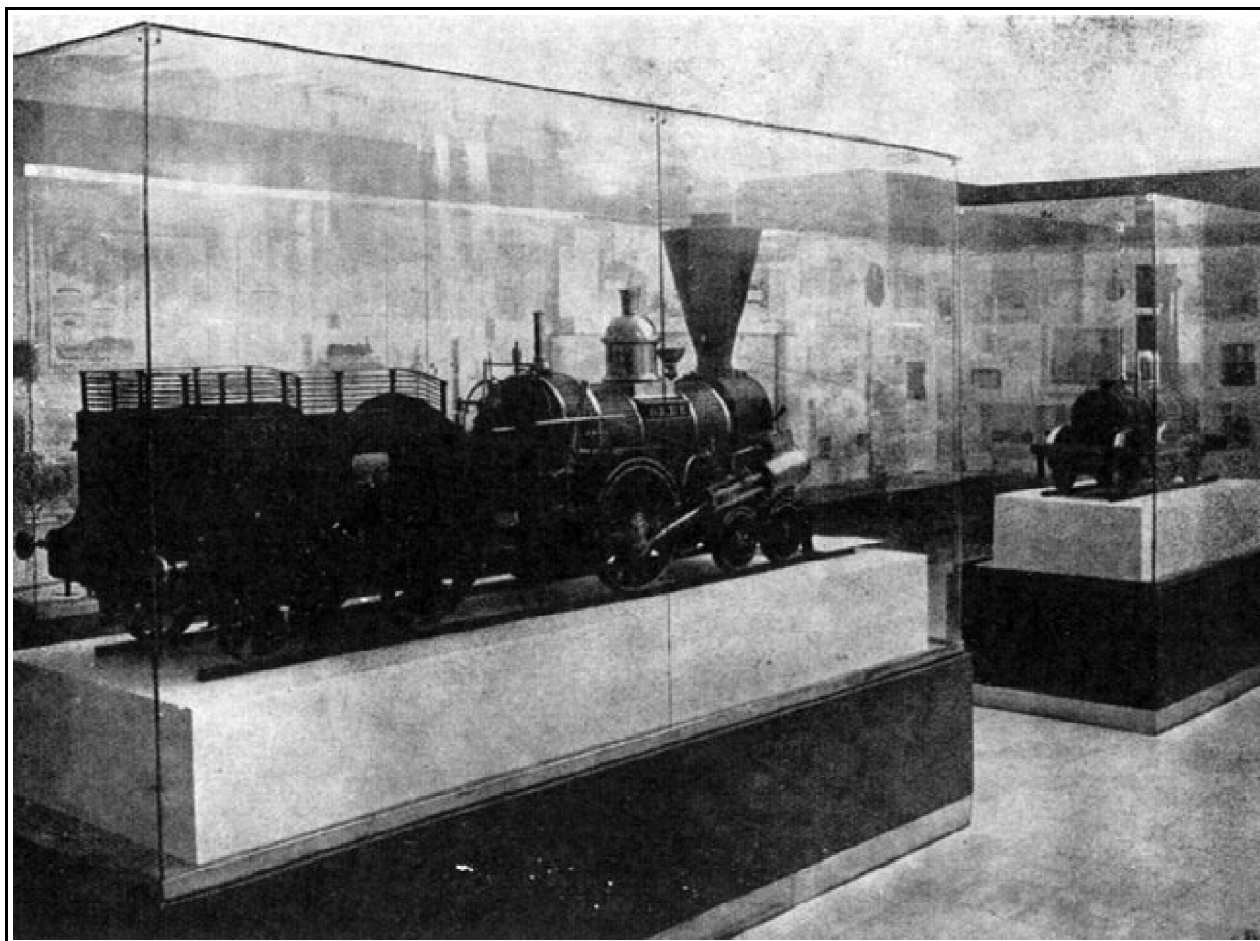
261 Széchenyi hajójának, a Desdemónának modellje. (Adorján Attila felvétele)

262 A magyarországi vízszabályozások óriási és nemzetközi viszonylatban is élenjáró, igen jelentős munkáját mutatja be a 3. és 4. teremben elhelyezett kiállítás. A mű: a Duna és a Tisza vízrendszerének szabályozása, a dunai és a balatoni gőzhajózás bevezetése, az állandó és folyamatos ármentesítés megszervezése stb. több nemzedék munkája volt. A kiállításból megtudjuk, hogy Széchenyi fellépésekor már megvolt erre a nemzetgazdaság igénye, hogy a munkát kiváló vízépítő mérnökök serege vezette, köztük Vásárhelyi Pál. Hű és szép modelleken láthatjuk a munka technikai bázisát, iratok szemléltetik a munka lefolyását és térképek az eredményt: a megduplázódott mezőgazdasági területet és az azon kivirágzott életet. Széchenyié az érdem, hogy az említett nemzeti igényt felrázta, annak hangot adott, hogy tudományosan az egész ország területére nézve kidolgozta a vízszabályozások programját, hogy ehhez a munkához megtalálta a társakat, megszerezte a szükséges engedélyeket és tőkét, és szinte makacs kitartással állandóan szorgalmazta, ellenőrizte a munkát.

A díszterembe jutunk ezután, ahol Széchenyi Istvánt ábrázoló festmények mellett néhány, a terem eredeti berendezéséhez tartozó tárgyat láthatunk (cserépkályha, aranyozott domborművek az ajtók felett). A kiállítás legnagyobb méretű terme a magyarországi vasútépítések hőskorát mutatja be. Széchenyi István 1832. október 25-én utazott először a világ első gőzvasútján, a Liverpool–manchesteri vasútvonalon. A kapitalizmus őshazájában, az annyi más követendő gazdasági csodát felmutató Angliában megismert

közlekedési eszköz gazdasági jelentőségét jól értékelte Széchenyi, és azonnal a hazai vasútépítési törekvések élére állt. A középponti vasút építése mellett ott bábáskodott a második magyarországi vasútvonal, a Sopron-bécsújhelyi vasút építésénél is (1847). A vasútvonalak nagy jövőjét és gazdaságfejlesztő szerepét felismerve a közlekedéspolitikus Széchenyi (mint a helytartótanács közlekedési bizottságának vezetője és mint miniszter is) olyan alapos és sokáig példamutató közlekedési tervet alkot, amelynek célkitűzése az egész ország gazdasági életének egységesítése, az országrészek összekapcsolása, a központosítás, Kelet-Európa legfontosabb vasútvonalainak Budapesten való átvezetésével a város gyors fejlődésének elősegítése (javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről). A kiállításban látható sok szép modell közül is kiemelkedik szépségben és értékben a terem közepén látható két hatalmas mozdonymodell, az 1841-ben Török János által készített La Victorieuse és a Nagy testvérek munkája, a Derú (1847). A terem zárófalán Barabás Miklós „A Lánchíd alapkö-letétele” című képének hatalmas fényképmásolatát láthatjuk egyelőre, helyére a jövőben most tervezendő gobelin kerül. E teremből újra a folyosóra jutunk, ahol a benyílóban a Lánchíd építésének dokumentumait láthatjuk. Megismerhetjük a kiállításból az építkezés műszaki és politikai jelentőségét, alkotóit, és a híd alapvető értelmét: az országnak fővárost adni.

3. A Széchenyi István Emlékmúzeum új múzeum, az újdonságnak nemcsak nehézségeit vállalja, hanem előnyeit is élvezi. Ez utóbbiakhoz tartozik a mai idegenforgalmi igények kielégítéséhez szükséges teljes komfort, a jó közönségszolgálati lehetőségek. Környezete is egyre kellemesebb lesz, készül a park rekonstrukciója és a kastély többi épületének újjáépítése a tervek szerint folyik.[12\(92\)](#) A múzeum kiállítása nemcsak a történelmi ismeretterjesztést szolgálja azzal, hogy konkrétan és részletesen mutatja be Széchenyi István korát, hogy elősegíti a marxista történettudománynak megfelelő Széchenyi-kép kialakulását a köztudatban, hanem más nagycenki és környékbeli látóvalókhöz kapcsolódva színvonalas kiállításával és kultúrált körülményeivel növeli Sopron és környékének idegenforgalmi vonzerejét.[13\(93\)](#)



263A magyar vasutak építését bemutató kiállításrészlet. (Adorján Attila felvétele)

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

264 KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Marót János: Az eszterházi Beszálló vendéglő 1773. évi leltára

Marót János: Az eszterházi Beszálló vendéglő 1773. évi leltára

1. A volt Eszterháza (ma: Fertőd) Esterházy kastélyát évente 120–130 000 személy látogatja. Megcsodálják a kovácsoltvas kaput, a kastélyt, a díszudvart és a már helyreállított termeket. A kastélyról

mintegy 650 méterre fekvő Udvaros házba (eredeti nevén: Beszálló vendéglő) már csak azok kerülnek el, akik az ott elhelyezett Haydn-vendéglőben étkezni akarnak. A műemléki épület egyidős a kastéllyal, eredetileg is beszálló vendéglőnek épült, általában ide helyezték el a kevésbé előkelő vendégeket.

Nem érdektelen a ma utazója számára sem, ha megismerkedik e 200 év előtti vendéglővel. Persze nem az akkori idők tipikus vendéglőjéről van szó, hiszen Eszterháznál a XVIII. században is nagy volt az „idegenforgalom”; a leltár felvételének időpontja sem lényegtelen: készülődnek Mária Terézia látogatására.

Mária Terézia 1773. évi szeptember 1–3-i látogatását (a közhiedelemmel ellentétben csak ez alkalommal volt Eszterháznál) nagy érdeklődés előzte meg. A különböző programokat többször is végigpróbálták, a nyár folyamán került sor a vendéglő leltározására is. A leltározásnál nemcsak a meglévő készleteket vették számba, hanem a beszerzési forrásokot is. Ez adja a leltár művelődés- és gazdaságtörténeti értékét a mai kutatás számára. A leltár az Országos Levéltárban őrzött Esterházy családi levéltárban (P 150 Acta Dominorum No. 39: Dominia Süttör et Kapuvár, fasc. 1154, fol. 219–220) található.

2. Verzeichnuss von Eszterhazer Würrthshauss, wie solches nach genohmenen Augenschein sowohl an Einrichtung als auch Victualien auf das bevorstehende Festain versehen ist

Würrthshausses Personale

Würrth und Würrthin 2	
Köchin 3	
Kellner, worunter 2 Reconvalisierte 6	
Knecht und Haus Knechte nebst andern Beyhilffen 5	
Kuchl Menscher, worzu der Würrth noch ein paar aufnehmet 4	
2 Weibs Persohnen, welche die Zimer zusam zu reumen und zu reinigen haben werden 2	
	Summa 22 Persohnen

Zimer und Einrichtung

Zimmer für die Gäste in der Höche 8		Stuk
Dann ein Speis Saal 1		
Von denen Musique Zimern 8		
und eben von denen zur ebener Erde 3		
dann 1 Gast- und 2 Neben Zimmer 3		
Herrschaftliche Tisch 30		
Lange Taffeln mit Bänk versehen 7		
Herrschaftliche neue Stühl 60		
alte deto 20		
Herrschaftliche Bett Stätt 16		
Decken 16		
Matraz 16		
Bölster 20		
Stroh Säk 16		
Herrschaftliche Leintücher 48		
Würths eingerichtete Bettstätt 6		
Hand Tücher 30		

265 Die Zimmer sind mit Nachtgeschirr und Waschböken versehen.

Zinn deller 12		duzet
Schüsseln beyl(äufig) 3		
Weisses Geschirr und zwar deller 12		
Schüsseln 3		
Messer und Gabeln 14		
Löffeln, worunter 12 silberne 14		

Tisch Tücher 36		Stuk
Servietter 76		
Trink Gläser 400		
Weisse Flaschen 150		
Gelbe deto 800		
Messingene Leichter 24		
Stängel deto 36		

Mit ordinaire Tisch Zeug und deller ist hinlangl(ich) Versehung.

An Weinen

1769 et 770 Holling und Welscher Gewächs für 16 und 12 xr¹⁽⁹⁴⁾. Die Maas recht

gut befundene und im Preys gar nicht übersezte	150	Emer
Heurige gute Blauen Seer Weine die halbe per 4 et 5 xr ¹⁽⁹⁵⁾ beyl(äufig)		
200		
770er rothen Ofner die halbe per 8 xr ¹⁽⁹⁶⁾	6 1/4	

Bier seynd 30 Vässeln von Kapuvar bestellet, die halbe per 2 xr.¹⁽⁹⁷⁾

Ausländer Weine

Champagnier 12	Boutellien
Bourgunder 12	
Rheinwein 16	
Mosler 16	
Spanischer Wein 16	
Weichsl Wein 30	

Kuchl Victualien

Mit Rindfleisch wird genugsam versehen werden von Süttör et Nicola.

Kaibl sind in der Gegend zusammen gekauffet 15	Stuk
Lämmer zu Haus 70	
deto bestelle 30	
Gäns zu Haus 94	
deto Bestelle 36	
Änten zu Haus 24	
deto im Dorff bestellet 6	
Hendl zu Haus 400	
deto hoffet noch zu bekommen 200	
Frischling zu Haus 6, die übrige 24 bestellet 30	
Krebsen wird eingeschaffen 400	
Ann Mehl is genugsame Verseilung.	

²⁶⁶Ingleichen an Krauth und Ruben, dann Krenn, rothen Ruben, Ummurken, Sallat.

Kehl und Kallarabi, was er ordenl(ichen) bekommen und bestellen hat können, auch nicht mehr zu haben ist facit 8.

Grüne arbes sind von Kapuvar bestellet.

N(ota) B(ene): Wegen grüner Waar ist nach Läkenbach geschrieben worden, doch daz die Hoche Herrschaft keinen Mangel leyde.

Vom Obst wird getrachtet werden nach Möglichkeit einiges einzuschaffen.

Ann Spök und Schmalz is genugsame Versehung

Geselchte Zungen 4 Deto Schinken 28		Stuk
--	--	------

Um Wildänthen, deto Gäns und anders Wildpräth wird der Würth besorget seÿn.

Cafée 15 talenta²⁽⁹⁸⁾

5 Hüth Zuker

Rosoli 10 Fläschl

Szlivavicza 5 Essig 7		Emer
--------------------------	--	------

Baum oel 34 Kerzen 100		talenta ²⁽⁹⁹⁾
---------------------------	--	--------------------------

Stahl Nothdurft

Habern beÿ(läufig) 80 Mezen

Heü und Stroh ist hinlänglich

Weis und schwarzen Brodes Versehung

Der St. Nicolaer Bek verobligiret sich die Hoche Herrschaft und das Eszterhazer Würthshaus mit Semel und schwarzen Brod hinlänglich zu versehen. Der Széplaker Bek wird 900 talenta²⁽¹⁰⁰⁾ Brod für die tanzenden Burschen schaffen, dann wird er auch in das Eszterhazer Würthshaus täglich facit 3 weisses Bächt liefern.

3. A leltár szerint a vendéglőépület (vö. Csatkai–Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 519. kép) emeletén 8 vendégszoba, 1 étterem és 8 zeneszoba, földszintjén 1 vendégszoba, két kisebb szoba és három zeneszoba volt. Az emeleti vendégszobák az „uraságok” részére szolgáltak, a földszintiek nyilván a kíséreté, az inasoké stb. voltak. A szobák átlag kétágyasak, az ágyak 1–1 szalmazsákkal és matraccal, lepedővel és takaróval ellátva. Mindegyik szobában volt mosdótál és éjjeli edény. A szobák világítására 24 sárgaréz gyertyatartót használtak (a gyertyakészlet 100 font, azaz 450 kg volt!); volt azonkívül 36 fogantyús egyszerű gyertyatartó (Stange!)³⁽¹⁰¹⁾ is. Megemlíthető a 14 tucatnyi, azaz 168 garnitúra evőeszköz, mivel az „eszécájg” használata csak a XIX. század elejétől válik általánossá. Erre vall a 12–12 tucatnyi ón- és porcelántányér-készlet is (288 darab), bár számíthattak arra is, hogy egyes vendégek evőeszközüket magukkal hozzák. Mindezekhez képest magas az ivópoharak (400) és a különböző palackok (150 + 800) száma. Ezekkel a leltár szerint a vendéglő megfelelően volt ellátva.

²⁶⁷A Monarchia olaszországi birtokaira való tekintettel az olasz (*Welsch*) borok a „hazaiak” között

szerepelnek; velük azonos árban a fertőbozi (*Holling*) bor, félannyi viszont a többi Fertő-melléki, valamint a budai vörösbor. A sört a kapuvári sörfőzdéből szállítják. A külföldi borok között francia, német (rajnai, moseli), spanyol borok, valamint meggybor található, ez előbbieknél lényegesen kisebb mennyiségben.

Nem véletlen, hogy a húsok között első helyen a marhahús, az utolsón a disznóhús, ebből is csak a süldőké fordul elő; a füstölt hús feltűnően kevés. A zöldség és gyümölcs beszerzése a leltár szerint bizonyos nehézségeket okozott. A fűszerek között viszont a leltár felsorolja a kávé, az akkor még drága süveg cukrot stb. Zsemlét és kenyeret a fertőszentmiklósi és a széplaki pék szállít, az utóbbi a környező falvakból a táncbemutatóra berendelt párok számára. Ebből következtethetjük, hogy a Beszálló vendéglő látta el ezeket a „népi táncosokat” is. Számukról és származási helyükről az Esterházy levéltár egyéb adatai tudósítanak, név szerint is felsorolva az „uraságokat”, köztük soproni polgárokat, valamint nemeseket és főnemeseket. Ezekből hiteles gazdaság- és társadalomtörténeti kép kerekedik, amely a kortárs Bessenyei György leírását az 1772. évi „Az Esterházyi vigasságok”-ban igazolja. A közölt 1773. évi leltár alapján kiegészíthető a kastély 1784-ben nyomtatásban megjelent leírásában a Beszálló vendéglőről található néhány sor: „Wihrtshaus, welches ebenfalls ein Eck formiret, und zwey Geschosse hoch ist. Es sind in demselben ueber zwanzig Gastzimmer, hinlaengliche Stallungen, und Wagenschupfen” (Beschreibung des Hochfuerstlichen Schlosses Esterháss im Koenigreiche Ungern. Pressburg, 1784, 33). A leltár ezenkívül még gazdaságtörténeti szempontból is hasznosítható adatokat tartalmaz, köztük a salátauborkára és a soproni német nyelvjárásban is élő *Ummurken* nevére az eddig ismert legkorábbi előfordulást.⁴⁽¹⁰²⁾

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Fogarassy László: Bánffy Miklós: Huszonöt év

**Fogarassy László: Bánffy Miklós: Huszonöt év
(A budapesti Ráday-levéltár egy kiadatlan kéziratáról)**

Bánffy Miklós (1875–1951) 1921. április 14-e és 1922. december 29-e között, tehát éppen Sopron és Nyugat-Magyarország történetének legkritikusabb időszakában, külügyminiszter volt Bethlen István kormányában. Bánffy Miklós nemcsak politikus volt, hanem szépíró is, akit a magyar irodalomtörténet Kisbán Miklós néven is számon tart. Megjelent memoárjai (Emlékeimből, Budapest 1943) csak a Ferenc József halálától az ellenforradalom hatalomra jutásáig terjedő időszakot ölelik fel. Az ellenforradalom bukása után határozta el, hogy feldolgozza az 1920–1945 közötti huszonöt évvel kapcsolatos emlékezéseit is, azonban csak a külügyminiszterségével kapcsolatos események megörökítéséig jutott el. A 173 gépelt lapnyi kéziratban egész oldalas betoldások és kézírásos javítások találhatók. A bevezetésben maga is vallja, hogy egyedül emlékezetére támaszkodhatott, mert nyomtatott és iratanyag nem állott rendelkezésére. Kritikai kiadása kívánatos, olyan történésznek kell sajtó alá rendeznie, aki ezt a korszakot igen jól ismeri. Bánffy ugyanis halála miatt már nem tudta befejezni téves adatainak kijavítását. Pl. Muraközt összetéveszti a Murától északra fekvő Vend-vidékkel, Horthy kabinetfőnökének Bartha Albertet tudja (nyilván Bartha Richárdra gondolt) stb.

A kéziratot Bánffy özvegye, Várady Aranka volt színművésznő helyezte letétbe a Ráday-levéltárban, a szerzői jog Bánffynak Tangerben élő leányát illeti.

A kézirat két részre, ill. 6 + 3, azaz kilenc fejezetre oszlik, minden fejezet elején a tartalom címszávaival.

268Az 1. fejezetet a Benes és Gratz külügyminiszterek közt lefolyt brucki tárgyalások, valamint a húsvéti királypuccs leírásával kezdi, majd rátér tulajdon szerepére a Teleki-kormány leköszönéséig és a Bethlen-kormány megalakulásáig. Azt vallja, hogy gyermekkori barátság fűzte Bethlen Istvánhoz, akinek felesége, Mocsonyi Margit elég közeli rokona is volt. Amikor Bethlen neki ajánlotta fel a külügyi tárcát, az ajánlat teljesen váratlanul érte.

A 2. fejezetben ismerteti Magyarország viszonyát a szomszédos államokhoz, valamint a marienbadi tárgyalásokat. A marienbadi tárgyalásokat Benessel Bánffy kezdeményezte azzal a szándékkal, hogy folytassa a brucki eszmecsere a csehszlovák-magyar határ kiigazítása és Burgenland ügyében. Mellékesen közgazdasági kérdésekről is tárgyaltak. A tárgyalások barátságos légkörben folytak le, úgyhogy Bánffy azzal a benyomással utazott haza, hogy lényegesen közelebb jutottak a megoldáshoz.

A 3. fejezet főleg történelembölcseleti fejtegetéseket tartalmaz. Többek között elmarasztalja az 1867 utáni történészgenerációt, mert abba a végletbe esett, hogy mindenkit dicsőített, aki Bécs ellen fogott fegyvert.

A 4. fejezet foglalkozik a burgenlandi kérdéssel. A békekonferencia idevonatkozó döntését azért is bírálja, mert Magyarországot elsősorban Ausztriával való közjogi kapcsolata sodorta bele olyan háborúba, amely nem volt érdeke. Burgenland átadása olyan népszerűtlen és hálátlan feladat volt, amelybe Bethlenek éppen úgy belebukhattak volna, mint ahogyan a területi kérdésbe bukott bele Károlyi Mihály és Kun Béla is. Ezért Bethlen nem szerelte le a Burgenland megvédésére törekvő szabadcsapatokat, hanem arra törekedett, hogy vezetésük szálai az ő kezében fussanak össze. Bánffy az ügy diplomáciai részét intézte: ugyanis a szerbek által még mindig megszállva tartott Baranya átvétele és Burgenlandnak Ausztria részére való átadása egyidőben történt volna. A szerbek azonban a békeszerződés ellenére is meg akarták tartani a pécsi szénbányákat, ezért megtörténhetett volna, ha a magyarok a nyugati határon bármilyen ellenállást kezdeményeztek volna, a szerbek jó ürügyet találtak volna, Baranya kiürítésének elodázásához. El kellett tehát érni, hogy Baranyát a szerbek még Burgenland átadása előtt ürítsék ki. Ez ügyben Bánffy Hohler budapesti angol főmegbízotthoz fordult, mivel Nagybritannia nem táplált a szerbek iránt különösebb rokonszenvet, a Quay d'Orsay viszont magyar–szerb súrlódások esetén rendszerint Jugoszláviát pártolta. Bánffy és az „Intelligence Service” révén valószínűleg Hohler is tudott róla, hogy a szerbek a visszaadandó terület megtartása érdekében baranyai köztársaságot akarnak kikiáltani. Szabadka környékén egész hadosztályt vontak össze, amiből magyar részről azt gyanították, hogy Belgrád a baranyai puccsal kapcsolatban erőszakos fellépésre készül. Tény, hogy Hohler elfogadta Bánffy érveit: Ha a magyar kormány Burgenlandot feladná, viszont Baranyát nem kapná vissza, nem volna abban a helyzetben, hogy fegyverhez nyúljon; ha Jugoszlávia megszegné a békeszerződést, egyik nagyhatalom sem fog mozgósítani Jugoszlávia ellen, hogy Baranya visszaadására kényszerítse. Bánffy Hohler érdemének tulajdonítja, hogy a Nagykövetek Tanácsa Párizsban úgy döntött, hogy csak Baranya átvétele után adja át a magyar kormány Burgenlandot Ausztriának.

Bánffy a burgenlandi felkelés előkészítésében és irányításában nem vett részt, ezért a részletekről keveset tud. Beszámol a továbbiakban arról, hogy hogyan tisztázta a magyar kormányt a budapesti antantdiplomata előtt a nyugat-magyarországi bandaháború felelőssége alól. Az Etelközi Szövetségről, amelynek tagja volt, nem ír, nyilván kötve érezte magát tagsági esküjéhez. Ugyanakkor helyteleníti az Ébredő Magyarok Egyesületének és a Revíziós Ligának (helyesen: Területvédő Ligának) a működését és pártolását, mert a revíziós kérdéstről az a véleménye, hogy az „Y penser toujours, n'en parier jamais” (mindig gondolni rá és sohasem beszélni róla) elvéhez kellett volna ragaszkodni.

Azokról a tárgyalásokról, amelyeket a bandaharcok kitörése előtt és alatt az osztrákokkal folytatott, nem ír,

azonban a Benessel folytatott brünni tárgyalással és főleg a velencei egyezmény keletkezésével bőven foglalkozik. A 6. fejezetben ír az 1809. októberi királypucsról és diplomáciai következményeiről. Fontos közlés, hogy Fouchet francia főmegbízott készséggel ígért Bánffy-nak menedéket a francia követségen arra az esetre, ha Károly király csapatai bevonultak volna Budapestre. (Fouchet-t a karlista források egy része tévesen Habsburg-pártinak hiszi.) Vera Olivová cseh történésznő révén, aki a prágai külügyminisztérium aktáit használta, Bánffy közlései hitelesnek bizonyulnak.

Érdekes, de kevésbé fontos adatokat tartalmaz a II. rész három fejezete. Bánffy leírja találkozását Csicserin szovjet külügyi népbiztossal a génuai konferencián. Bánffy intézte Magyarország felvételét a Nemzetek Szövetségébe. Ekkor Ninic jugoszláv külügyminiszterrel népszavazásról tárgyalt, amely a Vend-vidéken (helyesebben annak 26 községében) zajlott volna le. Azonban Paslic jugoszláv miniszterelnök Nincic és Bánffy előzetes megegyezését nem hagyta jóvá, mire Bánffy viszonzásul elbuktatta Jugoszlávia beválasztását a Népszövetség Tanácsába. (A balti és délamerikai államok képviselői Bánffy ösztönzésére Jugoszlávia ellen szavaztak.)

Amikor Bánffy lemondott a külügyminiszteri tárcáról, Bethlen följánlotta neki az éppen megüresedett párizsi követség vezetését, amit Bánffy nem vállalt, és ezzel diplomáciai pályafutása véget ért.

Bánffy szívesen sző bele emlékirataiba anekdotikus hatást keltő eseményeket. A történelmi személyiségeket, akikkel érintkezett, pontosan megfigyeli és leírja. Ugyanakkor meglepő szűkszavúsággal tér napirendre az Egyesült Államokkal kötött, a trianoninál kedvezőbb feltételeket tartalmazó különbéke és a soproni népszavazás felett. Úgy látszik, szívesebben foglalkozik olyan eseményekkel, amelyeknek aktív szereplője volt.

Azok részére, akik Burgenland kialakulásának történetével foglalkoznak, Bánffy kiadatlan emlékezései legalább is annyira fontosak, mint a Villani-féle bizalmas jelentés, valamint a Zadavec- és Prónay-napló. Éppen ezért csodálatos, hogy éppen ennek kiadására eddig nem került sor.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Sz. J.: Néhány megjegyzés a „Sopron–Nyírbátor” tévévetélkedőről

Sz. J.: Néhány megjegyzés a „Sopron–Nyírbátor” tévévetélkedőről

A „Sopron–Nyírbátor” városközi „szabálytalan” vetélkedővel kapcsolatosan felmerült bennem, egyszerű, átlagos, soproni tévénézőben több olyan kérdés, amelyre nem találtam választ, illetve ha találtam is, az nem elégtett ki.

1.

A közvetítés kezdetén arról értesültünk, hogy a városban több helyszínről történik adás. Az egyik a Csatkai-lakás volt. Nem tudom, miért választották ezt helyszínül, ha egykori lakójáról, az országos nevű művészettörténésről és múzeumigazgatóról, dr. Csatkai Endréről egyetlen szót sem tartottak érdemesnek ejteni.

2.

A közvetítés elején az előtte lévő „puska”, illetve szaknyelven forgatókönyv jóvoltából fölényesen

jólétesült Vitray Tamás feltette a kérdést, honnan származik a Lövér szó. A „felelésre felhívott” tanárjelölt leány azt válaszolta, hogy a Lövér szó a német *Löwe* ’oroszlán’ szóból származik s a *Lövér* voltaképpen Oroszlánfalvát jelenti!?

Attól eltekintve, hogy a válasz helytelen, azt sem értem, miért kellett ezt egy pécsi fiattól kérdezni, amikor ott ült tőle alig félméternyire a kérdés egyik országos nevű szakértője, dr. Házi Jenő ny. soproni főlevéltáros, aki bizonyára kapásból 270 is megadta volna a választ, hogy a *Lövér* az ómagyar *lövér* ’lövő’ szóból és nem a német *Löwe*-ből származik. De ha már megesett a hiba, akkor miért nem helyesbített a műsorvezető? Netán az ő forgatókönyvéből is hiányzott a helyes válasz? Nem valami kedvező fényt vet a tévé honismertetésének hitelességére.

3.

Elhangzott az Orsolya téren (amelyet nem *Sótérnek* – ahogy a tévéműsorban emlegették –, hanem *Sópiacnak* hívtak korábban) az az állítás, hogy a soproni poncichter asszony dirndliben járt. Valóban, volt idő, amikor a soproni nők szívesen viselték a divatnak kevésbé alávetett, kényelmes és főleg olcsó dirndlit. A soproni nők viselték – a poncichter asszonyok kivételével. Azok sohasem hordták!

Ismét nem találok választ arra sem, miért kérdezték népviseleti részletekre vonatkozóan a táncsoportból előrángatott táncospárt a szakember helyett. Hiszen az egész éppen ott játszódott le a Liszt Múzeum népviseleti részlege előtt.

4.

Ha a tévé vizuális műfaj, már pedig az, mert képeivel beszél, nem értem, miért nem használják ki ezt az adottságot? Megrázó volt Bárdosy tiszteletes emlékezése Bajcsy-Zsilinszky Endre utolsó óráiról, de milyen szemléletesen egészítette volna ki az, ha a beszámoló közben film vagy fényképek bevágásával láthattuk is volna a dráma helyszínét, netán a filmkamera végigjárta volna a mártír utolsó útját is a sopronkőhidai fegyház golyóverte faláig.

Érdekes volt a régész-építésznő beszámolója is a Várostorony tövéből, ahol a híres római Borostyánkő út vezet. Itt azonban a rossz megvilágítás vagy nem megfelelő kameraállás miatt éppen az évezredes út köveit nem láthattuk. Nem lett volna egyszerűbb, sőt „mutatósabb” egy mozgékony filmkamerával, jó nappali világításban készült film bevágása?

Az egyenes adáshoz való indokolatlan ragaszkodás éppen a látványosságot szűkítette, sőt nemegyszer rontotta el. Hiába mutogatta Török gombkötőmester unokája olyan igyekezettel, hogyan kötik a gombot, vajmi keveset láttunk belőle. Ismét a mozgékony filmkamera hiányzott.

5.

Végül teljességgel érthetetlen, mi szükség volt az egész adás alatt folyton megismétlődő szituációra: a helyszínen mikrofonok halló- és kamerák látótávolságában egy csomó szakember, hozzáértő, sőt tudós látható, de a feltett kérdésekre egyre olyanok válaszolnak, akik vagy egyáltalán nem, vagy csak igen hiányosan tájékozottak.

Ha a tévé arra számított, hogy a néző majd a felelni nem tudóknak drukkol, tévedett. A néző bosszankodott a pontatlan, hebehurgya válaszokon és nem tudás esetén a nemtörődöm vállvonogatáson.

6.

Sajnáljuk, hogy Madas András miniszterhelyettesnek nem tudtak okosabb kérdéseket feltenni és belekényszerítették a balekavatás szertartásába, noha más formában a balekavatás és a Steingrube nagyközség elöljáróságának humoros ülése – mint régi diákszokás – külön adást is megérdemelne.

271 Ha Madas miniszterhelyettest édesapjáról kérdezték volna, akkor az ország nyilvánossága igen érdekes adatokat tudhatott volna meg Muck András erdőmesterről, a soproni erdők és lövérek „atyjáról”, a soproni idegenforgalom egyik megalapozójáról. Ez információnak is értékesebb lett volna, mint a „mímelt” balekavatás, hiszen abban éppen az a humor, hogy nem mímelik, hanem végre is hajtják.

7.

A műsorvezető megjósolta, hogy a műsorral bizonyosan sokan nem lesznek megelégedve a két vetélkedő városban. Eltalálta. Csak azt remélhetjük, a továbbiak érdekében, hogy velünk együtt a tévé is elégedetlen volt vele.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Becht Rezső: Megnyitó Soproni Stöckert Károly szobrászművész és Szarka Árpád festőművész kiállításához

Becht Rezső: Megnyitó Soproni Stöckert Károly szobrászművész és Szarka Árpád festőművész kiállításához

(1974. április 21)

Igen tisztelt művészetbarátok!

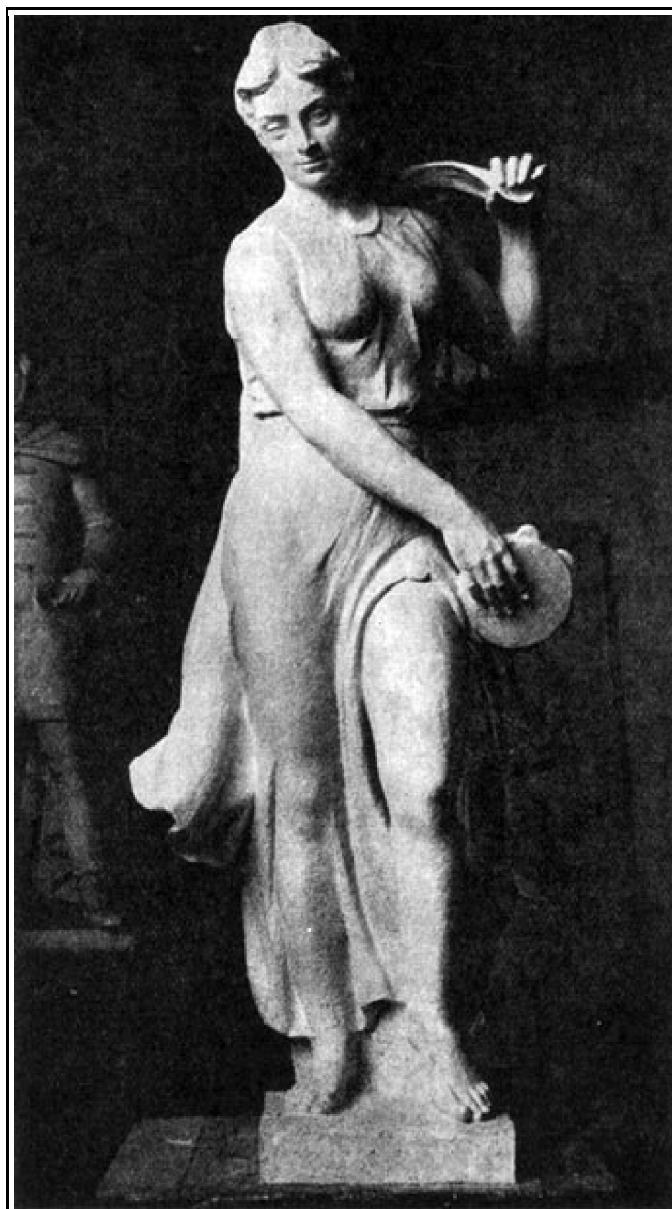
Életünket elmélyíthetjük, szebbé és gazdagabbá tehetjük, ha két síkon élünk: a valóságnak többnyire göröngyös, buktatókkal teli alsó síkján és az alkotó művészek vívódásaitól legyalult, műveikkel díszített felső síkján, a zenének, költészetnek, képzőművészeteknek a képzelet fényeiben fürdő határtalan birodalmában.

Mi ma itt egybegyűltünk, hogy közös sétára induljunk ezen a felső síkon: a két testvérművészetnek, a szobrászatnak és a festészetnek két soproni művész lelkéből fakadt alkotásai által szegélyezett útján.

Sopron képzőművészeti tárlatainak 1974. évi sorát ebben az új tavaszban két, férfikora nyarán, alkotóereje teljében teremtő soproni művésznek: *Soproni Stöckert Károly* szobrászművésznak és *Szarka Árpád* festőművésznek közös kiállítása nyitja meg.

Ebből az alkalomból tisztelettel és szeretettel köszöntöm a megjelenteket: a Pártnak, Sopron Város Tanácsának képviselőit, valamint a jelen kiállítás létrehozóit: a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Sopron Városi Szervezete, a Győr-Sopron megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya és Sopron város Tanácsa VB. Művelődési Osztálya vezetőit, a soproni képzőművészeket, a művészetbarátokat és a két kiállító művészt, akik városuk iránti hálájukat és szeretetüket fejezik ki ezzel a kiállítással.

A művészet – Jean Paul szerint – ugyan nem az élet kenyere, de annak bora. Mielőtt átadnók magunkat a kiállított képek és szobrok élvezetének, a művészet bora lelket derítő mámorának, hadd mutassam be röviden a két művészt és eddigi életművüket.



272 Soproni Stöckert Károly: Táncosnő (1966).
A Budai Vár homlokzata (3 m magas, kőből)

Soproni Stöckert Károly itt született Sopronban, 1910-ben és már első szemfelynyítésével a faszobrászat bűvkörében találta magát, hiszen édesapja jóhírű fafaragómester volt. A fából kibontakozó alakok varázslatában nőtt fel, már iskolás korában 273 faragott, szobrászkodott és 1929-ben Sopron város ösztöndíjával Münchenbe mehetett az Állami Iparművészeti Iskolára, ahol három évig tanult, majd tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán folytatta 1936-ig *Sidló Ferenc* osztályán, akinek később, 1942–1944-ig tanársegéde is volt. A közbeeső hat esztendő idehaza, Sopronban töltötte. Itt alkotta fafaragású portréit, különféle kompozíciókat, állatplasztikákat, s ezeket, városa iránt érzett hálája jeléül, több kiállításon mutatta be. 1942-ben Budapestre költözött, már ismert és elismert művészként, ahol a

Műcsarnokban, a Nemzeti Galériában és másutt nagy sikerrel szerepelt.



Szarka Árpád: Alkony a vitorlás-kikötőben

Művészi pályája mind magasabbra ívelt, s így az évek folyamán szerte az országban, középületeken, köztereken, díszudvarokon sorban jelennek meg kőbe vésett vagy bronzba öntött művei: Komlón a „Játszózó gyerekek”, a székesfehérvári pályaudvaron az alumíniumból öntött „Postakocsis”, a Soproni Ruhagyárban a kőbe faragott „Delfines kislány”, Kazincbarcikán, az Általános iskola udvarán a bronz „Játszózó gidák”, Győrött a várfalon, Győr 1599-ban történt visszafoglalásának emlékét hirdető Pálffy Miklós szobor, a Budai Vár homlokzatán a „Táncosnő” kőszobra, Százhalombattán, az új városrészben, az „Anyja gyermekével” megkapó szépségű szobra. Még soká folytathatnám a felsorolást *Ady Endre* szobrától *József Attila* nagyatádi szobraig.

Stöckert művészi munkáját mindenkor, a legbensőbb meggyőződés vezérli. Ez az az iránytű, amely távol tartja őt mindennemű keresettségtől, önámítástól, rámutat arra az anyagra és kifejezési formára, amely a művészen felgyulladt képet a legtökéletesebben tudja kivetíteni, legyen az az „*Aeszkulápiosz*” vagy a „*Táncosnő*” görög-római ²⁷⁴szellemű szobra vagy „*Jézus születése*” nemes gótikát idéző, fából faragott jelenete vagy a modern bronzszobrai feszítő erő.

Stöckert, a szobrász, az egykor eleven fából szabadítja ki művészi lelke erejével a beléje zárt gondolatot, *Szarka Árpád*, a festőművész, vászonra vagy papírra rögzíti – nem a földi valóságot, hanem annak „égi mását.” A művész belelégi a világot, hogy újra kilélegezhesse” – írta Ottó Weininger. Ezt teszi Szarka is.

Nem „lefestő”, hanem festő.

Szarka Árpád Brailában született 1915-ben, de kora gyermekkorától itt él Sopronban, itt járt iskolába, itt került tanárának, *Soproni Horváth Józsefnek*, a későbbi Munkácsy-díjas festőnek és az egyetemes festészetnek vonzásába. A Képzőművészeti Főiskolát 1938-ban végezte el *Rudnay Gyula* osztályán, de már 1935-ben sikerrel szerepelt a Soproni Képzőművészeti Kör tárlatán. Művészi fejlődését közel tíz esztendőre megszakította a második világháború, a hadifogság és egy ott elszenvedett súlyos baleset évekig tartó gyógyítása. Ezért csak az ötvenes évek végén válhatott újra tevékeny tagjává a Soproni Képzőművészeti Körnek és lehetett a Kör tárlatainak állandó résztvevője. Azóta számos tárlaton szerepelt másutt is, így Győrben, Mosonmagyaróvárott, Dunaújvárosban, 1972-ben pedig önálló kiállítása volt Tokajban. Képei sok magánlakásban, a soproni tanácsházán és szerte az országban találhatóak. Jelenleg a Soproni Széchenyi István Gimnázium és Szakiskola tanára.

Szarka elsősorban tájképfestő. A tájon belül a víz, rajta a csónak, fölötte felhőkárpit, körülötte a nád és a fűzek titokzatos világa gyűjtja fel leggyakrabban képzeletét, de éppolyan művészi erővel, dús és lélegző színekkel festi a falusi utcát, a soproni udvarokat, és az öreg házakat.

„Minden táj egy-egy lelkiállapot” – írta Frédéric Amiel. Ezeket a lelkiállapotokat képpé tömöríteni, ez a festőnek, a tájképfestőnek feladata. Szarka kedvelt technikája ugyanaz, amely már mesterének, Soproni Horváth Józsefnek is kedveltje volt – az akvarell, a lírikus lelkületű festők technikája. Ebben az üde, lélegző technikában alkotott művek sorban kelnek felfokozott életre a „*Rákpatak Brennbergben*”, az „*Alkony a vitorláskikötőben*”, a „*Faluvége kánikulában*” vagy az „*Őszi csendélet*” című képeiben. Őket olajképek váltják fel, mint a „*Falak és tetők*”, az „*Üdülőhelyen*”, „*Fertőrákosi részlet*”, vagy az ábrázolt modellek lelkiségét sugárzó portrék, szén- és rőtli-rajzok.

Művei, éppúgy, mint Stöckert szobrai, nem szorulnak tolmácsra, magyarázatra. Maguktól beszélnek, nem rébuszok. Egy világ jobban mondva: egy művészi világszemlélet – választja el őket a mindent túllicítálni akaró „művészeti irányzatok” ama produktumaitól, melyek szemlélésénél *Áprily Lajos* sorai ötlenek fel:

Költők, csodálom halandzsáitok,
de nem értem. S másoknak is titok.

A halandzsaköltőknek a képzőművészetek terén is akadnak rokonaik: halandzsafestők és halandzsaszobrászok, az „épater le bourgeois”, a polgárok meghökkentésére törekvő végletesek. Szarka távol áll ezektől, hiszen ő ugyanaz a szellem, mint Soproni Horváth József, akiről *Sebestyén Ferenc* megemlékezésében azt írta: „A bensőséges érzés művésze. Hűség a festészet ama eszményeihez, melyeket a rohanó kor lázas keresése az új és a legújabb kifejezési mód után túlhaladottnak, konzervatívnak bélyegez.”

Igen – konzervatívnak! De ez a fogalom magába zárja a konzerválás, a tartósítás, a maradandóság fogalmát is.

275A meglátottnak vagy megálmodottnak átélése és újjászülése, a mű kimeríthetlensége és közérthetősége emeli művészi alkotás rangjára a festő és a szobrász munkáját.

Stöckert Károly és Szarka Árpád műveire a műalkotás eme jellemzői érvényesek. Ezzel a tudattal szemléljük és szeressük az itt kiállított eddigi életművet, melynek további gazdag folytatását kívánjuk.

A kiállítást ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Szabó Jenő: Gondolatok Szarka Árpád és Soproni Stöckert Károly kiállításáról

Szabó Jenő: Gondolatok Szarka Árpád és Soproni Stöckert Károly kiállításáról

Ha Szarka Árpád és Soproni Stöckert Károly kiállításáról leírom néhány gondolatomat, ezzel egyáltalán még megkísérelni sem akarom művészetük elemzését. Erre a közös kiállításuk legfeljebb alkalom volna, de nem alap. Inkább azt szeretném, ha a két művész néhány emberi vonatkozását meg tudnám mutatni úgy, ahogyan őket a soproni ember látja.

A soproni Festőterem falán Szarka Árpádnak negyvenhat képe sorakozik a látogató elé. A képeket kiválasztó rendezési elv bizonyosan nem életművet akart visszatekintően elének állítani, hiszen a művész korai életszakaszának művei teljesen hiányoznak, a kiállítás képei szinte kizáróan az utóbbi évek termése. Mindez akkor is szembetűnne, ha nem árulnák el a képek évszámai, megmutatják ezt az érett művészre valló kiegyensúlyozott színek és a biztos festésmód érezhető lendülete, utóbbi főképpen a huszonhét akvarellen. Az akvarellek és a kiállítás tizenhét olajképe Szarka Árpádot tájfestőnek mutatnák, a bensőséges táj, a „paysage intimé” festőjének. Hogy nem kizáróan az, azt egy leheletes pasztell, a „Feleségem”, egy finom szénrajz, a „Leányfej” és egy gyakorlott kézzel felvázolt rőtli, az „Akt-tanulmány” bizonyítja. A „Feleségem” című pasztell, ha nem is Szarka Árpád életművének, de jelen kiállításának bizonyosan egyik legsikerültebb képe, a művész és a férfi tartózkodóan szemérmes, egyszerűségében szép képvallomása élete társáról. Ez a képe azonban azt is mutatja, hogy Szarka Árpádnak van tehetsége a portréhoz is és csak sajnálhatjuk, hogy az ilyen tárgyú műveiből – mert van belőlük – nem láthatunk többet.

De hiányolom a kiállításról grafikáit is s azok közül is főleg karikatúráit. Bizonyosan nem vagyok egyedül a soproniak között, akik még jól emlékeznek a Kisalföldben megjelent rajzaira, amelyek csípős, igen találó humorukkal mindig valamilyen visszasságot vettek célba. Hirtelenében idézem közülük azt, amelyen napokig derült az egész megye. A szénmizériás időkben jelent meg, amikor a kőszénben sokszor több volt a kő, mint a szén. A rajzon a Tüzép telepének bejáratában megjelenő tűzoltót azzal küldi el az őr, hogy semmi szükség rá, hiszen a telepen nincs gyúlékony anyag ... Bizonyosan tudom, hogy érdeklődésre tarthatnának számot Szarka Árpád vázlatkönyvének ama lapjai is, amelyeken ismert soproniakat, írókat, művészeket örökített meg, ha nem is mindig előnyös karakterisztikumaik hangsúlyozásával. Azért is jó lett volna, ha ezekből a grafikákból egy kis válogatás kerül a Festőterem falára, mert aláhúzta volna Szarka Árpád egyéniségének legjellegzetesebb vonását, kedélyének őszinte derűjét.

Mindezek ellenére sem szabad azonban Szarka Árpádot grafikusként beskatulyázni, ez ellen ő maga tiltakoznék a legjobban. Nem grafikus ő még akkor sem, ha kiállított képeinek túlnyomó része akvarell. Ő ugyanis abban az évtizedek óta eldőlni nem tudó vitában, festés vagy grafika-e az akvarell, s amelyben Európa művészei és művészettörténészei valósággal két táborra szakadtak, az Alpoktól délre az akvarell festéslényegűsége, északra pedig rajzszerűsége mellett törve lándzsát – a déliek oldalán áll, mert meggyőződése, hogy az akvarell: festés, a művész „bátor 276próbálkozása”, amely feltétlenül biztos tudást igényel, nem enged bizonytalankodást, tétovázást, többszörös átfestést, mint a türelmes, színt színnel takaró

olaj.

Mindebből persze nem szabad arra következtetni, mintha az olajjal való festés könnyebb volna az akvarellnél. Szarka Árpád éppen az ellenkezőjét állítja. Bár igaz az, hogy az olaj inkább enged meg töprengést, javítgatást, de a túl sok próbálgatással, változtatással megkínzott vászon el is veszti frissességét. Csak igényes művészek olajképein nem látszik meg a műteremben folytatott küzdelem fáradtsága. Szarka Árpád „Késő délután” és „Reggeli fények”, de még egy sor más olajképének üde frissége mögött hiába keresem a művész küzdelmét eszközeivel, anyagával, témájával, azt ő megtartotta magának, nézőjének csak az eredményt nyújtja.

Szarka Árpádot a festésre a vizuális emóció készíti. A látvány és festői rögzítése közötti cselekvésfolyamat számára intuitív. A reá ható impressziót igyekszik minél gyorsabban rögzíteni, mert nagyon sokszor döntő az első hatás, annak nem szabad elhalványodnia. Ezért a képet legtöbbször egyetlen nekifutással festi meg, akár olaj, akár akvarell. A „Szélcsend”-et, egyik legnagyobb méretű vásznát is egyetlen munkamenetben készítette el. Ezzel a módszerrel kapja meg a kép minden részlete az éppen szükséges hangsúlyt, s így marad meg a látvány egysége a kép egységében. Hogy hányszor kell „nekifutnia” és abban a bizonyos „egy munkamenetben” hányszor torpan meg ecsetje, hányszor kell javítania, arról a képnek mit sem szabad elárulnia. Nem könnyű a festő művészete. Lendület és megfontolás, hajsza és gondosság ellentéteiben alkot – és hányszor nem kapja meg azt, amit a tárlat látogatói összegyűjtve látnak: a sikerült alkotás kielégítő örömét.

Sok vall arra, hogy Szarka Árpádban vannak impresszionista vonások. Ezt azonban ő maga nem ismeri el, már csak azért sem, mert szerinte a magyarok nem is tudnak impresszionisták lenni, túl vaskosak, erőteljesek, hogysen vászonra tudnák tenni a nagy franciák, Manet, Monet, Degas kifinomult, légies lebegését.

A művésznek ezt a megállapítását viszont kiállításának nem is egy képe cáfolja meg. Azok, amelyeken a valőrök biztos megválasztásával nagyon mély távlatokat tud velünk elhítenni (példaképpen csak a „Sétány” című képét említem). De cáfolata „Feleségem” című pasztellje is. Erről a képeről szinte teljesen hiányzik a rajz vonala és a test szobrászi formája. Mindezek pedig az impresszionista festés stílusjegyei.

Szarka Árpádot a festés útján Soproni Horváth József indította el, a budapesti Képzőművészeti Főiskolán pedig – nem éppen szerencsésen – Rudnay Gyula tanítványa lett. Horváth József az akvarell egymás mellé tett színfoltjait szinte elképzelhetetlen virtuozitással mossa össze, egymásba olvadó színei valószínűtlen sejtelmességgel alakulnak képpé. Rudnay Gyulát a nehéz, súlyos színek, a feketék és fehérek kiáltó ellentéte jellemzi. Szarka Árpádhoz első mesterének, Soproni Horváth Józsefnek festésmódja, festői látása, életszemlélete állt közelebb. Bár Rudnay Gyulát ma is igazi nagy művésznek tartja, akitől nagyon sokat tanult s akire még ma is hálás emlékezettel gondol, de nem csupán színeivel, hanem elégikus, múltat idéző képeivel sem tud együtt érezni, ő más egyéniség, más kedélyű ember – mégis nehezen szabadult fel hatása alól. Az segítette hozzá, hogy rákapott a pasztellre, s az nem bírja meg a nehéz, súlyos színeket.

Mindezek ellenére azonban úgy érzem, hogy Szarka Árpád még ma sem vetkezte le véglegesen Rudnay Gyula hatását. Szinte jelképesnek látom, ha akvarelljeinek némely helyén egy sejtelmes finomsággal elmosott szín közepébe egy keményebb másik vág bele, mintha még most is a második mester hatása vívódna az elsővel. Persze ez csupán feltételezés, a művészt az évek során számtalan hatás éri. A hatások nehezen jutnak szintézisbe, s ha eljutottak, újabbak kavargják fel: a művész sohasem alkot gondtalanul, önmagával elégedetten. A vérbeli festő folytonos elégedetlenségével keresi önmaga útját.

Szarka Árpádot évtizedekkel ezelőtt sokszor megrótták festőkollégák, barátok, kritikusok azért, hogy képein túl sok a zöld, hogy olyan „spenótosan” fest. Azóta persze bizonyosan van benne a zöld iránt gátlás, tudatosan kerüli halmozását, de [277](#) véglegesen nem tudott megszabadulni a szín misztikus vonzásától. Csak gondoljunk a „Rák patak” zöld lombokon átszűrődő zöld fényeire, a „Késő délután” vízben újrászülető zöldjeire, vagy a „Békanyál” bársonyosan lágyzöld víztől a lombok keményebb zöldjéig terjedő zöldek színskálájára. Szinte megszámlálhatatlan, hányféle zöld van ezeken a képeken.

Amikor a zsűrizők válogatták képeit és ő némelyiket visszavette a kiválogatottak közül azzal, hogy túl sok lesz a zöld, az egyik zsűritag rácsodálkozott: miért volna az baj? Sőt éppen az volna hallatlanul érdekes, ha egy „zöld” kiállítást válogathatnánk össze a Szarka-képekből.

Pszichológusok megállapítása szerint a zöld nemcsak szemet, hanem kedélyt is nyugtat, ezért olyan gyakori a munkatermekben. A neves soproni festő, Ágoston Ernő már évtizedekkel ezelőtt rájött erre, már akkor mondogatta, hogy műtermében kifáradva rendszeresen az erdőbe jár ki „zöldet” nézni és ez kedélyét is felüdíti. Ezért hiszem, hogy Szarka Árpád derűje és zöldekhez való vonzódása között bizonyosan van kapcsolat.

A kiállítás vendégkönyvének egyik helyén ez olvasható: „A közelmúlt legszebb kiállítását láttuk. Értéke, hogy minden magyarázat nélkül érthető, az egyszerű emberek és széles néprétegek fognak még sokáig gyönyörködni a két művész alkotásaiban”. Egy másik lapon: „Jól éreztem magamat ezen a tárlaton. Ez ma nem is olyan kis dolog!”

A bejegyzések arra céloznak, hogy Szarka Árpád nem utánoz divatos mai áramlatokat, hanem hagyományos stílusban fest s ezért őt egyes kritikusok nem tartják modernnek.

Bizonyos, hogy Szarka Árpád nem akar fejből burjánzó almafaággal, profilból kikandikáló szempárral (ez éppenséggel nem új, mert már Olaf Gulbransson is említi rajzos önéletrajzában, hogy első rajzainak egyike két szemű profilkép volt) vagy az abszurd, az absztrakt, a valóságon kívüli, esetleg felüli megfestésével meghökkenteni. Teljességgel hiányzik belőle a mai modernnek túlzott öntudata, lármás nagyképűsége, handabandázó nyüzsgése. Évtizedek óta ismerem és valahogy mindig úgy látom őt, amint szerényen, csendesen ott áll a kép szélén, kis mosollyal mutatva arra, amit láttatni akar és ettől valahogyan az is mosolyog, amit mutat.

Egyszerűen nem igaz az, amit sajátmagáról állít, hogy tudniillik csak az értékes látvány átadása festésének célja. Ha így volna, akkor csak azt festené meg, amit lát, de ő többet visz vásznaira, rajzlapjaira: azt is, amit érez. Ettől mosolyognak képei.

Hartmuth von Hentig „Kunst als Ärgernis” (Merkur, 1974/311. szám, Ernst Klett Verlag, Stuttgart) című tanulmányában a művészeti nevelés csődjéről ír, nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy eljöhön az idő, amikor az iskolákban megszüntetik majd a művészet oktatását, hiszen racionális haszna úgyszemint mutatható ki. A művészet oktatását majd esetleg „vizuális kommunikáció” címmel egy másik tantárgy helyettesíti.

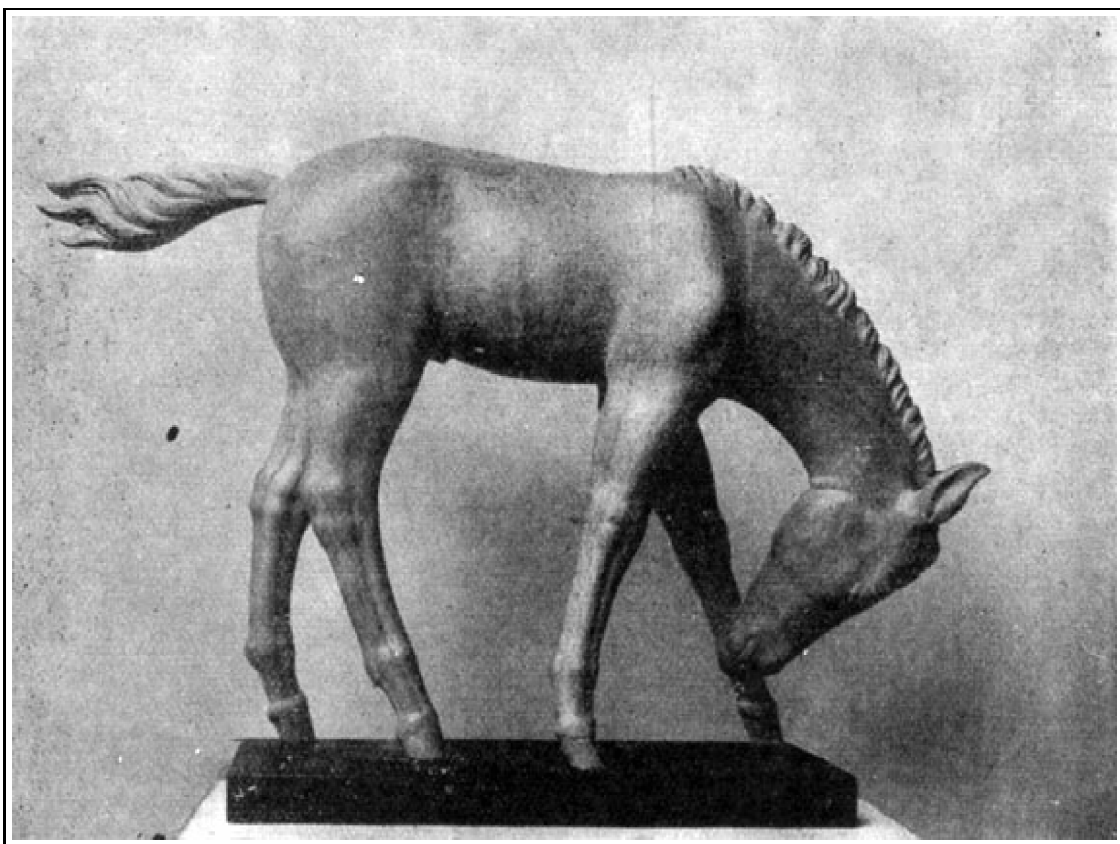
Ha a Festőterem tavaszi napfényben zibongó fiatal tárlatlátogatóinak csoportjait nézem, nem tudom osztani Hentig borúlátását. Inkább Garaudy gondolata jut eszembe, aki a műalkotás szellemi tökéletességéhez az értékelő-értelmező embert is hozzátartozónak véli, szerinte a műalkotás az őt befogadó ember értelmezésével, értékelésével válik teljessé.

A fiatalok egyike távozás előtt ír a vendégkönyvbe. Ezt írta: „A tanár úr derűt, biztonságot sugárzó

egyénisége, amely minket is nyugodt, derűs életszemléletre tanított, képein is megnyilatkozik”. A fiatalember nem írta oda a nevét, a hízelgésnek még a látszatát is kerülni akarta.

Nem tudom, hány korosztályt oktatót Szarka Árpád rajzra, a szép megismerésére, a művészet befogadására, de gondolom, az éveket akár évtizedekkel is mérhetjük. A névtelen tanítványnak a kiállítás hatását tükröző spontán sorai Szarka Árpád művészetpedagógiájának legszebb igazolása. Nálunk bizonyosan nincs ok Hentig borúlátására.

278 Mint már évszázadok óta, a művészet ma is vajúdik. Formáit szétrombolják, sőt néha még létezését is kétségbevonják, mindez azonban legtöbbször csak azt eredményezi, hogy az irányzatok szaporodnak meg egygel-kettővel. Hentig már említett tanulmányában így kategorizálja őket: a modernnek, akiket senki sem ért meg, a pop-art, amelynek alkotásai hétköznapiak, megvásárolhatók, mindenki számára hozzáférhetőek, egyszerű piaci áruk, az anti-művészet, amely tudatosan utasít el mindenféle meghatározási kísérletet és az elkötelezett művészet, amely leplezetlenül követ politikai célokat.



Soproni Stöckert Károly: Kiscsikó (1968). A művész tulajdonában (42 cm magas, körtefából)

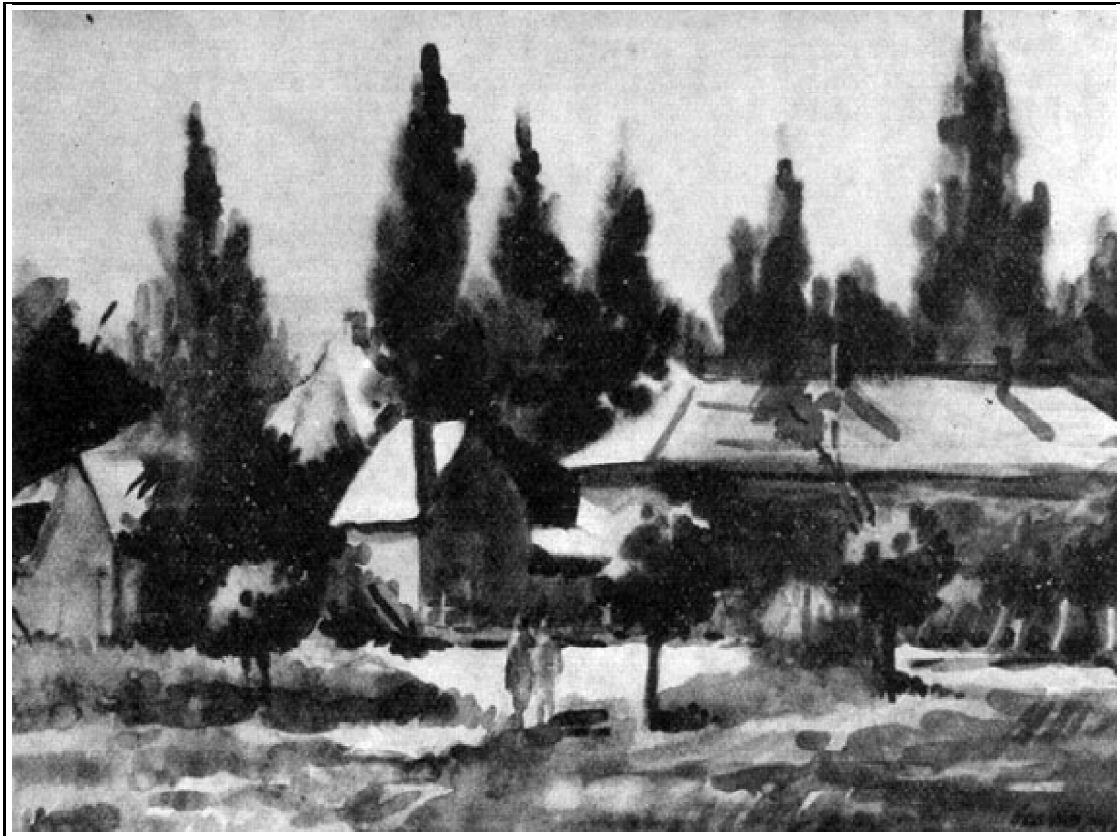
Vallatom Szarka Árpádot, ő melyikbe sorolná be magát. Nem gondolkodik, kapásból válaszol, látszik, hogy ezt már régen tisztázta magában: „Minden alkotás tiszteletre méltó, ha belső meggyőződésből fakad”. Az igazi, a művészi alkotás első és nélkülözhetetlen feltétele az őszinteség és becsületesség. Divatos áramlatok, irányzatok meggyőződés nélkül való követése éppen ebbe az alapfeltételbe ütközik s azért az ilyen előbb-utóbb lelepleződik, viszont az őszinte, a becsületes alkotás végül is megtalálja helyét a

nyilvánosság előtt.

Példaképpen a kiállítási katalógus címlapján is szereplő „Őszi csendélet”-ét említi. Ezt a képét két vagy három tárlatról is kizsűrítették, mert akkor éppen egy olyan irányzat járta, amelybe az „Őszi csendélet” nem volt besorolható, noha nála jóval kisebb kvalitású képeket elfogadtak. Aztán akadt egyszer egy hozzáértő, akinek még gerince is volt, aki meglátta a képen a látásélmény őszinteségét, a látott szépség megláttatására való becsületes törekvést, s a kép végre nyilvánosság elé kerülhetett. A tárlatlátogatóknak tetszett, ma a Tanácsházán függ, a város vette meg.

279Ha egy-egy Szarka Árpád-kép igazi hatását sokszor csak a terem másik végéből veszi észre a szemlélő, Soproni Stöckert Károly kis méretű szobrai arra készítetik, hogy intim közelségbe, bizalmas négy szemköztiiségbe kerüljön velük, mert csak akkor árulják el a részleteket, a mozdulat, a kifejezés kicsinységében is teljes szépségét.

Soproni Stöckert Károlyt nem ismerik annyira Sopronban, mint Szarka Árpádot, ennek oka nemcsak az, hogy az előbbi évek óta távol van Soprontól, része van benne a művészeti ágnak is, amelyben dolgozik. Szobrai szerte az ország terein, utcáin állanak, Sopronban csak a Ruhagyár udvarán van alkotása, a „Delfines fiú” és a kurucdombi templomban két fafaragása (az egyik asszisi Szent Ferenc), utóbbiak ifjúkori munkái, s ha portrészobrai között fel is tűnik egy-egy soproni fej, mint Becht Rezsőé, kiállított műveinek javarésze nem tárgyak, hanem inkább alkotójuk személye révén kapcsolódik a városhoz, tehát a viszony természetesen nem olyan szoros, mint a Szarka Árpádhoz fűződő, akinek képein minduntalan közös ismerős tűnik fel: egy-egy soproni ház, utca- vagy tájrészlet.



Szarka Árpád: Faluvége kánikulában

A néző adózó tisztelettel áll meg a Budapesten is hűséges soproninak megmaradt, országosan ismert alkotó művei előtt. Sopron városának egykori ösztöndíjasa, egy az évszázadok fiataljainak sorából, akit a város, a soproni polgár haladó gondolkodása tudáshoz, tökéletesedéshez segített, és aki ezt egész élete során adósságnak érzi, amellyel szülővárosának tartozik és ezért állítja oda szobrait a patrónus város elé, amelynek polgára már eleve feltámadt rokonszenvvel veszi őket élménybirtokába. Soproni Stöckert Károly még ma sem halványuló hálával beszél a város akkori vezetőségének, Thurner Mihálynak, Heimler Károlynak valóságos atyai gondoskodásáról, amellyel művészi útját egyengették.

280Bár első látszatra úgy tűnik, nem szerencsés a két kiállító műveinek, a halvány akvarelleknek és erőteljes szobroknak, nagy vásznaknak és kis alakoknak párosítása a kiállítás mégis egységes hatást kelt, azzá teszi főképpen a két művész alkotói rokonsága. Soproni Stöckert Károly is őszinte, becsületes művész, aki nem tud és nem is akar idegen irányzatok álarcában „korszerűsködni”. Művészi hitvallása, hogy csak eszközei maradéktalan birtokában fogjon a művész az alkotáshoz s ez szakadatlan, egész életét végigkísérő kemény munkát jelent. Soproni Stöckert Károly számára ez már igen korán, az apai fafaragóműhelyben kezdődött, amelynek a nagy létszámú családot kellett eltartania s a nincstelenség már a serdülő gyermek kezébe kényszerítette a vésőt. Az asztalosok részére sorozatban készített bútorfaragványokon megtanulta a fafaragás elemeit, olyan jól, hogy a müncheni faszobrász iskola tanára alig akarta egy félév után elengedni, amikor tudása szélesítésére átiratkozott az Állami Iparművészeti Iskolába, ahová eredetileg is készülődött Sopronból.

Felfedeztetését is egy fiatalkori fafaragványának köszönheti, amelyen a Trianon utáni ország nyomorúságát ábrázolta jelképes alakokkal. Általában a fafaragás végigkísérte egész pályáját. A fafaragás azonban konzervatív műfaj, ott, ahol még napjainkban is erősen dívik, Bajorországban és Tirolban, túlnyomórészt még jelenleg is vallásos tárgyú, s legjobb művelőinek alkotásain még ma is a gótika stílusjegyei fedezhetők fel. Mindez azért jegyzendő meg, mert Soproni Stöckert Károly művészetében is hiányolta egy-két kötődzködő kritikus az új út keresését, annak ellenére, hogy ő sem problémátlan, elégedett alkotó, az ő keresése azonban belső, minden új alkotással újból feltámadó és megoldandó és ennek ellenére is csak beható szemlélet árulja el, mennyi próbálkozás, töprengés, alkotói gond van a sima formák, a szinte eszköztelenné egyszerűsített előadásmód mögött. Ha a művész a tömegekhez akar szólni, akkor szépen és érthetően keli beszélnie, mondja. Ezt kérte tőle Százhalombatta városi tanácsa is, ahová legújabb, „Anyá, gyermekével” című szobra kerül: olyan szobrot alkosson, amelyet jóérzéssel nézhetnek még a leendő kismamák is.

Soproni Stöckert Károly fejlődésének útja folyamatosabb, egyenletesebb, mint kiállító festő-társáé. Ő a müncheni Állami Iparművészeti Iskola elvégzése után a budapesti Képzőművészeti Főiskolára került. A felvételi vizsgán mintázott leányfeje láttán Sidló Ferenc még a vizsga befejezése előtt, megelőzve a hivatalos eredményhirdetést, jelezte, hogy szívesen látná osztályán. Az így kezdődött kapcsolat igen gyümölcsöző volt Soproni Stöckert Károly számára, s ha tanítvány lényegében nem tért le mestere útjáról, jó úton járt, mert így jutott el a budai vár homlokzatán a „Táncosnő” majdnem lepeltelen, a táncba lendülő női test nemes formáit oly gyöngéden feltáró művéig.

Ha Soproni Stöckert Károlynak szülővárosában olyan kevés alkotása van. ebben nem ő a hibás. Évtizedek óta üresen áll a Lenin körúton a várost fenntartó polgár és az azt védő katona tervezett szobrának alapjata. Ha forgalmi megfontolások nem is engedik meg, hogy a szobrokat oda állítsák fel, gondolatukat nem volna szabad elvetni. Milyen szép volna, ha a város hűséges fia faraghatná meg éppen a hetedik centenáriumra a Villa Lwer, a Lövér falu kemény határvédőjét, akit a királyi parancs kényszerített be a város falai közé, polgár-katonának. Molnár Gyula a negyvenes években már egyszer megmintázta a nyilazó lövér szobrát a Lövér-szálló elé, de az a háború forgatagában eltűnt. Soproni Stöckert Károly révén ihletett alkotó kezéből születhetne meg ismét. Az Egészségügyi Szakiskola udvarának kietlenségét is művészien oldaná fel az „Aesculapios”-a vagy akár „Hygiene”-je. És még hány szobrának lenne helye a városban, ha egyszer már arra is gondolnánk, hogy a jövő század sopronijára ne csupán lakótömböket hagyjunk!

A művészetben erős kollektív szervező erő rejtőzik. A történelem közelmúltjának sorozatos rengései alapjában rázták meg a várost. Az évszázadok során kialakult várostudat, a soproni polgár büszkesége városára ma már szinte csak elszórt nyomokban található meg.

281Ezért örültem annak, hogy a kiállítás vendégkönyvében ilyen mondatokkal találkoztam: „Büszkék vagyunk a két soproni művészre”, „Büszkék vagyunk arra, hogy a két művész soproni”.

Úgy érzem, hogy ez a büszkeség a megújuló kollektív soproni öntudat jele.

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Munkásmozgalomtörténeti lexikon.

Munkásmozgalomtörténeti lexikon. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1972, 638 lap

A Párttörténeti Intézetben folyó kutatás egyik leghasznosabb eredménye ez a lexikon, amely nagy számú szerző és lektor, 7 tagú szerkesztő bizottság (vezetője: Vass Henrik) több éves munkájának eredménye.

Az 1948-ban alapított Párttörténeti (Munkásmozgalmi) Intézet az elmúlt negyedszázad alatt az intézményes munkásmozgalmi kutatások hazai bázisává fejlődött Kiemelkedő kiadványok sokaságát publikálta (pl. válogatott munkásmozgalom-történeti dokumentumok 14 kötetben, 3 kötetes párttörténeti kézikönyv) és eredményesen segítette a helyi munkásmozgalom történetének kutatóit. (Az Intézet 25 éves tevékenységéről elemző áttekintés olvasható: Párttörténeti Közlemények, 1973. 3. szám. 3–18.)

Ez a nemzetközileg is ritkaságnak számító népszerű-tudományos kiadvány a hazai és egyetemes munkásmozgalom 130 éves fejlődését ismerteti enciklopédikus tömörséggel. A szócikkek száma 3200 felett van. Ebből 1750 nemzetközi, 1100 magyar, 350 elméleti-történelmi tárgyú – 1970 végével lezárt – ismeretanyagot nyújt.

Megelégedéssel olvashatjuk a lexikonban a soproni (városi és megyei) vonatkozású címszavakat: több helyen az új adatok olvasásának örömeivel, egy-két helyen viszont hiányérzettel. Említsünk néhány konkrét példát! Bors László (74. p.) életútjának soproni szakaszából hiányzik a „Soproni Tükör” című kommunista lap szerkesztésének említése. Helytörténetírásunk tisztázta már, hogy Borsnak az említett lapban több értékes és politikailag is érettnek mondható írása jelent meg a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása előtti hetekben. Gergely Sándor (176. p.) kommunista író Sopronkeresztúron, 1896-ban született. Irlinger Antal (213. p.) a szocialista munkásmozgalom korai szakaszának úttörője 1842-ben Sopronban született. Szülei soproni németek voltak, itt járt iskolába és tanulta ki a betűszedést. Irlinger 1869-ben az Általános Munkásegylet alelnöke, 1871–72-ben a „hütlenségi per” fővádlottja, a hazai szocialista munkássajtó (magyar és német nyelvű) vezető egyénisége. Tartalmas szócikkek ismertetik Kellner Sándor (252. p.) és Pataki Ferenc (458. p.) életútját.

Hiányoznak a lexikonból az Entzbruder Dezső, Salzberger Sándor, Knapp Gábor és Ferenczi János tevékenységét ismertető szócikkek. Különösen a két utóbbi név kihagyása kifogásolható, hiszen Knapp és Ferenczi munkásmozgalmi vezetői tevékenysége időben tartós, hatásában maradandó volt; tagjai voltak országos vezetőszerveknek is. Ugyanez vonatkozik Bajcsy-Zsilinszky Endrére, aki élete végén nemcsak közel került a munkásmozgalomhoz, hanem az antifasiszta forradalmi mozgalom vezéregyénisége lett 1944 végén.

Bizonyára sokat forgatott kézikönyve, segítőtársa lesz ez a lexikon mindazoknak, akik helytörténeti kutatással, ismeretterjesztéssel, oktatással foglalkoznak. Kívánatos, hogy az esetleges újabb kiadásnál

bibliográfiai adatokkal és illusztrációkkal gazdagodjék az egyes szócikkek anyaga.

Papp István

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője; Bökönyi Sándor: A temető állatcsontanyagának vizsgálata.

**282 Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője;
Bökönyi Sándor: A temető állatcsontanyagának vizsgálata.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 7–116, 117–130 lap + 37 ábra + 36 tábla + 6
ábra**

A munka a „Fontes Archaeologici Hungariae” sorozat köteteként jelent meg. A sorozat kötetei olyan újkeletű magyarországi ásatásokkal foglalkoznak, amelyek további kutatás tárgyául szolgálhatnak, s beszámolnak egy-egy konkrét leletanyagról.

E kötet a Sopronkőhida és Tómalom közötti un. Teich-dűlőben talált IX. századi temető és telep anyagát közli. (A temető első tizenegy sírját Szőke Béla 1951-ben már feltárta és az akkori ásatásról a Soproni Szemlében beszámolt (IX. századi sírok Sopronkőhidán SSz. 1955, (3–4. sz.) 55–68.). A temető feltárása 1956–60 között folyamatosan haladt, összesen 145 sírt tártak fel. A munka bevezetőjében Török Gyula a Szőke Béla által feltárt sírok anyagát is közli.

A kötet első fejezete a tervszerűen feltárt sírok leírása. A következő fejezetben közli a szerző a leletanyaggal kapcsolatos megfigyeléseit. A temető három nagycsaládi egységet zár magába és három generáción keresztül tartó folyamatos temetkezést tükröz. A halottakat ácsolt, szög nélküli koporsókban temették el. Különösen figyelmet érdemelnek azok a sírok, ahol a koporsóra szarvasmarha (egy esetben juh) koponyáját helyezték. A szarvasmarha „maszk” az egykori pogány emberek hitéletében nagy szerepet játszhatott, sőt a sopronkőhidai temető tanúsága szerint a halotti kultuszban, a túlvilági „életbe” való indításnál is megtartotta jelentős szerepét. A koporsókra helyezett állatmaszkkal a túlvilágra akarhatták biztosítani az állatos segítségét. Eddig egyetlen korabeli temetőből sem kerültek elő ilyen nagy számban ilyen „állatmaszkos” sírok, mint Sopronkőhida temetőjéből.

A leletanyagban jelentős a kerámia. Az edénytípusok a IX. századi Nyugat-Pannónia fazekasainak kézi korongon készített munkái. Az előkerült leletek rávilágítanak a kor fegyvereire, a nők és férfiak felszerelési tárgyaira és eszközeire. Külön figyelmet érdemel egy szarvasagancsból készített háromágú „sótartó”, amely egy „lándzsás harcos” – valószínűleg nagycsaládfő – sírjából került elő. A tárgyon a vegyvizsgálat már nem tudta a só nyomát kimutatni, de a belső felület elváltozása a szerző szerint a sótól van, ezért a tárgyat sótartónak nevezi. A sótartó stilizált életfát ábrázol, amely felé szarvasmarha-maszkbba bújtatott táltos lovak fordulnak. A külföldi leletekre hivatkozva a szerző feltételezi, hogy „gazdagabb vagy gondosabb temetést érdemlő férfiak és jelentősebb telepen, városban, várban lakott előkelőbbek egy részének halotti felszereléséhez tartozott a díszes sótartó-tok.” „A sopronkőhidai sótartóval temetett férfi vezetője, talán pogány papja, »sámánja« lehetett kis közösségének.”

A leletanyag alapján Török Gyula megállapítja, hogy a temetőbe a frankok szolgálatába szegődött népesség temetkezett, akiknek a felszerelése megegyezik a frankok keleti határa mentén használt felszereléssel, de

kimutathatók rajta az avar hagyományok és avar kapcsolatok is.

Az utolsó fejezetben a szerző összefoglalja eredményeit és tapasztalatait. Megállapítja, hogy a temetőbe való temetkezés a IX. században történt, amíg a honfoglaló magyarság el nem foglalta a szóban forgó területet. Bebizonyítja, hogy a temetkezők utódait a honfoglaló magyarság szorította ki a mai Ausztria területére. A sírokból előkerült fegyverek a frank–bajor főhatóságot, az ékszerek a karantán-szláv vidékkel tartott kapcsolatot, a szarvasmarha-maszkos koporsók pedig az avar etnikum jelenlétét bizonyítják.

A temető embertani vizsgálatát Nemeskéri János végzi. Már most megállapítható, hogy a IX. században két különböző koponyatípusú nagycsalád került össze Sopronköhidán, s itt három nagycsaláddá tagolódva népesítették be a temetőt.

283A kötet második részében Bakonyi Sándor írja le a temető állatsontanyagának vizsgálata során szerzett megfigyeléseit. A temető 51 sírjából kerültek elő állatsontok, ezek négy háziállatot képviselnek: szarvasmarha, juh, sertés, tyúk. Szerinte a juh és a szarvasmarha agykoponya-részletek nem tekinthetők ételmaradéknak, hanem – Török Gyula véleményét igazolva – kultikus funkcióval bírhattak. Ugyanilyen funkciójuk lehetett az egyes sírokba egészben elhelyezett tyúkoknak is. A szarvasmarha-koponyarészletek rövid szarvú, primitív marhától származnak (*Brachyceros*-csoport), a juh koponyarészlete ősi parlagi faj hímjétől származik. A tyúkok szintén kistestű, primitív fajtát képviselnek.

A kötet jelentős lépést jelent a IX. századi avar-magyar időszak kérdéseinek tisztázásában. Jelentőségét növeli, hogy segítségével az eddigieknél pontosabban meg lehet határozni a nagy avar temetők IX. századi korszakait, a X. századi magyar anyaggal összevetve világosabb képet ad az avar-magyar kontinuitás mértékéről.

A kötet – tekintettel a pogány hitvilág újabb tárgyi emlékeinek közlésére és néhány, az Árpád-korba is átnyúló kultikus szokásra (pl. kakas eltemetése) – az etnográfusok részéről is érdeklődésre tarthat számot.

A kötet értékét emelik a fényképek és a rajzok. Török Gyula tanulmányát angol nyelvű összefoglalás egészíti ki.

Viga Gyula

**1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / H. Takács Marianna:
Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI–XVII. század).**

**H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok (XVI–XVII. század).
Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970, 285 lap + 202 kép**

A könyv alcímében megadott időszak, pontosabban a mohácsi vész (1526) és a Rákóczi-szabadságharc leverése (1711) közti időszak művészettörténeti kutatásunkban – a szerző szerint – nem részesült jelentőségének megfelelő figyelemben. Vonatkozik ez különösen a középnemesség későreneszánsz vagy korabarokk stílusban épített vagy átépített udvarházaire, amelyeknek a szerző szerint a török időkben védelmi szerepük is volt. Építésük és korszerűsítésük, főleg a XVI. században szükségesség, száz évvel később már „kevénykedés”, azaz pompaszeretet, ahogy Bethlen Miklós önéletírásában (1708–1710) megállapítja. Könyvünk szerzője tanulságosan mutat rá arra, hogy a középnemességnek még a XVII.

században is engedélyre volt szüksége kőből épített udvarházak létesítésére, még inkább megerősítésére, holott a városi polgárság már a XV. században építhetett kőházakat. A szerző külön fejezeteket szentel a korabeli Felvidék, Erdély és Nyugat-Magyarország építészetének, elemzi e tájegységek stílusa közötti különbségeket, indokolja e különbségeket az építetők és az építők személyével is. Nyugat-Magyarországra a XVI. század 40-es éveitől a későreneszansz, azután az osztrák korabarrokk stílus lesz jellemző, de anakronizmusnak hat, ha az építőmesterek között burgenlandiakat (22. lap) is említ, hiszen ezek akkor ugyancsak nyugat-magyarországiak.

„A nyugat-magyarországi építkezések legbiztosabb és legbőségebb forrása mindmáig a Nádasdy család levéltára” – olvassuk a Nyugat-Magyarországról szóló fejezetben (146). A szerző ezt a forrást dicséretes módon ki is használja. Ha majd a Fraknón (ma: Forchtenstein) őrzött Esterházy-levéltár hozzáférhetővé válik, bizonyára a művészettörténet számára is számos adat kerül napvilágra. A Nyugat-Magyarországról szóló fejezetben az előbbi állításnak megfelelően a Nádasdyak sárvári várát, sopronkeresztúri (ma: Deutschkreutz) kastélyát, fertőszentmiklósi udvarházát, kapuvári várkastélyát, pápai várát, továbbá Kanizsa várát, Egervár várkastélyát, a devecseri kúriát, a lakompaki (ma: Lackenbach) és a kaboldi (ma: Kobersdorf), a köpcsényi (ma: Kittsee) és a lánzséri (ma: Landsee) kastélyt, a nagyhöflányi (ma: Grosshöflein) kúria építkezéséhez szolgáltat új levéltári adatokat. Ismerteti ugyancsak új levéltári adatok alapján a Batthyányak építkezéseit (Németújvár–Güssing, Dobrafalva–Dobersdorf, Bozsok, Körmend, Szarvaskend); a győri püspök szombathelyi várkastélyát, fertőrákosi kastélyát. Ezek az építkezések középkori alapokon folynak a XVI. és a XVII. században, tehát átépítéseknek tekintendők. Feltűnő, hogy ezek kivétel nélkül főúri építkezések. A kisebb nemesi családok építkezései közül csak a Vas megyei Mesteri kastélyát említi a szerző. „Egyébként azonban a kisebb nemesi családok udvarházépítkezéseiről a XVI. század második feléből nemigen van hírünk” – írja. Sopron vármegye esetében ez mindenesetre nem így van. A részleteket helytörténeti kutatásunknak kell majd még kidolgoznia, itt csupán néhány példára szorítkozunk. A mihályi kastély (ma iskola) Révay Péter (1568–1622) munkája szerint a Ládonyi családé volt: még ma is, az átépített épületben láthatók a gótikus részletek és éppen a szerző szerint is a reneszansz udvarházakra és kastélyokra jellemző sarokbástya (vö. Csatkai–Bercsenyi: Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956², 559; Mollay, Karl: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin 1439–1440. Wien, 1971, 87). Persze nem mindegyik középnemes vagy kisnemes családnak volt ilyen kastélya, kúriája. Ha a szerző használna volna például Házi Jenőnek „XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából” (Sopron, 1928) című forráskiadványát, máris újabb adatokat kaphatott volna, nem beszélve a soproni levéltár még kiadatlan anyagáról. 1585-ben például Joó Balázsnak Kiscenken lakó özvegye kéri a soproni tanácsot, hogy a városban a maga és fiai számára házat vehessen, „Mert noha Kys Czenken uagion ualamaÿ maiorochkam, mÿnd az által nem külömben tartom, mint ha ualahol magán egÿ mezősegen uolna, hol engem, chiak két uagy három emberis, mÿnd az keues erőtlen hazamnepeuel eggiöth, megh öllhetne és fozthatna” (I. h. 147). Tudunk építkező nemesekről is. 1561-ben Pinnyéről Zalay Péter özvegye Pinnyey Katalin kéri a soproni tanácsot, „adna kegelmeteok az kegelmetek erdeÿben wag’ tÿzen hatt zeker wezzeot az én hazam zyksegere” (a tanács 8 szekerre való engedélyezett. I. h. 30). 1583-ban pedig Lozsról Viczay György írja a soproni tanácsnak: „walamÿ hazakath kezthem epewthenÿ, fa nekwl kedig’h ighen ssewkelkedem, Merth arra walo erdeóm nynchen. Mynekokaerth kérem kegelmeteket mynt byzodalmas wraymat es zomzedÿmat hogj kegelmetek walamÿ hwz ssekerre walo gherendakal megh seghythenne” (I. h. 130). A Sopron vármegyei kis- és középnemesek jórésze ekkor tehát még fával építkezett.

A XVII. század közepéig épült vagy átépült udvarházak, kastélyok közül a szerző tárgyalja a marcaltői, a bozsoki, széchenykúti, pinkafői (ma: Pinkafeld) és a rakicsányi (magyarul: battyánfalvi) kastélyt, a rohonci

(ma: Rechnitz) és a fraknoi várkastélyt. A század 40-es éveiben a Bécshez közel eső területeken a királyi szolgálatban álló főnemesség szakít a reneszánsz művészet hagyományaival és „a nyugtalan, csapongó, pompa- és fényűzésszerető, mindent egy központi gondolatnak alárendelő barokk művészet felé fordult” (163. lap). A reneszánsz művészet pártolása főurainknál a XV–XVI. század fordulójától figyelhető meg. Sopronban ugyanebből az időből, 1510 tájáról való az első reneszánsz emlék (vö. Balogh Jolán: SSz. 1962, 144), a barokk felé való fordulás viszont már a XVII. század elején a soproni írásbeliségben, majd a zenében és az építészetben is megnyilvánul. Faut Márk, a városnak a wittenbergi egyetemet végzett első krónikása saját korának, főleg az 1615–1616. évek építészeti tevékenységéről ugyanazt a „kevélykedést” állapítja meg, mint 100 évvel később a már említett Bethlen Miklós: „Dise Zwei Jahr sein Bau Jahr, dan schier iederman, der gellt hat gehabt, hat müessen anfangen heuser Zu baun, Maistes thails auss vber mueth, Pracht, Trotz”.

Takács Marianna könyvének értékes kiegészítése az „Adattár” a már említett levéltári adatokkal. Ebben Szentmiklóst (Nádasdy Tamás udvarháza) a Zala megyei Miklósfalvával azonosítja (216. lap), holott a feldolgozásban (150. lap) Kapuvár közelében keresi. Ez csak a Sopron vármegyei Fertőszentmiklós lehet, amelyet Nádasdy Tamás felesége révén még a Kanizsaiaktól örökölt. A könyv értékét emeli a nagy számú fényképfelvétel, alaprajz és rajz közlése is. Takács Marianna könyve az országos [285](#)áttekintésén túl hasznos ösztönzésül szolgálhat a tárgyalt területek helytörténetírása számára is. A helytörténetírás feladata marad, hogy az országos áttekintésből szükségképpen kimaradt és a szerzőnek fel nem róható hiányokat további részletkutatásokkal kitöltse.

Mollay Károly

1974. XXVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631

**Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631 Sopron, 1972, 142 lap
(A Soproni Szemle Kiadványai. Új sorozat 6. sz.)**

Ezt a könyvet csak Kovács József László írhatta meg. Predesztinálta őt erre a feladatra több körülmény: évek óta szívósan végzett Lackner-kutatásai, filológusi felkészültsége és nem utolsósorban soproni származása. Igaz ugyan, hogy Lackner Kristóf közéleti és irodalmi munkássága régóta foglalkoztatja a kutatókat és a legfrissebb marxista szintézisek tükrében korántsem lehet elfeledett humanistának tekinteni, mégis Kovács vállalkozása szükséges és bizony nem könnyű feladat volt.

Mindjárt a munka kezdetén kiderült például, hogy a monografikus igény teljessége egész sor elvégzetlen vagy eddig föl sem ismert feladattal állította szembe: tisztázni kellett számos biográfiai részletet (12–14. l.), körképet kellett adnia a XVI–XVII. század fordulójának soproni szellemi életéről (35–40. l.) s átfogó jellemzést nyújtania az európai emblematikáról (67–87. l.), és mindezt azért, hogy végső soron kulcsot szolgáltatson Lackner életművének megértéséhez.

Mivel Kovács számára ennyi és ennyiféle előmunkálat nem állott rendelkezésre, a szakirodalom lelkiismeretes felhasználása mellett vissza kellett térnie a kéziratári, levéltári forrásokig. Csak ezután kerülhetett sor az új eredményekben bővelkedő szintézis megalkotására, Lackner eszmevilágának jól sikerült, lakonikusságában is sokatmondó bemutatására.

A pályaképnek – nagyon helyesen – két súlypontja van, a korrajz és az életpálya hangsúlya megoszlik Lackner közéleti tevékenysége és irodalmi munkássága között. Legfeljebb azon lehetne elgondolkodni, vajon a szerző nem billenti-e meg az egyensúlyt a politikai-morális államelméleti munkák és drámaírás között indokolatlanul az utóbbi javára. De így is fenntartás nélkül el kell ismernünk, hogy Kovács különösen nagy munkát végzett irodalomtörténeti vonatkozásban.

Lackner politikaelméleti műveinek domináns vonásait ő rokonítja plauzibilis érveléssel Machiavelli irányába (106–107. l.), orátori stílusát itt látjuk első ízben „helyére téve” a manierista stílusjegyek alapján, igazolva ezzel a szakirodalom korábbi felfogását Lackner újszoicizmusáról (109–111. l.). A retorikus latin művek méltatása mellett joggal mutat rá Kovács az *Aphorismi politici* műfaji és eszmei hovatarтоzásának gondos mérlegelést igénylő vizsgálatára (112–115. l.).

Miként a manierista és korabarokk művek általában, Lackner alkotásai sem közvetlenül a reneszánsz világosság eredményeire épülnek rá teljes egészükben, hanem visszanyúlnak a középkori misztika látomásainak devóciós eszme- és formavilágáig. Lackner aforizmáinak modernsége tehát nem zárja ki – hangsúlyozza helyesen a szerző –, hanem egyenesen feltételezi a vizionárius irodalom középkori haláltáncmotívumainak átszüremkedését a XVII. század későhumanista irodalmi ízlésébe.

Kovács monográfiája telítve van megannyi, hasonló finom utalásszerű észrevétellel. Ezáltal sikerül neki elkerülnie az egyoldalú bemutatás esetleges túlhangsúlyozásait, miközben biztos kézzel vázol fel egy árnyaltan új Lackner-portrét.

Ez a humanista arcél – a könyv zárófejezetének tanulságai alapján – sok változáson ment át az 1632-es halotti emlékbeszédőtől Kovács mostani, igen színvonalas [286](#)munkájáig (125–134. l.). A jelenlegi monográfia olyan forrásértékű összefoglalás ebben a hosszú sorban, mely lezárja három évszázad levéltári és könyvtári kutatásait, de ugyanakkor a múltból előre is tekint a jövőbe: eredményeivel, inspirációival, ha nem is szabja meg, de mintegy kijelöli hosszú időre a Lackner-kutatások további, sikerekkel biztató irányát.

Alapos forrásvizsgálat és sokoldalú elemzés alá kell vetni az írói életmű minden egyes darabját, kamatoztatni kell a Kovács által oly szerencsés kézzel felfedezett Lackner-féle leveleskönyv irodalmi, politikai és művelődéstörténeti tanulságait, nem feledkezve meg arról sem, hogy elsőrendű fontosságú lenne magára Lacknerre, de a kor szellemi életére vonatkozóan is az episztolárium mielőbbi teljes, filológiai apparátussal ellátott szövegkiadása. Folytatni kellene a levéltári kutatásokat is, Sopronon kívüli – hazai és külföldi – gyűjteményekben. E sorok írója Kovács könyvének megjelenése után bukkant rá például az esztergomi Biblioteca Batthyány-gyűjteményében egy eddig számon nem tartott, kéziratos XVIII. századi Lackner-életrajzra. További munkára serkent a könyv egy rövid fejezete is, melyben Lackner lappangó műveiről olvashatunk (123–124. l.).

Kovács József László sok újat tartalmazó, értékes monográfiája, határozott nyeresége a magyar irodalomtörténetírásnak, s a mellett többszörösen ünnepi kiadvány is: Lackner Kristóf születésének 400. évfordulójára és Sopron várossá emelésének 700 esztendő jubileumára készült. A könyvet díszítő illusztrációk Adorján Attila és Pusztai István kitűnő felvételei – méltók ehhez az ünnepi alkalomhoz, s ezen a jó összbenyomáson a könyv élén álló egyetlen lapnyi tartalomjegyzék felcserélt fejezetcímei és hanyag tipográfiai megoldásai sem tudnak változtatni.

V. Kovács Sándor

287 LEVÉLSZEKRÉNY

Ízes Mihály (Maglód) írja: „... és elindultam vándorútra Magyarországra, ah, Sopron, hogy ott milyen gyönyörű sörgyár van, piros épület, fehér fugákkal, zöld ablakok, mint Tirolban, és minden-minden csempével van burkolva, és minden ablaknál vaslétra, hogy tűz esetén a tűzoltók szabadon mászkálhassanak föl és alá, mint a majmok Drezdában, Budapesten, hogy az milyen szép, az egyik utca fehér, piros ablakokkal, a másik viszont tiszta zöld, és sárgák az ablakok, vannak kék utcák is, meg arany színre és pettyesre festettek is, még a háború alatt is olyan fehér kenyér volt ott, mint a bukta, ...” Idézetünk Bohumil Hrabal: *Tanecni hodiny pro starsi a pokrocile* (Ceskoslovensky spisovatel. Praha, 1964; magyarul *Táncórák idősebbeknek és haladóknak*. Bp, 1971, fordította Hosszú Ferenc) kisregénye magyar kiadásának 15–16. lapján olvasható. A leírás a századeleji, az első világháború előtti és alatti Sopronra vonatkozik a szövegkörnyezet tanúsága szerint. A kisregény hőse egy korosodó cipésmester, aki hölgyismerésének meséli élményeit, emlékeit. Hrabal, a mai cseh próza legolvasottabb és legtöbb vitát kiváltó írója 1913-ban született és hányatott élet (volt jegyzőgyakornok, vasúti pályamunkás, raktáros, távirász, forgalmista, tisztviselő, ügynök, kladnoi vasmunkás, papírhulladék-csomagoló és díszletmunkás) után, negyvenkilenc éves korában (1962-ben) tette közzé első regényét.

E számunk szerzői: *Dr. Hiller István* egy. könyvtárigazgató, 9401 Sopron, Pf. 132; *Winkler Gábor* okl. építészmérnök, 9027 Győr, Tompa u. 12; *Dr. Katona Imre* tud. oszt. vez., 1091 Bp., Üllői út 33–37, Iparművészeti Múzeum; *Varga Gyula* csop. vez., 1141 Bp., Fischer István u. 142/B. II. 9; *Dr. Környei Attila* múzeumigazgató, Nagycenk, Széchenyi István Emlékmúzeum; *Dr. Marót János* kirendeltség vez., Fertőd, Kastély; *Dr. Fogarassy László* könyvtáros, 81100 Petrzalka, Iskerniková 17; *Dr. Szabó Jenő* író, Sopron, Hunyadi u. 12; *Becht Rezső* író, Sopron, Udvarnoki u. 2; *Dr. Papp István* egy. adj., Sopron, Pf. 132; *Viga Gyula* egy. hallgató, 4010 Debrecen, Egyetem tér, Tóthfalussi Kollégium; *Dr. V. Kovács Sándor* tud. kutató, 1118 Bp., Ménesi út 11–13, MTA Irodalomtud. Int.; *Ízes Mihály* író, Maglód, Hock János u. 11.

288 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsangabe und kurze Auszüge

Hiller, Stefan: Elmar Augusztinovicz 70 jährig

Winkler, Gabriel: Vom Schutz der Ödenburger Baudenkmäler des 19. Jahrhunderts (mit deutschem Auszug)

Katona, Emmerich: Die einstige Schatzkammer der Esterházy in Forchtenstein

Varga, Gyula: Die Gemeinde Pusztacsalád 1945–1972

Aktuelle Fragen der ödenburger Geschichtsforschung

Környei, Attila: Die Ausstellung des Stefan–Széchenyi–Gedenkmuseums in Grosszinkendorf. Ein neues Museum

Kleine Mitteilungen

Marót, Johann: Das Inventar des Schlossgasthofes von Eszterháza aus dem Jahre 1773. Vorbereitungen zum Besuch von Maria Theresia

Fogarassy, Ladislaus: Nikolaus Bánffy: 25 Jahre (Memoiren des ung. Aussenministers den Jahren 1921–1922 im Budapester Ráday-archiv)

Sz., J.: Einige Bemerkungen zum Fernseh-Quizspiel „Ödenburg–Nyírbátor“

Kulturelles Leben in Ödenburg

Becht, Rudolf: Eröffnungsrede zur Ausstellung des Bildhauers Karl Soproni–Stöckert und des Kunstmalers Árpád Szarka

Szabó, Jenő: Gedanken über die Ausstellung des Kunstmalers Árpád Szarka und des Bildhauers Karl Soproni–Stöckert

Bücherschau

Papp, Stefan: Lexikon zur Geschichte der Arbeiterbewegung. Budapest, 1972 (ung.)

Viga, Gyula: Török, Gyula: The Cemetery of Sopronkőhida in the 9th Century. Budapest, 1973 (ung. mit englischem Auszug)

Mollay, Karl: H. Takács, Marianna: Ungarländische Herrensitze und Kastelle des 16. und 17. Jahrhunderts. Budapest, 1970 (ung.)

V. Kovács, Alexander: Kovács, Josef Ladislaus: Christoph Lackner und seine Zeit (1571–1631). Ödenburg, 1972 (ung.)

Briefkasten

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

1/1967. (I. 31.) ÉM. számú rendelet a műemlékvédelemről. Építésügyi Értesítő, 1967, 81–87 és Építésügyi Jogszabályok Gyűjteménye, 112–117. A rendelet jegyzetekkel ellátott teljes szövege: Barcza Géza és Temesvári László: Műemlékvédelem. Budapest, 1973.

2 (Megjegyzés - Popup)

Országos Építésügyi Szabályzat I. kötet 3. fejezet. Műemlékvédelem 1967, 209–223 (157–169. §.).

3 (Megjegyzés - Popup)

A magyar műemlékvédelem fejlődésének átfogó feldolgozását adja Barcza Géza: A magyar műemlékvédelem fejlődése a jogszabályok tükrében (1847–1949). Magyar Műemlékvédelem 1963–66. Bp., 1966, 7–21; A magyar műemlékvédelem fejlődése a jogszabályok tükrében (1850–1963). Magyar Műemlékvédelem 1969–70. Bp., 1970, 43–52.

4 (Megjegyzés - Popup)

A meghatározás Horler Miklós definícióját követi. Horler Miklós: A műemlékvédelem elméleti kérdéseiről. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, 1964, 266.

5 (Megjegyzés - Popup)

Kubinszky Mihály: A prágai szimpózeion a legújabb kori műemlékek védelméről. Műemlékvédelem, 1972, 48–54.

6 (Megjegyzés - Popup)

Az első hazai műemléki lajstrommal kapcsolatos Cs. Dobrovits Dorottya: Hazai műemlékek és régi épületmaradványok jegyzéke. Műemlékvédelem, 1970, 202–205. A soproni műemlékvédelem története még feldolgozásra vár.

7 (Megjegyzés - Popup)

Friedrich István: Hazai műemlékek és régi épületmaradványok jegyzéke. Bp., 1872. A lajstromba felvett soproni emlékek: a római kori vízvezeték, a volt bencés templom és a Káptalanterem, az Orsolya téri templom, a régi városháza, egy „rég magánépület” és a Szt. Mihály templom.

8 (Megjegyzés - Popup)

Gerecze Péter: Magyarország műemlékei. Bp., 1905–1906, II. A Gerecze Péter által továbbvezetett jegyzék az Országos Műemléki Felügyelőség könyvtárában található meg.

9 (Megjegyzés - Popup)

Magyarország fenntartandó műemlékei hivatalos jegyzéktervezete. Bp., 1916, 45. A védelemre javasolt soproni emlékek: Szt. Mihály templom, a volt bencés templom, Szt. György templom, volt domonkos templom, Szentlélek-templom, Szt. Jakab-kápolna, Tűztorony, Máriaszobor és Szentháromság-szobor. A

soproni emlékek mellett a tervezet pl. 6 győri, 5 székesfehérvári, 4 szombathelyi, 17 budapesti emlék védelmét javasolta.

10 (Megjegyzés - Popup)

Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 42–45 („Műemlékek, műemlékjellegű épületek” c. fejezet).

11 (Megjegyzés - Popup)

Genthon István: Magyarország műemlékei. Bp., 1951.

12 (Megjegyzés - Popup)

Az összeállítás előszavában Genthon István felhívja a figyelmet arra a sajnálatos tényre, hogy „a romantikus és eklektikus emlékek feldolgozása mindössze másfél esztendeje (1949-től!) folyik”. A lajstrom először sorolja a Liszt Ferenc Múzeum (Május 1. tér 1.), a Városi Tanács (Beloianisz tér 1.), a Ruhagyár (Rákóczi Ferenc u. 8.), az Erdészeti Technikum (Szt. György utca 9.) stb. épületét a jelentősebb soproni építészeti emlékek közé.

13 (Megjegyzés - Popup)

Sopron városképi és műemléki vizsgálata, Bp., 1953. A tanulmány összeállításában Sopronból részt vett Csatkai Endre művészettörténész és Füredi Oszkár okl. építészmérnök.

14 (Megjegyzés - Popup)

Az akadémikus historizmus építészetével kapcsolatos a tanulmány alábbi meghatározása: „...egy épületen tömérdek, mindenholnan összeszedett díszítő elemet alkalmaznak, ilyen épületek betolakodnak a belvárosba is...” (Sopron városképi és műemléki vizsgálata 15).

15 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre–Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1953.

16 (Megjegyzés - Popup)

Tapasztalat szerint a topográfia az a „nem hivatalos műemlékjegyzék”, amelyet a leggyakrabban forgatnak műemlékvédelemmel foglalkozó szakembereink. A topográfiában nem szereplő emlékek sorát egy újabb kiadásnál okvetlenül ki kellene egészíteni az összes védett emlékek részletes leírásával.

17 (Megjegyzés - Popup)

Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. Bp., 1959, 1. kötet (Dunántúl). 298–327.

18 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron megye, Műemlékjegyzék. Bp., 1966.

19 (Megjegyzés - Popup)

Nem szerepelnek pl. a műemlékjegyzékben az alábbi épületek, amelyeket Genthon István idézett munkájában részletesen leírt: Balfi u 9–11.; Május 1. tér 32.; József Attila Gimnázium; Rákóczi u. 3.; Állami Zeneiskola: Május 1. tér 1.; Liszt Ferenc Múzeum; a papréti volt orthodox zsinagóga stb.

20 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: Új gondolatok Sopron építészetében a 19. század derekán. Műemlékvédelem, 1973, 164–170.

21 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: Soproni műemlékek építésére vonatkozó adatok. SSz. 1972, 357–358. A helyreigazítások közel kétharmada az 1835–1850-es időszakban keletkezett épületekre vonatkozik.

22 (Megjegyzés - Popup)

A jelzett egyszerűsítő tendenciák közvetlenül a francia forradalmi építészetre támaszkodnak. A harmincas években jelentkező mozgalom elméleti alátámasztásakor Durand ismert elveire hivatkoznak; 1847-ben – közel 70 évvel az első kiadás után – ismét megjelentetik N. Ledoux rajzait. Az egyszerűsítő historizmus egységes megjelölésével szakirodalmunk egyelőre adós: az elterjedt „Rundbogenstil” nem látszik megfelelő definíciónak, hiszen nem utal a stílusirányzat lényegére. Pontosabb a francia „architecture pure” meghatározása; az újabb osztrák szakirodalom a „kubista stílus” megjelölést használja (Wagner-Rieger, R.: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert. Wien, 1971). A harmincas-nyolcvanas évek építésze látványos egyszerűsödésének gazdasági-politikai gyökereit fejtegeti Voss, H.: Neunzehntes Jahrhundert. Frankfurt, a. M. 1970.

23 (Megjegyzés - Popup)

A festmény ismeretlen személy tulajdonában van (reprodukciója: SSz. 1960, 250); a lakóház és a szélmalom terveit a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltár (Sopron) aktái között őrzik: Bau- und Verschönerungs Commission iratai, 1846/24 és 1846/33.

24 (Megjegyzés - Popup)

Az épület eredeti alakjával kapcsolatos engedélyezési tervek: GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV. Nr. 3881–3963/1855. Az emeletráépítést Erdeöss László tervezte.

25 (Megjegyzés - Popup)

Vö.: Friedrich Gilly II. Frigyes emlékművének terve stb.

26 (Megjegyzés - Popup)

A „klasszicizmus” antikvitásának romantikus tartalmát művészeti irodalmunk újra és újra kiemeli „a klasszicizmus csupán egyik megjelenési formája a romantikus mozgalomnak”. Vö. Pevsner. N.: An Outline of European Architecture. Harmondsworth, 1943; Bp., 1972, 378; Zádor Anna: Polláck Mihály. Bp., 1960, 17–19; Voss i. m. 31., 35., 68. ll.

27 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron) BVC. iratai 1849/5.

28 (Megjegyzés - Popup)

A kis kerti házat Handler József tervei alapján építette Benczúr Márton. GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV. Nr. 3552/1853.

29 (Megjegyzés - Popup)

A kerti ház engedélyezési terveit nem sikerült megtalálni, az épületet azonban a Kossuth Lajos utca 8. számú ház udvari architektúrájával megegyező építészeti részletei alapján biztonsággal a Hild-műhely munkájának tulajdoníthatjuk.

30 (Megjegyzés - Popup)

„Így épült az Újteleki utca végén egy hatalmas bérház szép klasszicista lépcsőházzal”. Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Bp. 1953, 14.

31 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron) BVC. iratai 1847/8 és 1847/11.

32 (Megjegyzés - Popup)

Peter v. Nobile (1774–1854) a Bécsi Akadémia tanára, majd igazgatója a 19. század derekán Bécs építésének vezető egyénisége volt (Wagner-Rieger i. m. 83).

33 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV. Nr. 4490/1858.

34 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV. Nr. 6644/1874; Tompos Ernő: Sopron romantikus épületei. Művészettörténeti Értesítő, 1958, 185.

35 (Megjegyzés - Popup)

Ismertek Kubinszky Mihály törekvései, amelyek a löverek közül a jelentősebb emlékek felmérésére és védettségének megteremtésére irányulnak.

36 (Megjegyzés - Popup)

Török László: Magyar építészet a historizmus korában. Építés- és Építészettudomány, 1969, 151–152.

37 (Megjegyzés - Popup)

A helyreállítás terveit a Győr-Sopron megyei Tanácsai Tervező Vállalat készítette (építész tervező: Benczik Lajos). Vö. Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetéről. SSz. 1973, 6; (uo. az épület homlokzati képe: 4. kép).

38 (Megjegyzés - Popup)

Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Bp., 1953, 36.

39 (Megjegyzés - Popup)

GySmL. 2. sz. (Sopron) XXIV, 8484, 1887.

40 (Megjegyzés - Popup)

Kubinszky i. m.

41 (Megjegyzés - Popup)

Városképi védettségű az Erdészeti Technikum (Szt. György utca 9: 1874), a Lenin krt. 54. sz. lakóház (1885), a Liszt Ferenc Művelődési Központ (1869, 1872) és a Lenin krt. 65. sz. lakóház (1884).

42 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Gábor: A Lenck család mauzóleuma a soproni evangélikus temetőben. Műemlékvédelem, 1971, 34–37.

43 (Megjegyzés - Popup)

A szépen gondozott, gazdag növényzetű park a 19. század utolsó éveit kertépítésének hangulatos emléke; szinte érthetetlen, hogy a múzeumépület kertjében éppen napjainkban építenek a múzeum rendeltetésétől idegen, új épületet. Az új létesítmény igénytelen formájával meg sem próbál igazodni a magas színvonalú építészeti-kertészeti együtteshez.

44 (Megjegyzés - Popup)

A tömbbelső beépítési terveit a Győri Tervező Vállalat (építész tervező: Halmi Nándor) készítette, a beépítési javaslat a park gondos helyreállítását írja elő.

45 (Megjegyzés - Popup)

Néhány kiragadott példa: Rákóczi Ferenc utca 14: az emeleti szélső tengelyek lizénás nyíláskeretezését csupán a homlokzat egyik oldalán állították helyre; Mátyás király utca 30: a háromrészes, magas főpárkány architrávját nem állították helyre stb.

46 (Megjegyzés - Popup)

Mátyás király utca 28. stb.

47 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi tér 20.; Május 1. tér 29.

48 (Megjegyzés - Popup)

Az épületleírásokat a műemléki topográfiáknak megfelelő feldolgozásban és részletezettséggel,

folyóiratunkban folyamatosan kívánjuk közreadni; célunk, hogy a 19. század építészeti emlékein túl előbb-utóbb a 20. század fontosabb soproni épületei is feldolgozást nyerjenek.

49 (Megjegyzés - Popup)

Katona Imre: Az Esterházy-kincsek. Rajztanítás, 1965, 5. sz. 21–23; Az újabban helyreállított Esterházy kincsek. Művészet 1964, 196; Ötvösművek, ékszerek és az Esterházy-kincs. Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. (Iparművészeti Múzeum, 1963) 17–20. – A fraknóvári képtár csata- és arcképei Pesti Hírlap, 1912. szept. 11; A fraknóvári vár fegyvertára és török kútja. Pesti Hírlap, 1912. szept. 3; Az Esterházyak fraknóvári kincstára. Pesti Hírlap, 1912. júl. 31; Ormos Zsigmond: A herceg Esterházy képtár műtörténeti leírása. Pest, 1865, 16–18; Meller Simon: Az Esterházy képtár története. Budapest, 1915, XIX–XXVI.

50 (Megjegyzés - Popup)

A családra és Fraknóra vonatkozó adatok: Csapodi Csaba: Esterházy Miklós. Budapest é. n. 17–46; Szalay László-Salamon Ferenc: Galántai gróf Esterházy Miklós Magyarország nádora. I–III. k. Pest, 1863–1870; Bubics Zsigmond–Merényi Lajos: Herceg Esterházy Pál nádor, Budapest. 1895, stb.; Katona Imre: Adalékok a nyugat-magyarországi anabaptisták történetéhez (A győri jezsuiták harca ellenük 1761-ben). Arrabona, 1964, 99–107; Krisztonkovich Béla: Habán emlékek Sopronban és környékén. SSz. 1960, 221–232; Harich, Johann: Burgenländische Heimatblätter 1972, 166. A család nevére vö. Mollay Károly: SSz. 1973, 95.

51 (Megjegyzés - Popup)

Katona Imre: Adalékok a nyugat-magyarországi anabaptisták történetéhez. (A győri jezsuiták harca ellenük 1761-ben). Arrabona, 1964, 99–107; Krisztonkovich i. h. 228–229.

52 (Megjegyzés - Popup)

Ormos i. h. 17.

53 (Megjegyzés - Popup)

I. h. 17–18; Meller i. m. XI–XLIII.

54 (Megjegyzés - Popup)

Katona Imre: Fertőd Haydn korában. Haydn emlékére. Zenetudományi Tanulmányok. XIII. Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Bp., 1960, 687–713; Cs. Katona Imre: A fertődi (eszterházi) kastély kialakulása. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1959, 77–129; A fertődi kastély kialakításának és helyreállításának néhány kérdése. Művészet, III, 10. sz.

55 (Megjegyzés - Popup)

Meller Simon i. m.

56 (Megjegyzés - Popup)

Tört. Tár, 1883, 755–767.

57 (Megjegyzés - Popup)

Meller i. m.

58 (Megjegyzés - Popup)

Iparművészeti Múzeum; Adattár. Kit. 236/1957.

59 (Megjegyzés - Popup)

Tört. Tár, 1883, 767.

60 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron m. lt. (Győr): Győri káptalan hiteleshelyi lt. Theka: 33. Nr. 27920.

61 (Megjegyzés - Popup)

A fraknói kincstár 1721. évi leltára. Iparművészeti Múzeum; Adattár. Klt. 236/1957.

62 (Megjegyzés - Popup)

Csapodi i. m.; Nagy Iván: Magyarország nemesi családai, 18. köt. 202 (Thurzók és az Esterházyak kapcsolata); az Esterházyakra Nagy i. m. 4. köt. 82–86; TROPHAEUM DOMVS INCLITAE ESTORAS 1–3. rész (Viennae, Austriae, Typis Leopoldi Voigt, M. D. C. C.), ennek 80. képe ábrázolja Esterházy Istvánt (IV). A kép alatt a következő aláírás található: Comes Stephanus Estoras de Galanta, Perpetuy in Frakno, Praesidij Papa Sup: Cap: Cons: Ao 1641. A szöveg között a pápai Esterházy család címere: koronából kinövő szárnyas griff, jobbjában kardot, baljában pedig 3 szálból álló virágot tart. Felesége képe a 81. számú. Alatta ez a felírás: Comitissa Elisabetha Turzo de Betlen falua, Comitiss Stephani Estoras de Galanta perpetui in Frakno Coniunx. Anno Domini 1641. Középen az Esterházyak fraknói (hercegi) ágának címere.

63 (Megjegyzés - Popup)

Lackner Kristóf 1631. dec. 29-én halt meg. Végredelete 1631. nov. 19-én kelt. Payr Sándor: A soproni ev. egyházközség története. Sopron, 1917, 290; vö. még Kovács József László: Lackner Kristóf és kora. Sopron, 1972, 137.

64 (Megjegyzés - Popup)

Payr i. m. 274–275; Kovács i. m.

65 (Megjegyzés - Popup)

Ötvösművek, ékszerek és az Esterházy-kincs. Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban (Iparművészeti Múzeum, 1963) 17–20.

66 (Megjegyzés - Popup)

Héjj-Détári Angela: Der „Matthias Corvinus-Pocal” und Endres Dürer, der „Meister mit Rosette”. Az

Iparművészeti Múzeum Évkönyve, IX, 1966, 21–44.

67 (Megjegyzés - Popup)

A fraknóvári képtár csata- és arcképei. Pesti Hírlap, 1912. szept. 11.

68 (Megjegyzés - Popup)

OL. Esterházy cs. budapesti hitbiz. lt. Rep. 13. Fasc. G nr. 112.

69 (Megjegyzés - Popup)

Pusztacsalád 1945 előtti birtokmegoszlása: 200 holdon felüli birtokos volt 3; 40 holdon felül 3; 30 holdon felül 4; 20 holdon felül 22; 10 holdon felül 23; 5 holdon felül 12; 3 holdon felül 16; 1 holdon felül 2; 1 holdas 2; 1 holdon alul 3; összesen 92 birtokos (vö. Soproni Elek: A kultúrsarok gondjai. Sopronvármegye szociális és gazdasági viszonyainak feltárása. Bp., 1940, 241).

70 (Megjegyzés - Popup)

A Keszthelyi Agrártudományi Főiskola Termelésfejlesztési Intézetének terve (1970.)

71 (Megjegyzés - Popup)

Központi Statisztikai Hivatal Győr-Sopron megyei kötet: Az 1970. évi népszámlálás adatai 536–537.

72 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 523.

73 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 518–519.

74 (Megjegyzés - Popup)

I. m. (1960. évi népszámlálás) 100–101; i. m. (1970. évi népszámlálás) 462, 465.

75 (Megjegyzés - Popup)

I. m. (1960. évi népszámlálás) 116–117; i. m. (1970. évi népszámlálás) 488–489.

76 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron megyei Statisztikai Évkönyv 1970. évi adatai 376–377.

77 (Megjegyzés - Popup)

KSH Győr-Sopron megyei kötet (1960. évi népszámlálás) 142–143.

78 (Megjegyzés - Popup)

I. m. (1970. évi népszámlálás) 392–393.

79 (Megjegyzés - Popup)

I. m. (1960. évi népszámlálás) 61; i. m. (1970. évi népszámlálás) 429, 432, 435.

80 (Megjegyzés - Popup)

Győr-Sopron megyei Statisztikai Évkönyv 1970. évi művelődésügyi adatai 390–391.

81 (Megjegyzés - Popup)

Jelen volt többek között: Kisházi Ödön, az Elnöki Tanács elnökhelyettese, a Nyugatdunántúli Intézőbizottság elnöke, Nyers Rezső, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, dr. Erdey-Gruz Tibor akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Lombos Ferenc, a Győr-Sopron Megyei Tanács VB elnöke.

82 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi értékelésének történetét, ideológiáját és irodalmát itt most nem taglalhatjuk, csupán utalunk rá, hogy a Szekfű Gyula-féle ellenforradalmi Széchenyi-kép elterjedése és sokáig uralkodó volta gátolta a szocialista kultúrpolitikát és a marxista történelemtudományt is, hogy az objektív Széchenyi-kép kimunkálásához érdemben hozzálasson. (A pénzhiánnyal együtt a múzeum megteremtését is késleltette ez a nézet, illetve ennek reakciója.) A régebbi Széchenyi értékelések bírálatára l. többek között Mérei Gyula: Szekfű Gyula történelemszemléletének bírálatához. Századok, 1960, 180–256; A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága és az MTA Történettudományi Intézete: Széchenyi István. Századok, 1960, 257–277: (LM.): 1848 Széchenyije. A Történettudományi Intézet Tudományos Tanácsának vitája Spira György új Széchenyi monográfiájának kéziratáról. Történelmi Szemle, 1961, 524–529; Pach Zsigmond Pál: Az ellenforradalmi történelemszemlélet kialakulása Szekfű Gyula Három nemzedékében. Történelmi Szemle, 1962. 387–425.

83 (Megjegyzés - Popup)

Szily Kálmán–Viszota Gyula: A Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-múzeumának tárgyjegyzéke. Bp., 1905. A jegyzék 844 könyvet, illetve nyomtatványt, 570 kéziratot, 159 képet, szobrot, 80 egyéb tárgyat, összesen 1653 tételt sorol fel. A gyűjteményből Széchenyi István dolgozószobájának bútorzata és néhány kép került múzeumunkba a MTA letéteként.

84 (Megjegyzés - Popup)

L. E. (Lauringer Ernő): A városi múzeum gyarapodása 1937-ben. SSz. 1938, 160–161; CsK. (Csipkés Kálmán): A múzeum Széchenyi szobája. SSZ. 1939, 338–339; uő.: Gyűjteményeink gyarapodása. SSz. 1940, 38–40; SSz. 1941. 57–62. Különösen gazdag a gyűjtemény tárgyakban és eredeti Széchenyi ábrázolásokban. L. erre: Askerz Éva: A soproni Liszt Ferenc Múzeum grafikai gyűjteményének története. Arrabona, 14, 1972, 157–174; továbbá Vayer Lajos: Széchenyi képe. Pécs, Bp., 1942. A gyűjteményt teljes egészében Nagycenkre szállítottuk néhány, a soproni múzeum kiállításában meghagyott tárgy kivételével. A városi múzeummal csaknem egy időben tárta a közönség elé a Storno család Széchenyi gyűjteményét (Storno Miksa: A Storno család Széchenyi gyűjteményének tárgyjegyzéke. Sopron, 1938), A gyűjtemény jelenlegi tulajdonosa, Storno Gábor néhány értékes iratot kölcsönzött kiállításunkhoz. Meg kell említeni, hogy a Soproni Szemle legelső évfolyamától nagy teret szentelt a Széchenyivel foglalkozó

tanulmányok közlésének.

85 (Megjegyzés - Popup)

A kiállítást a Magyar Nemzeti Múzeum (dr. Bánkúti Imre, dr. Cenner Gyuláné), és Győr-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága (dr. Dávid Lajos, dr. Környei Attila), valamint a Mezőgazdasági Múzeum (dr. Szidnay Lászlóné, dr. Fűr Lajos), a Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztató iroda (VIZDOK, dr. Mészáros Vince) és a Közlekedési Múzeum (dr. Czére Béla, dr. Bíró József, dr. Jasinszky István, dr. Vaszkó Ákos) rendezte. Felsorolásunkban a kiállítás gondolatmenetét követtük. Tulajdonképpen a különféle szakágakat képviselő múzeumoknak, intézményeknek ez az összefogása már maga úttörő és biztosítja a kiállítás, a múzeumi ismeretterjesztés sokoldalúságát. A kiállított tárgyakat a felsorolt intézmények adták át a kiállításra, de mellettük sok más múzeum (a debreceni Déri Múzeum, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapesti Történelmi Múzeum), intézmény (MTA, a soproni városi könyvtár, a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, az OMF soproni építésvezetősége, a soproni GySEV igazgatóság) és magánszemélyek (Pastinszky Miklós, Budapest; Hajós család, Budapest; Storno Gábor, Sopron) kölcsönöztek még kiállítási tárgyakat. A már eddig közgyűjteménybe került tárgyak mellett megkíséreltük a környéken fellelhető Széchenyi emléktárgyak összegyűjtését, a vártnál jobb eredménnyel.

86 (Megjegyzés - Popup)

Ki kell emelni Kriszt György területi referens értékes munkáját. A helyreállítás a megyei tanács, a Közlekedési és az Építési és Városfejlesztési Minisztérium költségén folyt, a Megyei Beruházó Vállalat bonyolításában, a tervező a Tanács Tervező Vállalat (Győr), fővállalkozó az OMF soproni építésvezetősége volt.

87 (Megjegyzés - Popup)

A kiállításrendezési munkákat a Központi Múzeumi Igazgatóság végezte a MTA költségén. Művészeti tervező dr. Boreczky László, a helyszíni munkákat Bánkúti Albin vezette. Az ő munkájuk mellett az is emeli a kiállítás művészi színvonalát, hogy valamennyi kiállított tárgyat újonnan és nagyon kiválóan restaurálták.

88 (Megjegyzés - Popup)

Erre vö. Takács Endre: Sopron megyei jobbagylevelek a 18. századból. SSz. 1955, 1. sz.

89 (Megjegyzés - Popup)

Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Bp., 1964.

90 (Megjegyzés - Popup)

A ruha közel 100 évig a Széchenyi család kriptájában volt, onnan vitte el a soproni Liszt Ferenc Múzeum és restauráltatta.

91 (Megjegyzés - Popup)

Könyvtárunk könyvállománya a Liszt Ferenc Múzeum és a Xántus János Múzeum könyveiből, a megyei könyvtár letétjéből, valamint a környék lakosságának adományából származik. A cenki könyvtárból

szétszóródott könyvek összegyűjtésében nagy segítséget kaptam Csenár Jánostól és Keszei Dénestől.

92 (Megjegyzés - Popup)

A parkot a Tanulmányi Állami Erdőgazdaság kezeli. A kastély területén helyet kap még az Országos Lótenyésztési Főigazgatóság ménösszpontosító állomása, a VIZDOK levéltára és egy vendéglátó üzem.

93 (Megjegyzés - Popup)

A nyitás óta eltelt téli félévben 45 ezer látogatója volt. A látogatók túlnyomó többsége a távolabbi vidék egyéni turistái közül került ki.

94 (Megjegyzés - Popup)

Kreuzer 'krajcár'.

95 (Megjegyzés - Popup)

Kreuzer 'krajcár'.

96 (Megjegyzés - Popup)

Kreuzer 'krajcár'.

97 (Megjegyzés - Popup)

Kreuzer 'krajcár'.

98 (Megjegyzés - Popup)

Latin szó, németül *Pfund* 'font'.

99 (Megjegyzés - Popup)

Latin szó, németül *Pfund* 'font'.

100 (Megjegyzés - Popup)

Latin szó, németül *Pfund* 'font'.

101 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Stangelleuchter* 'blecherner Rohrleuchter mit Handhabe, in dem man die Kerze durch Verschieben einer kleinen Stange hoch und nieder stellen kann' (Unger–Khull: steirischer Wortschatz. Graz, 1903).

102 (Megjegyzés - Popup)

A leltár olvasásában és értelmezésében Mollay Károly nyújtott segítséget.